

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**AVRUPA BİRLİĞİ'NDE ÇEVRESEL GÜVENLİK NORMUNUN
OLUŞUMU, KONSOLIDASYONU VE TÜRKİYE'DEKİ YAYILIMI**

Nurbanu BULGUR

DOKTORA TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Filiz CİCİOĞLU

AĞUSTOS - 2023

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**AVRUPA BİRLİĞİ'NDE ÇEVRESEL GÜVENLİK
NORMUNUN OLUŞUMU, KONSOLİDASYONU VE
TÜRKİYE'DEKİ YAYILIMI**

DOKTORA TEZİ

Nurbanu BULGUR

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

“Bu tez 09/08/2023 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Ali BALCI	Başarılı
Prof. Dr. Ferruh TUZCUOĞLU	Başarılı
Doç. Dr. Filiz CİCİOĞLU	Başarılı
Doç. Dr. Mehlika Özlem ULTAN	Başarılı
Doç. Dr. Fatma A. ÖZTOP	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğeri bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Nurbanu BULGUR

09/08/2023

ÖNSÖZ

Doktora tez çalışmamda insan-çevre ilişkisini, doğayı, iklim sistemlerini, kaynak dağılımını ve biyo-çeşitliliği derinden etkileyen küresel çevre sorunlarını ele aldım. Çevresel güvenlik normunu Avrupa Birliği ve Türkiye özelinde inceledim. Bu çalışma ile çevresel güvenliği tehdit eden sorunları tespit etmeyi ve bu sorunlara yönelik politik, ekonomik ve toplumsal çözüm önerileri sunarak bu alanda var olan literatürü güçlendirmeyi amaçladım. Dolayısıyla doktora tezimin bireylerin, toplumların ve devletlerin dâhil olduğu bütün analiz birimlerinde çevresel farkındalığın artırılmasına ve çevre normunun güçlenmesine katkı sağlamasını temenni ediyorum.

Doktora eğitimim, Uluslararası Güvenlik ve Terör alanında Yükseköğretim Kurulu (YÖK) 100/2000 bursuyla ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) 2211-A Genel Yurt İçi Doktora Burs Programı ile desteklendi. Doktora tez çalışmam ise Sakarya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından “2020-7-25-46” proje numarasıyla projelendirildi. Desteklerinden dolayı ilgili kurum ve kuruluşlara teşekkürlerimi sunuyorum.

Değerli önerileri ve tezimin içeriğini geliştirmeye yönelik eleştirileri ile tezime katkı sağlayan başta danışmanım Doç. Dr. Filiz CİCİOĞLU olmak üzere jüri üyelerinden Prof. Dr. Ali BALCI'ya, Prof. Dr. Ferruh TUZCUOĞLU'na, Doç. Dr. Mehlika Özlem ULTAN'a ve Doç. Dr. Fatma Anıl ÖZTOP'a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum. Ayrıca doktora tezimin teknik düzenlemelerinin tamamlanması sürecindeki yardımından ve her zaman yanımda hissettiğim desteğinden dolayı manevi ablam Emine Yıkan'a teşekkürlerimi sunuyorum. Eğitim hayatım boyunca yanımda olan anneme, ailemin diğer değerli üyelerine ve candan aile dostlarımıza teşekkür ediyorum. Doktora tezimi bütün eğitim hayatım boyunca maddi manevi desteğiyle yanımda olan ve en önemlisi bu süreçte arkamda durarak varlığıyla bütün gücünü hissettiren, Covid-19 pandemisi döneminde, 29 Kasım 2020 tarihinde Hakkı'n rahmetine kavuşan sevgili babam Hasan BULGUR'a ithaf ediyorum.

Nurbanu BULGUR

09/08/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ	vii
ŞEKİL LİSTESİ	viii
ÖZET	ix
ABSTRACT	x

GİRİŞ	1
--------------------	----------

BÖLÜM 1: ÇEVRE NORMUNUN ORTAYA ÇIKIŞI VE

ULUSLARARASI LAŞMA SÜRECİ	18
--	-----------

1.1. Çevre Normunun Ortaya Çıkışı.....	19
--	----

1.2. Başlıca Çevre Normları	27
-----------------------------------	----

1.2.1. Ekolojik Modernizasyon Normu	28
---	----

1.2.2. Sürdürülebilir Kalkınma Normu	31
--	----

1.2.3. Çevresel Güvenlik Normu	34
--------------------------------------	----

1.3. Uluslararası Kabul Görmüş Çevre Normunun Oluşumu.....	42
--	----

1.3.1. Birleşmiş Milletler Stockholm İnsan Çevresi Konferansı (1972)	42
--	----

1.3.2. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (1992).....	45
---	----

1.3.3. Küresel İklim Eylemi Zirvesi (2018).....	48
---	----

BÖLÜM 2: AVRUPA BİRLİĞİ'NDE ÇEVRE NORMUNUN

KONSOLİDASYONU	50
-----------------------------	-----------

2.1. Avrupa Birliği'nde Çevre Normunun Oluşumu	50
--	----

2.2. Avrupa Birliği'nin Çevre Normunun Kurumsal ve Yasal Gelişimi	58
---	----

2.2.1. Avrupa Birliği'nin Çevre Normunun Kurumsallaşması	59
--	----

2.2.2. Avrupa Birliği'nin Çevre Normunun Yasal Zeminini	66
---	----

2.3. Avrupa Birliği'nin Çevre Politikasının Tarihsel Arka Planı	70
---	----

2.4. Avrupa Birliği'nin Çevre Politikasının Temel Araçları	76
--	----

2.4.1. Avrupa Birliği'nin Çevre Eylem Programları	79
---	----

2.4.2. Avrupa Birliği'nde Çevre Eğitimi	83
2.4.3. Avrupa Birliği Yaptırımlarının Çevre Politikasının Gelişimindeki Rolü.....	88
2.4.4. Avrupa Birliği Müktesebatında Çevre Faslıının Temelleri	91
2.4.5. LIFE: Finansal Destek Programı	94
2.5. Avrupa Birliği'nin Güncel İklim Politikaları	96
BÖLÜM 3: AVRUPA BİRLİĞİ VE ÇEVRE NORMUNUN YAYILIMI:	
TÜRKİYE ÖRNEĞİ	103
3.1. Türkiye'de Çevre Normunun Oluşumu.....	103
3.2. Türkiye'de Çevre Normunun Kurumsal ve Yasal Gelişimi	111
3.2.1. Türkiye'de Çevre Normunun Kurumsallaşması	113
3.2.2. Türkiye'de Çevre Normunun Yasal Zemini	119
3.3. Türkiye'de Çevre Normunun Yayılım Sürecinde Avrupa Birliği'nin Rolü.....	127
3.3.1. Türkiye için Çevre Faslıının Açılması ve Gelişimi	128
3.3.2. Avrupa Birliği Müktesebatına Uyum Programları ve Çevre Normu.....	131
3.3.3. Katılım Ortaklığı Belgelerinin Çevre Normu Bağlamında İncelenmesi	136
3.3.4. Türkiye'ye Yönelik İlerleme Raporları'nın Çevre Normu Bağlamında İncelenmesi.....	139
3.3.5. Türkiye'de Çevre Normunun Yayılımında STK'ların Rolü.....	142
SONUÇ	149
KAYNAKÇA.....	165
EK	189
ÖZGEÇMİŞ	191

KISALTMALAR¹

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AÇA	: Avrupa Çevre Ajansı
AÇO	: Avrupa Çevre Ofisi
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CBAM	: Carbon Border Adjustment Mechanism (Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizması)
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CINEA	: European Climate, Infrastructure and Environment Executive Agency (Avrupa İklim, Altyapı ve Çevre Yürütme Ajansı)
COP	: Conference of the parties (Taraflar Konferansı)
ÇED	: Çevresel Etki Değerlendirme
ÇEKUD	: Çevre Kuruluşları Dayanışma Derneği
ÇEKÜL	: Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı
ÇEP	: Çevre Eylem Programı
ÇEVKO	: Çevre Koruma ve Ambalaj Atıklarının Değerlendirme Vakfı
DG- Environment	: Directorate-General for the Environment (Çevre Genel Müdürlüğü)
DG-JRC	: Directorate-General for the Joint Research Centre (Ortak Araştırma Merkezi Genel Müdürlüğü)
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EAERE	: European Association of Environmental and Resource Economists (Avrupa Çevre ve Doğal Kaynaklar Ekonomistleri Derneği)
EEOP	: Equal Employment Opportunity Program (Çevre ve Enerji

¹ Açılımı İngilizce olan kısaltmaların hem İngilizcesi hem Türkçesi kısaltmalar bölümünde verilmiştir. Metnin içinde ise kısaltmaların yalnızca Türkçe açılımı kullanılmıştır.

	Operasyonel Programı)
EIONET	: European Environment Information and Observation Network (Avrupa Çevre Bilgi ve Gözlem Ağı)
EMAS	: European Union Eco Management and Audit Scheme (Eko-Yönetim ve Denetim Programı)
ENCOP	: Environment and Conflicts Project (Çevre ve Çatışmalar Projesi)
EPR	: Extended Producer Responsibility (Genişletilmiş Üretici Sorumluluğu)
ETS	: Emisyon Ticaret Sistemi
EXPRA	: Extended Producer Responsibility Alliance (Genişletilmiş Üretici Sorumluluğu Birliği)
FAO	: Food and Agriculture Organization (Gıda ve Tarım Örgütü)
FEAT	: Flash Environmental Assessment Tool (Anlık Çevre Değerlendirme Aracı)
FEEE	: Foundation for European Environmental Education (Avrupa Çevre Eğitim Vakfı)
FEE	: Foundation for Environmental Education (Uluslararası Çevre Eğitim Vakfı)
GDO	: Genetik Olarak Değiştirilmiş Organizmalar
GEF	: Global Environment Facility (Global Çevre Koruma Ağı)
HES	: Hidroelektrik Santrali
IAP	: Instrument for Pre-accession Assistance (Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı)
IPCC	: Intergovernmental Panel on Climate Change (Hükûmetlerarası İklim Değişikliği Paneli)
ISO	: International Organisation for Standardization (Uluslararası Standartlar Teşkilatı)
BM-İDÇS	: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
KOB	: Katılım Ortaklığı Belgesi
LSE	: London School of Economics and Political Science (Londra Ekonomi Okulu)

MIO- ECSDE	: Mediterranean Information Office for the Environment, Culture and Sustainable Development (Akdeniz Çevre, Kültür ve Sürdürülebilir Büyüme Bilgi Ofisi)
MSP	: Milliyetçi Sol Parti
NAFTA	: North American Free Trade Agreement (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması)
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
NECP	: National Energy and Climate Plan (Entegre Ulusal Enerji ve İklim Planı)
NETIS	: National Environmental Technology Innovation Strategy (Ulusal Çevre Teknolojisi Yenilik Stratejisi)
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
PRO-Europe	: Packaging Recycling Organization-Europe (Ambalaj Geri Kazanım Organizasyonu-Avrupa)
SÇD	: Stratejik Çevresel Değerlendirme
SKH	: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TDK	: Türk Dil Kurumu
TEMA	: Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı
TFEU	: Treaty on the Functioning of the European Union (Avrupa Birliği'nin İşleyişine İlişkin Anlaşma)
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜÇA	: Türkiye Çevre Ajansı
UÇES	: Ulusal Entegre Çevre Uyum Stratejisi
UNDP	: United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
UNEP	: United Nations Environment Programme (Birleşmiş Milletler Çevre Programı)

WHO : World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)
WWF : World Wide Fund for Nature (Dünya Doğayı Koruma Vakfı)
YÖK : Yükseköğretim Kurulu

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Literatür Özeti	1
Tablo 2: Çevre Normunun Oluşum Süreci	24
Tablo 3: Avrupa Birliği'nin Çevre Politikasının Kurumsallaşması	61
Tablo 4: Türkiye'de Yeşil Parti'nin Kurumsallaşması.....	104
Tablo 5: Türkiye'nin Çevre Politikalarında Aktör Haritası.....	105
Tablo 6: Türkiye'nin Çevre Politikasının Kurumsallaşma Süreci (1972-2021).....	116
Tablo 7: Hükûmet Programları (1974-2023).....	121
Tablo 8: Avrupa Birliği Müktesebatına Uyum Programı'nda Yer Alan Çevre Kanunları	134

ŞEKİL LİSTESİ

- Şekil 1:** Çevre Normunun Oluşum Matrisi 22
- Şekil 2:** Avrupa Birliği'nin Çevre Politikasının Üye Ülkeler Üzerinde Yayılımı-1 161
- Şekil 3:** Avrupa Birliği'nin Çevre Politikasının Üye Ülkeler Üzerinde Yayılımı-2 162

ÖZET	
Başlık: Avrupa Birliği'nde Çevresel Güvenlik Normunun Oluşumu, Konsolidasyonu ve Türkiye'deki Yayılımı	
Yazar: Nurbanu BULGUR	
Danışman: Doç. Dr. Filiz CİCİOĞLU	
Kabul Tarihi: 09/08/2023	Sayfa Sayısı: x (ön kısım) + 188 (ana kısım) + 2 (ek)
<p>Bu tez çalışmasında, çevre normunun ortaya çıkışı ve uluslararasılaşması teorik olarak incelenmiş ve Avrupa Birliği'nde çevre normunun gelişiminin ve Birlik'in bu normun yayılımındaki rolünün analiz edilmesi amaçlanmıştır. Normun yayılımı ise Türkiye örneği ile test edilmiştir. Ekolojik modernizasyon, sürdürülebilir kalkınma ve çevresel güvenlik normlarını içinde barındıran çevre normu, Ian Manners tarafından geliştirilen Normatif Teori bağlamında incelenmiş ve Avrupa Birliği esas alınmıştır. Kathryn Sikkink'in norm konusunda yaptığı kavramsallaştırmalardan da tez içerisinde yararlanılmıştır. Çevresel güvenlik normu kavramsal olarak analiz edilmiş ve norm-güvenlik ikilemine dair literatür taranmıştır. Yapılan literatür taramasında çevre ve güvenlik kavramlarının ele alınma biçimine yer verilmiştir. Elde edilen bulgular bu bağlamda literatürün dörde ayrıldığını göstermiştir: normu önceleyen kaynaklar, normun ekonomik güvenlik bağlamında araçsallaştırıldığını ileri süren kaynaklar, normun siyasal ve kurumsal bağlamda araçsallaştırıldığını savunan kaynaklar, normu "Güvenlik Çalışmaları" içinde ele alan kaynaklar. Bu tez çalışmasında AB'nin çevre normunu ekonomik, siyasal ve kurumsal bağlamda araçsallaştırdığı saptanarak, literatürün bu bölümlerine katkı sağlanmıştır. 1972 yılında düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı'nın ise çevre politikasının ve çevre normunun ortaya çıkışında bir milat olduğu ve bu tarihten sonraki uluslararası gelişmelerin birbirini tamamladığı görülmüştür. 1987 yılında yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi'nde çevre politikasının AB'nin temel politika alanlarına dâhil edilmesi sebebiyle, ekseriyetle, 1987 yılı ve sonrasında oluşturulan kurumlar, hazırlanan belgeler, çıkarılan kanunlar ve alınan kararlar ele alınmıştır. Avrupa Birliği'nin çevre politikasının kurumsal ve yasal gelişimi, çevre politikası araçları ve güncel iklim hedefleri incelenmiş ve Birlik'in çevre politikasındaki öncü rolü tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalar ve bulgular ışığında AB'nin çevre normunu aday ve üye ülkeler üzerinde yaygınlaştırdığı görülmüştür. Türkiye örneği ile test edilerek AB'nin bu süreçte çevre eylem programları, çevre eğitimi, STK'lar, AB Müktesebatı, LIFE finansal destek programı gibi çeşitli politika araçlarını kullandığı tespit edilmiştir. AB'de ve Türkiye'de birbirine yakın tarihlerde çevre politikasına ilişkin benzer kurumlar oluşturulduğu görülmüş ve sürdürülebilir bir çevre politikası için bütün sektörlerde entegrasyonun sağlanması gerektiği kanısına varılmıştır.</p>	
Anahtar Kelimeler: AB, Türkiye, Çevre Normu, Çevresel Güvenlik, Sürdürülebilir Kalkınma	

ABSTRACT

Title of Thesis: The Formation and Consolidation of the Environmental Security Norm in the European Union and its Diffusion in Türkiye

Author of Thesis: Nurbanu BULGUR

Supervisor: Assoc. Prof. Filiz CİCİOĞLU

Accepted Date: 09/08/2023

Number of Pages: x (pre text) + 188
(main body) + 2 (add)

In this thesis, the emergence and internationalisation of the environmental norm is examined theoretically and it is aimed to analyse the development of the environmental norm in the European Union and the role of the Union in the diffusion of this norm. The diffusion of the norm is tested with the case of Türkiye. The environmental norm, which includes the norms of ecological modernisation, sustainable development and environmental security, is examined in the context of the Normative Theory developed by Ian Manners and the European Union is taken as a basis. Kathryn Sikkink's conceptualisations of the norm are also used in the thesis. The environmental security norm is analysed conceptually and the literature on the norm-security dilemma is reviewed. In the literature review, the way in which the concepts of environment and security are handled is included. The findings show that the literature in this context is divided into four: sources that prioritise the norm, sources that argue that the norm is instrumentalised in the context of economic security, sources that argue that the norm is instrumentalised in the political and institutional context, sources that deal with the norm within "Security Studies". In this thesis, the EU's instrumentalisation of the environmental norm in economic, political and institutional contexts has been identified and a contribution has been made to these sections of the literature. Organised in 1972, the United Nations Conference on the Human Environment was a milestone in the emergence of environmental policy and environmental norms, and the international developments after this date have complemented each other. Since the 1987 Single European Act included environmental policy in the main policy areas of the EU, the institutions established, documents prepared, laws enacted and decisions taken in and after 1987 are mostly discussed. The institutional and legal development of the European Union's environmental policy, environmental policy instruments and current climate targets have been analysed and the leading role of the Union in environmental policy has been determined. In the light of the researches and findings, it is seen that the EU has popularised the environmental norm on candidate and member countries. By testing with the case of Türkiye, it has been determined that the EU uses various policy instruments such as environmental action programmes, environmental education, NGOs, EU Acquis, LIFE financial support programme in this process. It has been seen that similar institutions have been established in the EU and Türkiye in the same time period regarding environmental policy and it has been concluded that integration in all sectors should be ensured for a sustainable environmental policy.

Keywords: EU, Türkiye, Environmental Norm, Environmental Security, Sustainable Development

GİRİŞ²

Literatür Taraması

Tezin ana temasını oluşturan çevresel güvenlik, güvenlik ve çevre ilişkisi, Avrupa Birliği'nin çevre politikası, AB'nin Çevre Eylem Programları, Türkiye-AB ilişkilerinde çevre politikasının yeri gibi konular üzerine farklı perspektiflerden ele alınan tez, makale, rapor, haber vb. kaynakların var olduğu tespit edilmiştir. Kapsamlı literatür taraması yapılmış ve konuyla ilgili yayımlanan İngilizce ve Türkçe olmak üzere 281 makale, 285 kitap, 80 tez, 5 Birleşmiş Milletler (BM) raporu, 8 AB Çevre Eylem Programı'na ulaşılmış ve Türkiye'nin 2019'da yayımlanan On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı da dâhil olmak üzere 11 kalkınma planı incelenmiştir. Konuyla ilgili erişilen literatürün temelde dört gruba ayrıldığı görülmüş ve bu gruplar içerisinde yer alan kaynaklara dair temel bilgilere aşağıdaki tabloda yer verilmiştir:

Tablo 1: Literatür Özeti

Literatürdeki Sınıflandırma	Eserlerin Ana Teması
1) Norma vurgu yapan ve normu önceleyen kaynaklar:	Çevresel güvenlik ve sürdürülebilir kalkınma normunun literatürün odak noktasını oluşturduğu bu kısımda, normun Avrupa Birliği içinde ve dışında yayılma süreci ele alınmaktadır.
2) Normun ekonomik güvenlik bağlamında araçsallaştırıldığını ileri süren kaynaklar:	Bu bölümdeki kaynaklar, ortaya çıkan ekonomik maliyetler sebebiyle çevre politikalarının ve çevre önlemlerinin ikincil planda kaldığını ifade eden eserler olarak literatürde yer almaktadırlar.
3) Normun siyasal ve kurumsal bağlamda araçsallaştırıldığını savunan kaynaklar:	Bu kaynaklarda çevreyi koruma ve/veya sürdürülebilir kalkınma normunun bazı ulusal/uluslararası kurumlar yoluyla araçsallaştırıldığı ve iklim değişikliğine yönelik politikalarda adaptasyonun zorlaştığı irdelenmektedir. Bu

² Doktora tez çalışmamın yazım sürecinde, yazım kurallarının kontrolünde Türk Dil Kurumunun (TDK) yazım kuralları ve Güncel Türkçe Sözlük'ü esas alınmıştır ("Yazım Kuralları", 2022; "Türk Dil Kurumu Sözlükleri", 2022). Tez çalışmasının içinde Birlik'in tarihsel ve kurumsal gelişimi dikkate alınarak 1987 yılına kadar Avrupa Topluluğu/Topluluk, 1987-1993 yılları arasında Avrupa Toplulukları ve 1993 yılından sonra ise Avrupa Birliği ifadelerine yer verilmiştir.

	alanda normun siyaseten nasıl inşa edildiği ve nasıl kurumsallaştığını inceleyen eserler de yer almaktadır.
4) Normu “Güvenlik Çalışmaları” içinde ele alan kaynaklar:	Literatürün bu kısmında güvenlik ve çevre ilişkisi ele alınmış ve bu noktada mevcut literatür iki farklı görüşe ayrılmıştır. Literatürün birinci kısmında güvenlik ve çevre konusunun bağdaştırılması yani çevre politikalarının yüksek politika alanına dâhil edilmesi söz konusudur. Bu durumun siyasi bilinç ve farkındalık oluşturulmasına katkı sağlayacağı savunulmaktadır. Literatürün ikinci kısmında ise güvenlik ve çevre arasında bağlantı kurulmasının ve istenmeyen bir şekilde çevrenin güvenikleştirilmesinin ³ , çevre sorunlarının çözüm araçlarını kısıtlayacağı iddia edilmektedir.

Kaynak: Bu tablo literatür taramasının bir özeti niteliğindedir ve tarafımdan hazırlanmıştır.

Tabloda belirtilen eserlere dair yapılan literatür analizi ile bu tezin alana katkısı ortaya konmak istenmiştir. Aşağıda tez çalışmasının konusuyla ilgili öne çıkan eserlerden bazıları tanıtılmıştır.

1. Norma vurgu yapan ve normu önceleyen kaynaklar:

Ian Manners, “Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?” adlı makalesinde, AB üzerine literatürde sürdürülen sivil-askerî güç tartışmasını zenginleştirerek, AB’yi normatif bir güç olarak ele almış ve bu normun yayılma aşamalarını incelemiştir. Bu noktada sürdürülebilir kalkınmaya en temel normlar arasında yer verilmiştir. Yazara göre tarihsel bağlam ve hibrit yönetim şekli, evrensel normları ve üye devletler arasında kurulan ilişkinin prensiplerini belirlemektedir. Fakat bu eserde kurumsallaşma normatif güç olmanın bir aracı olarak değil, temel bir bileşeni olarak ele alınmıştır (Manners, 2002, s. 240-245).

Robert Falkner ise “The European Union as a ‘Green Normative Power’? EU Leadership in International Biotechnology Regulation” adlı makalesinde bir vaka çalışması

³ Bu tez çalışmasında çevrenin güvenikleştirilmesi kavramı sektörel güvenikleştirme teorisi çerçevesinde kullanılmıştır. Devletlerin ulusal güvenlik stratejisini tanımlarken ve açıklarken ele aldığımız sektörel güvenikleştirme teorisi, Kopenhag Okulu'nda Barry Buzan tarafından geliştirilmiştir ve geleneksel güvenlik yaklaşımının iki ana kavramına dayanmaktadır: varoluşsal tehdit ve hayatta kalma. Bu teorik çerçevede tehditler ve güvenikleştirilen konular/unsurlar sektörler ayrıştırılmıştır. Güvenikleştirme teorisindeki tehditler beş sektöre ayrılmaktadır: askerî, siyasi, sosyal, ekonomik ve ekolojik/çevresel tehdit (Bulgur, 2021, s. 218-220; Buzan, 2015, s. 104-119).

yapmıştır. Yazar, çevre diplomasisinde AB'nin dış politika kimliğini, Birlik'in kendine özgü siyasi yapısı ve değerler sistemi üzerinden analiz etmeyi amaçlamıştır (Falkner, 2006, s. 12-14). Ayrıca AB'nin çok taraflılık ve sürdürülebilir kalkınma taahhüdü dikkate alındığında Birlik'in bir çevresel liderlik işlevi üstlenip üstlenmediği de makalede incelenen konular arasındadır. Yazar, temelde biyo-güvenlik müzakerelerini ve bir vaka analizi olarak Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (GDO) politikasını ele almış ve AB'nin en gelişmiş yerli GDO sistemine öncülük ettiği sonucuna varmıştır. Ayrıca Falkner, Avrupa'nın farklı bir uluslararası aktör olduğuna dair şu anda yaygın olan algıya eleştirel bir boyut eklemek için Avrupa normatif kimliği ile bütünleşen bir politik ekonomiye ihtiyaç olduğunu iddia etmektedir (Falkner, 2006, s. 10-15).

Diğer bir yazar Delf Rothe, "Just Adaptation? How the Diffusion of Norms in the Global Climate Regime Affects International Climate Politics" adlı makalesinde, uluslararası iklim rejimindeki siyasetin kuşaklar arasında dengeleyici bir eylem olduğunu ifade etmektedir (Rothe, 2009, s. 100-103). İnşacı bir yaklaşım izleyen bu makale, uluslararası iklim değişikliği politikalarının uluslararası düzende inşa edilme şekline büyük ölçüde bağlı olduğunu savunmaktadır. Makale, iklim değişikliğine ilişkin normların yayılmasının, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (İDÇS) kapsamındaki aktörlerin çıkarlarını nasıl değiştirdiğini göstermektedir. Rothe'a göre adaptasyon, iklim değişikliğini önleme stratejisini ilerletmek için uluslararası iklim politikasında gerekli bir adım olarak giderek kabul görmeye başlamıştır. Bu aynı zamanda, Sözleşme'nin temel normatif hedefi olarak nesiller arası adaleti içeren daha geniş bir sürdürülebilir kalkınma amacına doğru bir geçişi temsil etmektedir. Nesiller arası ve bölgeler arası iklim adaletinin sosyal inşacı analizi, iklim rejimindeki aktörlerin çıkarlarının, çevrelerindeki inançlardan ve kimliklerini etkileyen bağlamdan bağımsız olmadığını göstermektedir. Gelecek nesillerin aksine, gelişmekte olan ülkeler çağdaş iklim müzakerelerinde söz sahibidir (Rothe, 2009, s. 100-105).

Mats Braun'un *Europeanization of Environmental Policy in the New Europe: Beyond Conditionality* adlı kitabında ve Karen A. Mingst, Heather E. McKibben ve Ivan M. Arreguín-Toft'un *Essentials of International Relations* adlı kitabında teorik düzeyde AB'nin normlarını Birlik'in içinde ve dışında nasıl yaydığına ilişkin literatürün birbiriyle bağlantılı olduğu iddia edilmektedir (Braun, 2014, s. 60-70; Mingst & Arreguin-Toft, 2013, s. 417-434). AB'nin dış ve iç gündemi arasındaki yakın bağlantı, özellikle iklim

politikasında kendini göstermekte ve bu alanda AB, iç politikasını büyük ölçüde küresel düzeyde örnek teşkil edebilmek için geliştirmektedir. Bununla birlikte, AB'nin küresel piyasaya etkisi büyüktür ve aslında Birlik'in politikası dünyanın diğer bölgelerindeki şirketler için pazarının çekiciliğiyle normları teşvik etmeye dayanmaktadır.

Yazarlar, Avrupalılaşıma ve sosyal öğrenme/sosyalleşme kavramlarını incelemiş ve çevre normunun yayılımını bu kavramlar çerçevesinde ele almışlardır. Bu kavramların literatürdeki karşılıklarına da yer verilen bu eserlerde, Avrupalılaşımanın gerçekleştiği aşamalar şöyle ifade edilmiştir: inşa süreci, yayılma süreci ve resmi kurallar, prosedürler, politika paradigmaları, ortak inançlar ve normlar üzerinden kurumsallaşma. Braun, devletlerin öğrenme sürecini üçe ayırmıştır: Siyasal öğrenme, araçsal öğrenme ve sosyal öğrenme. Kitapta bu üç öğrenme türünden sosyal öğrenme temel normların, prosedürlerin tekrar düşünülmesi olarak ifade edilmiş ve seçilen örnek ülkeler üzerinden sosyalleşme kavramı analiz edilerek, Batı ve Doğu Avrupa'daki farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır (Schlosberg & Bomberg, 2008, s. 187-190'den Akt. Braun, 2014, s. 65). Nihayetinde bu eserlerde, beşinci genişleme dalgası ile Birlik'e dâhil olan Polonya, Çek Cumhuriyeti/Çekya, Bulgaristan ve Romanya üzerine yapılan analizler ile Doğu Avrupa ülkelerinde çevre politikalarının norm ve çıkar ikileminde geliştiğini bize göstermektedir. Bu bağlamda bu iki eserde çevre normunun içeride ve dışarıda yayılımı Avrupalılaşıma normu ile ele alınmıştır. Dolayısıyla normun esas alındığı bu eserlerde, normun yayılımının önündeki engeller incelenmiş ve Birlik içindeki sorunların giderilmesi ile küresel norm oluşturmanın kolaylaşacağı ifade edilmiştir.

2. Normun ekonomik güvenlik bağlamında araçsallaştırıldığını ileri süren kaynaklar:

Gracia Marin Duran ve Elisa Morgera, Environmental Integration in the EU's External Relations Beyond Multilateral Dimensions adlı kitapta, Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Anlaşma'nın 11. maddesini temel alarak, çevre korumanın gerekliliklerinin AB'nin dış ilişkilerine entegre edilme sürecine ilişkin hukuki bir değerlendirme yapmayı amaçlamışlardır (Marin Duran & Morgera, 2012, s. 340-355). Analizin önemli bir kısmı, AB'nin ikili ve bölgeler arası anlaşmalarının karşılaştırılmasına ayrılmıştır. Ayrıca bu anlaşmaların çevresel boyutunun yanı sıra, AB'nin ikili ve bölgeler arası ilişkilerinde çevresel entegrasyonu sağlamak için kullanılan çeşitli yöntemler hakkında bilgilendirme

yapılmıştır. AB'nin çevresel entegrasyonun güvenilirliğine ve meşruiyetine vurgu yapılan bu kitapta, Birlik'in devam eden çok taraflı çevre müzakerelerinde etkili olabilmesi için ikili/bölgeler arası düzeyde ittifaklar kurması ve/veya çok taraflı müzakereler aracılığıyla yeni uluslararası çevre normlarının geliştirilmesine katkıda bulunması önerilmiştir.

Michael E. Kraft'ın *Environmental Policy and Politics* adlı kitabında ifade ettiği üzere çevre politikası birçok cephedeki ilerlemelere bağlıdır:

1. Bilimsel araştırma,
2. Teknolojik yenilik,
3. Endüstriyel süreçlerin yeniden yapılandırılması,
4. Kurumsal yönetimde iyileştirmeler,
5. Politika oluşturma ve uygulama için hükûmet kapasitelerinin artırılması,
6. Çevresel değerlerin daha yaygın bir şekilde benimsenmesi,
7. Halkın bilgi ve katılımındaki artış (Kraft, 2017, s. 120-130).

Yazara göre güçlendirilmiş bir demokratik siyaset, adil ve sürdürülebilir bir toplum yaratmaya yönelik strateji için gereklidir. Ayrıca politika yapımcılar ve aktivistler, siyasi sistemi halkın katılımına daha açık ve aynı zamanda kamusal ihtiyaçlara daha duyarlı hâle getirmenin yollarını aramalıdır. Hükûmetlerin çevre politikasında çeşitli araçlar kullandıkları görülmektedir: Düzenleme, vergilendirme, sübvansiyonların ve piyasa teşviklerinin kullanılması, araştırma için finansman, bilgi sağlama, eğitim, mal ve hizmetlerin satın alınması. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde bütün eyaletler toksik kimyasalların kullanımını azaltmak için Temiz Hava Yasası'nın temel kurallarını çevre politikaları gündemine dâhil etmişlerdir. Yükselen deniz seviyeleri, ısınma ve sıkça gerçekleşen doğa olayları ülkeleri çevre politikasını geliştirmeye zorlamaktadır. Ancak çevre politikasının Amerika Birleşik Devletleri (ABD) özelinde incelendiği bu kitapta, çevre koruma politikalarının ekonomik maliyetleri ortaya konmuş ve çevre normunun ekonomi temelinde araçsallaştırıldığı belirtilmiştir (Kraft, 2017, s. 130-135).

Zachary A. Smith, *The Environmental Policy Paradox* adlı kitabında ABD'nin çevre politikasını bir paradoks bağlamında incelemiştir. Bu paradoks çevre sorunları ve çevre politikaları arasındadır. Örneğin fosil yakıtların hava kirliliğine etkileri ve uzun vadeli çevresel sonuçları açık olmasına rağmen politik ve ekonomik gerçekler, öngörülebilir

gelecekte fosil yakıtlara bağımlılığımızı sürdüreceğimizi göstermektedir. Smith, yüksek maliyetlerden dolayı çevre sorunlarına uzun vadeli çözümlerin aranma ihtimalinin düşük olduğunu ifade etmektedir. Hayati öneme sahip çevre sorunlarına yönelik politikanın ertelenmesini ise borç biriktirmeye benzetmektedir. Bu, aslında, insanlığın omzundaki bir borçtur (Smith, 2017, s. 397-405).

Smith, farklı yönetim biçimlerinin çevre politikası oluşturmadaki çekincelerini ve karşılaştıkları engelleri inceleyerek uzun vadeli çözümlerin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca ekonomik çıkarların korunması adına devletlerin belirli ölçüde maliyet getiren çevre önlemlerini ve çevre politikalarını ikincil planda bıraktığını iddia etmektedir. Yazara göre çevre politikaları ekonomik anlamda araçsallaştırılmıştır. Devlet düzeyindeki analizlerin yanı sıra bireysel anlamda hangi tedbirlerin alınabileceği ve çevrenin korunmasına nasıl katkı sağlanabileceği konusuna da kitap içerisinde yer verilmiştir.

3. Normun siyasal ve kurumsal bağlamda araçsallaştırıldığını savunan kaynaklar:

Susan Baker, *The Politics of Sustainable Development: Theory, Policy, and Practice within the European Union* adlı kitabında AB ve üye devletlerinin ekonomik kalkınmayı çevresel sürdürülebilirlik ile ilişkilendirme biçimini incelemektedir. Kitapta sıkça yer verilen Beşinci Çevre Eylem Programı (1992-1997) çevre koruma ile ekonomik kalkınma arasında önemli bir bağlantı olduğu algısını oluşturmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla, bu Çevre Eylem Programı için can alıcı başlangıç noktası, çevresel korumanın sürdürülebilir ekonomik kalkınma ile ilişkilendirilmesidir. Bu bağlamda AB'nin ekonomik büyümeye olan tarihsel bağlılığı ve Beşinci Çevre Eylem Programı ile sürdürülebilir kalkınma kavramını kabul etmesi arasındaki gerilimin incelenmesi gerekir. AB, ekonomik kalkınmaya olan tarihsel bağlılığını çevreyi korumaya yönelik yeni kaygısıyla uzlaştırmak amacıyla bir sürdürülebilir kalkınma politikası taahhüt etmektedir. Bu yeni taahhüdün pratikte Birlik içindeki ekonomik ve çevresel çıkarların uzlaştırılmasına yardımcı olup olmayacağı da kitap içerisinde irdelenmektedir (Baker, 1997, s. 150-160).

Sürdürülebilir kalkınma, daha ziyade, görünüşte birbiriyle çelişen iki süreci uzlaştırmayı amaçlayan karmaşık bir politikanın parçasını oluşturur: ekonomik gelişme ve çevrenin korunması. Ancak sürdürülebilir kalkınma politikasının diğer politika sektörlerine entegrasyonu da önemlidir. Kurumsal düzenlemeler, ekonomik çıkarlar, siyasi stratejiler

ve kültürel değerler söz konusu olduğundan, çevre politikasının kurumsal/siyasal diğer konularla uyum sağlaması köklü değişiklikler gerektirmektedir. Ancak AB, sürdürülebilir kalkınmayı şekillendirmede önemli role sahip olan küresel bir aktördür.

Klaus Eder ve Maria Kousis editörlüğünü yaptığı *Environmental Politics in Southern Europe: Actors, Institutions and Discourses in a Europeanizing Society* adlı kitapta, Kuzey-Güney ayrımının Avrupa’da ortak pazardaki piyasa konumlarıyla tanımlanan sosyal sınıfları yeniden ortaya çıkardığı ifade edilmektedir. Çıkarları ve kimlikleri, ulusal aktörler tarafından farklı derecelerde desteklenen seçkinler, bunu yapmak için düzenleyici sürdürülebilirlik fikrini kullanan politikalar yoluyla çevre rejimini değiştirdikleri ölçüde çevre politikası sürecine girmektedirler. Ulus ötesi sosyal sınıfların ortaya çıkışı, yeni ortaya çıkan Avrupa toplumunun en derin yapılandırma ilkesi hâline gelmiştir. Çevresel politika, sosyal değişim için sosyal politikadan çok daha etkili bir araçtır. Dolayısıyla çevresel sorunların sosyal alana eklemlenmesini içermektedir (Eder & Kousis, 2012, s. 210-215).

Bu eserde siyasal alanda çevre politikalarının araçsallaştırılarak sosyal politikalar içine dâhil edilmeye çalışıldığı ileri sürülmektedir. Sosyal normlar genellikle “...bir grubun üyeleri tarafından anlaşılabilir ve kanun gücü olmaksızın sosyal davranışları yönlendiren ve/veya kısıtlayan kurallar ve standartlar” olarak tanımlanır. İki tür norm belirlenmiştir: Tanımlayıcı norm ve ihtiyati norm. Tanımlayıcı normatif motifleri uygulayan çalışmalar, enerji tasarrufu ve sürdürülebilir ulaşım gibi çevre yanlısı davranışları ve ayrıca sağlık yanlısı davranışları teşvik etmiştir: fiziksel aktivitenin artması, çevre temizliğinin korunması ve alkol tüketiminin azaltılması (Goldstein, Cialdini & Griskevicius, 2008, s. 472-475). Benzer şekilde, ihtiyati normatif kuralların uygulandığı faaliyetler ile bilinçsiz atık yönetiminin önlenmesi ve plastik torba kullanımının azaltılması konularında ilerleme kaydedilmiştir. Ayrıca araştırmalarda ihtiyati ve tanımlayıcı normların bir araya getirildiğinde daha etkili hâle geldiği öne sürülmektedir. Nihayetinde normlara dayalı müdahaleler değişkenlik göstermektedir (Richter, Thøgersen & Klöckner, 2018, s. 1-5). Bu nedenle, sosyal normlara dayalı müdahalelerin çevre yanlısı eylemleri ne zaman ve neden destekleyebileceğinin sınırlarının araştırılması önemlidir (Eder & Kousis, 2012, s. 210-220).

Kathryn Sikkink'in *Mixed Signals: US Human Rights Policy and Latin America* adlı kitabında insan hakları normunun oluşum sürecinin ve ABD aracılığıyla Latin Amerika'da bu normun yayılımının ele alındığı görülmektedir. Sikkink, bu eserde insan hakları normunu onu destekleyen başka bir norm olan hukukun üstünlüğü ile açıklamaktadır. Kitapta bir devletin norm geliştirmesinin nedenlerine ve norm inşa sürecine de değinilmektedir (Sikkink, 2004, s. 80-85).

Silja Klepp and Libertad Chavez-Rodriguez'in editörlüğünü yaptığı *A Critical Approach to Climate Change Adaptation Discourses, Policies, and Practices* adlı kitapta iklim değişikliğine adaptasyon sürecine odaklanılmıştır (Klepp & Chavez-Rodriguez, 2018, s. 280-295). Bu süreç, iklim değişikliğine uyum konusunda çeşitli bakış açılarının bir araya geldiği, farklı aktörlerin mevcut sorunları müzakere ettiği sosyal bir oluşumdur. İklim değişikliğine uyum alanında, insanlığın ürettiği sosyo-ekolojik krizle başa çıkmanın önemine vurgu yapılmıştır. Mevcut kurumsal yapının ve güç dinamiklerinin adaptasyon tartışmaları üzerindeki etkileri ve Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nde (IPCC) yerel aktörlerin zayıf temsili de kitapta incelenen konular arasındadır. Yazarlar, örnek olay incelemesi yöntemini kullanarak, iklim politikasının kaynaklara erişim sürecini ve kontrolünü nasıl değiştirdiğini göstermişlerdir. Dolayısıyla bu eserde, çevreyi koruma ve/veya sürdürülebilir kalkınma normunun bazı ulusal/uluslararası kurumlar yoluyla araçsallaştırıldığı ve iklim değişikliğine yönelik politikalarda adaptasyonun zorlaştığı savunulmaktadır (Klepp & Chavez-Rodriguez, 2018, s. 285-290).

4. Normu “Güvenlik Çalışmaları” içinde ele alan kaynaklar:

Nina Graeger'in “Environmental Security?” (Graeger, 1996, s. 111-115), Olena Melnyk'in “European Union Environmental Security: The Only Achieving Strategy” (Melnyk, 2016, s. 50-55) ve Oana Chindriş Vasoiu'nun “Environmental Policy-Component of European Security” (Chindriş-Vasoiu, 2016, s. 45) adlı makaleleri çevre ve güvenlik ikilemini çözmeye yönelik çalışmalar olarak literatürde yerini almıştır. Bu eserlerin yanı sıra Barry Buzan, Ola Waever ve Jaap de Wilde'in kaleme aldığı *Security: A New Framework For Analysis* adlı kitabında ve Barry Buzan ve Ola Waever'in 2003'te yayımladığı *Regions and Power: The Structure of International Security* adlı kitapta genişleyen ve derinleşen güvenlik kavramı incelenmiştir (Buzan, Waever & Wilde, 1998, s. 20-25).

Sektörel güvenlikleştirme teorisi bağlamında “askerî güvenlik, siyasi güvenlik, ekonomik güvenlik, toplumsal güvenlik” kavramlarına çevresel sorunların güvenlik gündemine dâhil edilmesini sağlayan “çevresel güvenlik” kavramı da eklenmiştir (Buzan & Waever, 2003, s. 491-492). Çevresel güvenliği sağlama şekli, ülkelerin coğrafi avantaj ve dezavantajları, siyasi ve ekonomik öncelikleri sebebiyle farklılık göstermektedir.

Nihayetinde incelenen örnek kaynakların ışığında literatüre dair yapılan sınıflandırma dikkate alınmış ve literatürün genel analizi yapılmıştır. Normun esas alındığı literatürün birinci bölümünde yer alan eserlerde Avrupalılaşıma, sosyalleşme, sosyal öğrenme, sürdürülebilir kalkınma, iklim adaleti, adaptasyon, kurumsallaşma gibi kavramların temel alındığı ve normun oluşumunun önündeki engellerin tespit edilmeye çalışıldığı görülmüştür. Ayrıca normun oluşumu, konsolidasyonu ve yayılımı inşacı bir bakış açısıyla ele alınarak norm ve çıkar ikilemine ilgili eserlerde dikkat çekilmiştir. Konuyu AB özelinde inceleyen kaynaklarda ise çevresel güvenlik normunun inşası ve kurumsallaşması için Birlik’in genişleme politikasındaki tutarsızlığın bertaraf edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Diğer bir deyişle bu bölümde çıkarlar yerine normatif değerlerin korunmasının önemine dikkat çekilmiştir.

Literatürün ikinci kısmında devletlerin, ekonomik maliyetleri çevre politikalarının ve sürdürülebilir kalkınmanın önündeki bir set olarak gördükleri ve uzun vadeli çevre programlarından bu nedenle kaçındıkları ileri sürülmüştür. Bu noktada gelişmişlik düzeyi belirleyici bir faktör olarak ele alınmış ve bu faktörün ülkelerin çevre-koruma eylemlerindeki temel önceliklerini ve tutumlarını etkilediği ifade edilmiştir. Ayrıca çevre politikasının bilim, teknoloji, sanayileşme, eğitim gibi birçok farklı alandaki gelişmelere de bağlı olarak oluştuğu ele alınmıştır. Bu kısımda devletlerin başvurduğu vergilendirme, sübvansiyon, eğitim, finansman gibi yaptırım ve teşvik araçlarına değinilerek uluslararası iş birliğinin önemi de vurgulanmıştır.

Normun siyasal ve kurumsal bağlamda araçsallaştırıldığını ileri süren kaynakların yer aldığı üçüncü kısımda iklim adaleti, uluslararası temsilde yetersizlik gibi olgular karşımıza çıkmaktadır. Siyasal anlamda çevre politikalarının bir araç haline getirilerek sosyal politikaların içine dâhil edilmeye çalışıldığı ifade edilmiş ve uluslararası kurumlarda yerel aktörlerin yeterince temsil edilmediği savunulmuştur. Literatürün bu bölümünde de ekonomik gelişme ve çevrenin korunması bir ikilem olarak ele alınmıştır.

Çevre politikalarının siyasal ve kurumsal gelişiminin adil bir şekilde sağlanması gerektiği ve yerel/bölgesel iklim koşullarının ve ekonomik şartların dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır.

Çevre ve güvenlik kavramını inceleyen literatürün dördüncü kısmında yer alan görüşler ise temelde ikiye ayrılmaktadır: Birincisi güvenlik ve çevre konusunun bağdaştırılmasının siyasi bilinç ve farkındalık oluşumuna katkı sağlayacağı iddia edilmektedir. İkinci olarak çevre konusunun güvenlik politikalarıyla birlikte ele alınmasının, çevre sorunlarının çözümünü daha karmaşık hâle getireceği savunulmaktadır. Bu literatür içinde çevre ve güvenlik arasında neden bağlantı kurulması gerektiği, cevabı aranan sorular arasında yer almaktadır. Bu noktada dört temel sebep ortaya konulmaktadır:

- Çevresel bozulma insani güvenliği ve yaşam standardını doğrudan etkilemektedir. Bu bozulmalarda sivil ve askerî insan faaliyetlerinin etkisi büyüktür.
- Şiddetli çatışma ve savaş hâli çevresel bozulmanın sebeplerinden biri olarak karşımıza çıkmakta ve çevresel güvenliğin sağlanması için askerî varlığın kullanılması ihtimali de oluşmaktadır.
- Askerî güvenlikte olduğu gibi çevrenin korunmasında da tahmin edilebilirlik ve kontrol başlıca elementler arasında yer almaktadır. Bu sebeple riskin en aza indirilmesi için çevrenin güvenliğin bir bileşeni hâline gelmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.
- Sürdürülebilirlik konusu birçok ülkede yüksek politika alanlarından biridir ve siyasi bir olgu hâline gelmiştir. Dolayısıyla temelini sürdürülebilirliğin oluşturduğu çevre politikasında, güvenlik ve çevre konuları kesişmiş ve çevrenin korunması konusu siyasi alana dâhil edilmiştir (Brauch, 2008, s. 7; Vural, 2018, s. 20-30).

Literatür analizi neticesinde bu tez çalışmasının çevre normunu ekonomik, siyasal ve kurumsal bakış açısıyla ele alan kaynakların bulunduğu literatürün ilgili kısmına katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Diğer bir deyişle, bu çalışma konuyla ilgili literatüre yeni bir başlık eklemek yerine, var olan literatürün derinleştirilmesine yöneliktir. Bu sayede literatürde çevresel güvenlik üzerine yürütülen tartışmaların zenginleşmesi sağlanarak mevcut analizlere güncel ve kapsamlı bir bakış açısı getirilecektir.

Çalışmanın Amacı

Bu tez çalışmasının temel amacı, incelenen çevre normlarının oluşturulma sürecindeki itici faktörlerin kurucu metinler, konferanslar, söylemler ve çeşitli politika araçları üzerinden incelenmesidir. Tez içerisinde AB örneği üzerinden incelenecek olan çevresel güvenliği sağlama durumunu, yaptırımlar ve uygulamalar üzerinden okumak da mümkün olacaktır. Bu noktada bir normatif güç olarak tanımlayabileceğimiz AB örneği ve Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecindeki çevre politikalarının konumu değerlendirilecektir. Bu çalışmada çevre politikası ve uygulamalarına farklı bir bakış açısı getirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı ise çevre bilincinin gelişmesi, sorunların ortaya çıkmadan önlenmesi, kaynakların bilinçli tüketimi, sürdürülebilir kalkınma gibi çevresel konularda farkındalık sağlamaktır. Ayrıca bu tez çalışması ile AB-Türkiye ilişkilerinde çevre politikasının yeri, Türkiye'nin çevre politikası ve çevresel güvenlik normu konularında çalışılan mevcut literatüre güncel ve kapsamlı bir kaynak eklenmiş olacaktır. Literatürdeki bu boşluğun doldurulması sayesinde gelecek çalışmalar için önemli bir referans kaynağı oluşturulacaktır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Tüm nitel yöntemler, önceki bilgi, teori ve verilerin yardımıyla konuları keşfetmeye veya açıklamaya çalışmaktadır. Bu nedenle, nitel yöntemle karmaşık verilerden anlamlı bir bütün elde etmek amaçlanmaktadır. Nitel veriler belgeler, röportajlar, alan notları ve gözlemler gibi birçok kaynaktan ve metin, fotoğraf, ses ve video kayıtları, film gibi birçok biçimden oluşmaktadır. Araştırmacılar bu verileri farklı yöntemler kullanarak analiz edebilmektedirler. Ancak her yöntemin kendi içinde bir bütünlüğü vardır. Tüm yöntemlerin ortak amacı karmaşıklığı anlamlandırmak, veriler hakkında yeni anlayışlar ve teoriler oluşturmak ve araştırma sorusuna verilen yanıtları test etmektir (Creswell, 2017, s. 13-15,85). Nitel bir araştırma sürecinde araştırma planının ve araştırma deseninin oluşturulmasına dair yazılı dokümanların incelenmesi, kültür analizi, olgu ve/veya kuram oluşturma, teorik araştırma, durum çalışması ve olay incelemesi gibi farklı yöntemler mevcuttur. Diğer bir deyişle, nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi farklı nitel veri oluşturma yöntemlerinin kullanıldığı, bakış açılarının, algıların ve

olayların bütüncül biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmadır (Morse & Richards, 2012, s. 120-125).

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizi ve teorik araştırma tercih edilmiştir. Bu doğrultuda üniversite, kütüphaneler, çevrimiçi veri tabanları kullanılarak, Türkçe ve yabancı kaynaklardan (bilimsel raporlar, akademik makale, kitap, bildiri vb.) yararlanılacaktır. Ayrıca AB tarafından konuyla ilgili olarak ilan edilen metin ve yayımlanan raporlarda çevre normunun nasıl inşa edildiği ele alınacaktır. Nihayetinde seçilen araştırma yöntemi ve analiz yöntemi tez çalışmasının yol haritasını çizecektir. Bu yol haritası yardımıyla anlamlı ve açıklayıcı hâle gelen bilgiler, araştırma konusu bağlamında analiz edilecek ve araştırma sorularına cevap aranacaktır.

Tez metni içerisinde tablo ve şekillere de yer verilecektir. Bu sayede metnin içerisinde ele alınan kurumların, kanunların ve temel kurucu belgelerin takibi kolaylaştırılacaktır. Literatür özeti, çevre normunun oluşum süreci, AB'nin çevre politikasının kurumsallaşması, Türkiye'nin çevre politikasının kurumsallaşması, Türkiye'nin çevre politikalarında yer alan aktörler, Hükûmet Programları ve Çevre Kanunları konusunda hazırlanan tablolar ile tez metni zenginleştirilerek tezin gelecek çalışmalar için de bir başvuru kaynağı olması sağlanacaktır.

Ayrıca bir matris hazırlanarak çevre normunun oluşum sürecine yönelik çıkarımlarda bulunulacaktır. Literatürde yer alan konuyla ilgili eserler, çevre politikasının oluşumunu tündengelim yöntemi ile inceleme eğilimindedir. Bu eserler, öncelikle uluslararası politikada yaşanan dönüşümü analiz etmekte, ardından bu politikaların ulusal politikalara uyarlanmasını ve nihayetinde yerleşme yöntemi ile yerel faktörlere adaptasyonunu ele almaktadır. (Erdem & Yenilmez, 2017, s. 92-95). Ancak benimsenen bu yöntem, çevre normunun yerel, toplumsal, bölgesel ve uluslararası boyutları bütüncül olarak düşünülerek yeniden ele alınmalıdır.

Çalışmanın Önemi

Bu çalışmada iklim değişikliği, çevresel güvenlik, sürdürülebilirlik gibi güncel konularda kurumsal, yasal, siyasal ve ekonomik çerçevede çıkarımlar yapılması öngörülmektedir. Ayrıca elde edilen bulgularla bireyler, toplumlar, kurumlar ve devletler için çevre koruma alanında bir yol haritası oluşturulması hedeflenmektedir. Tez içerisinde yer alacak olan

tablolar ve şekiller ile metnin içeriğinin zenginleşmesi ve öz bilgilere erişilmesi kolaylaştırılacaktır. Tezin ana temasını oluşturan çevre normu ile ilgili kavramlar detaylı incelenerek, AB'nin çevre normunu inşa etme ve güçlendirme süreci ele alınacaktır. Çalışma içerisinde Birlik'in çevre politikası, çevre politikasında başvurduğu temel araçlar ve güncel iklim hedefleri incelenecek ve yapılacak yeni çalışmalar için bir şablon oluşturulacaktır. Bu sayede çevre normunun başka örneklerle de test edilmesine olanak sağlanacaktır. Türkiye örneği üzerinden çevre normunun yayılımı analiz edilecek ve Türkiye'nin sahip olduğu mevcut fırsatlar ve kısıtlılıklar ortaya konulacaktır. Mevcut çevre politikalarının analiz edilmesi ve sürdürülebilir çevre politikalarının önündeki engellerin tespit edilmesinin ardından çözüm önerilerinde bulunulacaktır. Sera gazı salımı, biyo-çeşitliliğin azalması, kaynakların tükenmesi gibi sonuçlarıyla çevresel güvenliği tehdit eden iklim değişikliği sorununun bu doktora tezinde incelenmesi, nedenlerinin araştırılması ve çözüm önerilerinde bulunulması çevresel farkındalığın artırılması adına önem arz etmektedir. Bu sayede mevcut literatüre yeni bulgularla katkı sağlanmış olacaktır.

Çalışmanın Konusu

Bu tez çalışmasının konusu çevre normunun ve çevre politikasının Avrupa Birliği (AB) üzerinden ele alınmasıdır. Bu bağlamda zaman sınırlamasına gidilerek ağırlıklı olarak AB'nin 1987 yılı ve sonrasında, özellikle 2022-2030 yıllarını kapsayan Sekizinci Çevre Eylem Programı'nı (ÇEP) içine alacak şekilde, sürdürdüğü çevre politikasının incelenmesi planlanmıştır. Bu çalışmada, AB'nin çevre eylem programlarının yanı sıra küresel çevre politikalarını düzenleyen ve yönlendiren uluslararası anlaşmaların etkinliği ve AB'nin çevre politikasındaki yeri tartışılacaktır. Literatürde var olan ilgili kaynaklardan yararlanılarak, AB'nin çevre politikasının temelindeki motivasyon ve sebepler araştırılacak, bu sebepler doğrultusunda uygulanan çevre politikasının araçları ve uygulamaları incelenecektir. Tezin içinde Avrupa Birliği'nin çevre normunu oluşturması ve normun yayılımını sağlamasındaki temel motivasyonu, uygulamalar ve alınan kararlar üzerinden incelenerek teori ve pratikte var olan durum karşılaştırılmaya çalışılacaktır.

Tez çalışmasının içinde temelde şu soruların cevabı aranacaktır:

1. Çevre normunun oluşumunun ve uluslararasılaşma sürecinin temel adımları nelerdir?

2. Çevre politikalarının oluşum süreci nasıldır, temel uygulama alanları nelerdir?
3. AB için çevre politikasının oluşturulmasında çevresel güvenlik normu öncelikli bir konu mudur?
4. AB çevre güvenliğini nasıl sağlamaktadır?
5. AB çevre politikasının sürdürülmesinde hangi yaptırımları uygulamaktadır?
6. Birlik, ortak gezegenimiz/ortak geleceğimiz ve kısıtlı kaynakların bilinçli kullanımı gibi kavramsallaştırmalarla ele aldığı “çevresel güvenlik” konusunda küresel bir rol oynamakta mıdır?
7. AB üyelik müzakerelerinin Türkiye’nin çevre politikası uygulamalarına etkisi nedir?

Belirtilen araştırma soruları tezin bölümlendirilmesinde önemli rol oynamış ve alt başlıkların oluşmasına katkı sağlamıştır. Üç bölümden oluşacak olan bu tez çalışmasının birinci bölümü “Çevre Normunun Ortaya Çıkışı ve Uluslararasılaşma Süreci” başlığını taşımaktadır. Bu bölümün temel amacı; “Çevre politikalarının, diğer bir adıyla, yeşil siyasetin uygulama alanları nelerdir?” ve “Çevre normunun oluşumu ve uluslararasılaşma sürecinin temel adımları nelerdir?” sorularına cevap oluşturmaktır. Bu bölümde çevre politikası fikrinin ortaya çıkışı, çevre politikasına dair temel normlar, çevre politikasının nedenleri, çevrenin bir güvenlik unsuru hâline geliş süreci ve çevre normunun uluslararasılaşması konuları ele alınacaktır. Bu sayede AB’nin çevre politikasının gelişim sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi için bir temel oluşturulacaktır. Nitekim küresel ısınmanın önlenmesi, biyosferin ve doğal kaynakların korunabilmesi için küresel ve ortak bir politikanın gerekli olduğu görülmektedir (Oberthur & Gehring, 2006, s. 14-16). “Climate Crisis: Defence Readiness and Responsibilities” adlı raporda da iklim değişikliği ile mücadele bir güvenlik sorunu olarak değerlendirilmiştir. Çevresel güvenliğin sağlanması için devletlerin, Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) ve güvenlik güçlerinin faaliyet alanlarının genişlediği belirtilmiştir. Ayrıca küresel iklim krizi ile mücadelede bütün aktörlerin iş birliği içinde çalışması gerektiği tespitinde bulunulmuştur (Quilter & Short, 2018, s. 10).

Çevre sorunlarının ve belli başlı normların ortaya konulduğu birinci bölümün ardından “Avrupa Birliği’nde Çevre Normunun Konsolidasyonu” adlı ikinci bölümde bir normun ortaya çıkışı, bir politika hâline gelişi ve küreselleşmesi AB örneği üzerinden

incelenecektir. İkinci bölümün temel amacı, “AB çevre güvenliğini nasıl sağlamaktadır?”, “AB’nin çevre politikasını belirlerken temel motivasyonu nedir?”, “AB çevre politikasının sürdürülmesinde hangi araçları kullanmakta ve hangi yaptırımları uygulamaktadır?”, “AB, üye ülkeler içinde ortak bir çevre politikası oluşturmuş mudur?” sorularını cevaplamaktır. Ayrıca ikinci bölümde AB’nin çevre politikasının tarihsel gelişiminin ardından güncel iklim ve enerji hedeflerine yer verilecektir. Avrupa Komisyonu’nun hazırladığı “New Environment Action Programme To 2020 Questions And Answers” adlı rapor, AB’nin güncel hedeflerinin analiz edilmesine yardımcı olan kaynaklardan biridir. Bu raporda, güncel hedefler anlatılarak AB’nin Yedinci Çevre Eylem Programı soru-cevap şeklinde detaylandırılmıştır. Böylece programın amacı ve getireceği yenilikler ortaya konulmuştur. Nitekim AB, iklim krizi ile mücadele konusunda bir eylem planı olarak bilinen ve Yedinci Çevre Eylem Programı ile uyumlu olan Avrupa Yeşil Anlaşması’nı da Aralık 2019’da ilan etmiştir. Bütün bu gelişmeler, Avrupa Birliği’nin çevre normunun ve çevre politikasının gelişimini desteklemesi bağlamında önem arz etmektedir (“New Environment Action Programme To 2020 Questions And Answers”, 2012, s. 2-7).

“Avrupa Birliği ve Çevre Normunun Yayılımı: Türkiye Örneği” adlı üçüncü ve son bölümde ise AB Müktesebatında yer alan çevre faslı ve Türkiye’nin çevre faslında katettiği yol ve yapılması gerekenler irdelenecektir. Üçüncü bölümün temel amacı; “AB üyelik müzakerelerinin Türkiye’nin çevre politikası uygulamalarına etkisi nedir?”, “Türkiye’nin kalkınma planları ve hükûmet programlarında çevresel güvenlik normunun yeri nedir?”, “STK’lar çevresel farkındalığı artırmada etkili rol oynamakta mıdır?” sorularına yanıt bulmaktır. Diğer açıdan AB’nin çevre politikası ele alınarak norm veya çıkar faktörlerinden hangisinin öncelendiği sorunsalı bu bölümün ana konusu olacaktır. Çevresel güvenlik ve sürdürülebilir kalkınma normlarının Birlik’in genişleme politikasında kullanılma biçimi ise Türkiye örneği üzerinden incelenecektir.

Tezin ana bölümlerinin ele alınmasının ardından tezin genel şablonunu çizecek olan teorik tartışmaya yer vermek anlamlı olacaktır. Ian Manners’ın belirttiği üzere normatif teoride AB belli başlı normlara sahip normatif güç olarak tanımlanmaktadır. AB’nin normatif gücünün dokuz temel başlığı şu şekildedir: sürdürülebilir barış, sosyal özgürlük, rızaya dayalı demokrasi, Birlik’e ait insan hakları normu, hukukun üstünlüğü, kapsayıcı eşitlik, sosyal dayanışma, sürdürülebilir kalkınma, iyi yönetim. Manners, çevre

normunun temel bileşenlerinden biri olan sürdürülebilir kalkınma normuna AB'nin sekizinci normatif ilkesi olarak makalesinde yer verirken, bu bileşenin denge ve entegrasyon sorununa dikkat çekmiştir. Dolayısıyla Manners çalışmalarında, dengeli ekonomik büyümeyi desteklemiş ve sürdürülebilir kalkınma normunun çevre, ekonomi ve genişleme politikaları gibi alanlarla bütünleşmesinin önemini vurgulamıştır. Normun korunması; normun yerel, bölgesel veya küresel bağlamda yaygınlaştırılmasını da içermektedir. Normun yayılması/yaygınlaştırılması hususunda farklı stratejiler kullanılabilir. AB bu doğrultuda, uluslararası anlamda çevrenin korunmasını ve doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimini teşvik ederek sürdürülebilir kalkınmayı desteklemektedir (Manners, 2008, s. 45-50).

Tez çalışmasının odak noktasını oluşturan çevresel güvenliğin sağlanması ve çevre normunun yayılması aslında sürdürülebilir kalkınma gibi temel bileşenlerin prensip edinilmesi ile gerçekleşebilecektir. Bu nedenle tezin birinci bölümünde temel çevre normlarından olan sürdürülebilir kalkınma normuna yer verilecektir. Tez çalışması için yapılan ön okumalar ve literatür taraması ışığında AB'nin çevre politikaları ele alındığında, etkili bir çevre politikası için yerel ve küresel dönüşümlerin gerekliliği göze çarpmaktadır. Nitekim AB içinde 1970'li yıllarda ortaya çıkan Yeşiller Partisi'nin sloganı da "Küresel düşün yerel hareket et!" olmuştur (Olgun, 2017, s. 445-455).

Literatürdeki ilgili kaynakların yardımıyla AB'nin çevre politikalarını yürütürken dikkate aldığı belli başlı normların açıklanabilmesi mümkün olmuştur. Ancak tez içerisinde AB'nin çevre normunun oluşumunu, yayılımını, yerel ve küresel yansımalarını daha iyi okuyabilmek adına başka bir teorik yaklaşım ve inceleme yöntemine ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda Kathryn Sikkink'in *Mixed Signals: US Human Rights Policy and Latin America* adlı kitabında normu bir vaka üzerinden inceleme biçimi, AB'nin çevre politikasının incelenmesi konusunda açıklayıcı gözükmektedir (Sikkink, 2004, s. 79-105). Bu teorik bakış açısıyla tezin içinde Avrupa Birliği'nin çevre politikasını inşa sürecinin ve küresel çevre politikalarının gelişiminin anahtar metinler, konferanslar, dönüm noktaları ve anlaşmalar üzerinden incelenmesi amaçlanmaktadır. AB'nin çevre politikası, bu yöntemle incelenerek belli başlı yasaların, kararların nasıl oluştuğu ve çevresel güvenlik kavramının ulusal ve uluslararası kamuoyu tarafından benimsenen bir norm hâline nasıl geldiği ortaya konulacaktır. Bir anlamda AB'nin çevre politikasının arkeolojisinin yapılacağı bu tez çalışmasında, çevre politikasının nasıl başladığı, zamanla

nasıl içselleştirildiği ve toplumsal ve uluslararası boyutta çevre bilincinin nasıl oluştuğu değerlendirilecektir. Avrupa Birliği'nin kendi üyelerinden ya da aday ülkelerden yerine getirmesini beklediği uygulama ve değişiklikler içinde çevre politikasının yeri, bütünleşme ve genişleme süreci üzerinden değerlendirilecektir. Bu süreç, Türkiye örneğiyle ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

BÖLÜM 1: ÇEVRE NORMUNUN ORTAYA ÇIKIŞI VE ULUSLARARASILAŞMA SÜRECİ

Bölüm içerisinde çevre normunun ortaya çıkışı, başlıca çevre normları ve uluslararası çevre normunun oluşumu ele alınmıştır. Çevre normu bazı oluşum süreçlerinden geçerek aktörler tarafından zamanla içselleştirilmiştir. Normun oluşumu aslında o norma yönelik politikanın oluşumunu da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu bölümde çevre normunun oluşumu ve çevre politikası birlikte incelenmiştir. Bir normun oluşum süreci kendine has bir terminolojiye sahiptir. Bu süreçte çeşitli aşama, strateji ve kavramlar göze çarpmaktadır. Normun oluşumu, normun kurumsallaşması, normun yerelleşmesi, normun içselleştirilmesi, norm inşası ve normun yayılımı bu kavramlardan bazılarıdır (Tabak, 2014, s. 31-35). Bu tez çalışmasının ana bileşenlerinden biri olan norm oluşum süreci, içinde hem tarihsel, sosyal ve ekonomik bir dönüşümü hem de kurumsallaşmayı barındırmaktadır. Bu nedenle normun oluşumuna katkı sağlayan aktörler ve etmenler bir yandan normların gelişimini analiz etmemize yardımcı olurken bir yandan da bireysel, toplumsal, ulusal ve kurumsal dönüşümü gözler önüne sermektedir (Finnemore & Sikkink, 1998, s. 903-905). Normun kurumsallaşması ise normun somutlaştığı ve belgelendiği aşamayı ifade etmektedir. Bu aşamada çevresel güvenlik, çevrecilik ve sürdürülebilirlik gibi değerler bir norm hâline gelmekte ve yaygın bir şekilde kabul edilip tanınmaktadır. Normun kurumsallaşması birkaç şekilde karşımıza çıkmaktadır:

1. Birçok devlet tarafından bir normun kabulü ve onaylanması normun kurumsallaşmasına etki etmektedir. Çok taraflı toplantılar, girişimler ve uluslararası sözleşmeler buna birer örnektir.
2. Devletler ya da STK'lar öncülüğünde normlar kurumsallaşmaktadır.
3. Ulusal veya uluslararası medyanın etkisi ile normlar devletlerin kurumsallaşma adımlarını hızlandırabilmektedir.
4. Mevcut yerel, ulusal ve bölgesel kimlikler normları güçlendirebilmektedir (Hermann, 1996, s. 285-290).

Kurumsallaşma aşamasının ardından normun yayılım süreci başlamaktadır. Bir normun yayılım sürecinde ise temelde normun içselleştirilmesi hedeflenmektedir. Normun içselleştirilmesi normun oluşumuna katkı sağlayan en önemli aşamalardan biridir. Farklı

ulusal ve uluslararası aktörler bunu benzer biçimde gerçekleştirmektedir. Normun yerelleştirilmesi normun içselleştirilmesi sürecini hızlandıran ve normun kabulünü kolaylaştıran bir stratejidir. Bütün bu süreçlerde öncü rol oynayan aktörler temelde normu inşa eden aktörler ve norm uygulayıcılarıdır. Normu inşa eden aktörler norm oluşumu, normun yayılımı, normun yerelleşmesi ve kurumsallaşması gibi aşamaların hepsinde etkili olmaktadır. Bu aktörler uluslararası müzakereler, sözleşmeler, yaptırımlar gibi birden çok mekanizmayı harekete geçirerek normun yayılımını sağlamaktadır (Sikkink, 2004, s. 80).

Norm inşa eden başlıca uluslararası aktörler arasında AB ve BM yer alır. Özellikle sürdürülebilir barış, sosyal özgürlük, insan hakları normu, uluslar üstü hukukun üstünlüğü, eşitlik, sosyal dayanışma, sürdürülebilir kalkınma, iyi yönetim ve çevresel güvenlik gibi normların inşasında öncü rol oynayan bu iki aktörden AB, tezin odak noktasını oluşturmaktadır. BM'nin norm geliştirme hususundaki uluslararası çabası ise çevre normunun uluslararasılaşması başlığı altında ele alınmıştır.

1.1. Çevre Normunun Ortaya Çıkışı

Bir politika davranışı sonucunda ortaya çıkan maliyetlere katlanma hâline “norm” denilmektedir. Bu tanımdan hareketle “çevresel güvenliği sağlama/güvenli çevre kurma” çabasının çevre politikası yürüten aktörleri belli bir maliyetle karşılaştırdığı görülmektedir. Bu maliyetlere katlanarak normatif değerleri koruma yönünde politika yürüten aktörler, uluslararası sistemde “normatif güç” olarak varlıklarını inşa edebilmektedir. Çevre normunun oluşumu iki farklı biçimde gerçekleşir: Çevresel endişe merkezli ve rasyonel ekonomi merkezli. Birinci politika modeline göre normu oluşturan aktörler çevresel sorunları çözmeye yönelik çevre dostu eylemler gerçekleştirme eğilimindedir. İkinci durumda ise çevre dostu eylemlerin ekonomik maliyetleri ve kâr-zarar hesapları öncelenmektedir. Dolayısıyla bu iki stratejik görüşün birinde çevresel güvenlik endişesi temel oluştururken, diğesinde maddi çıkarlar ön plandadır. Normun kendisine odaklanan ve normun içselleştirilmesini öngören birinci görüş norm oluşumunu hızlandırır. Ancak çevresel güvenlik normunun korunması yerine ekonomik ve/veya siyasi güvenliği öncelikli gören diğere görüş ise normun kalıcı ve sürdürülebilir olmasını engellemektedir. Bu noktada çevre normunun korunmasını teşvik eden sürdürülebilir enerji kullanımı, geri dönüşüm, akılcı atık yönetimi, yeşil ekonomi, çevreci eğitim gibi

faaliyetlerin ise aktörleri çevre normunu koruma konusunda teşvik ettiği görülmektedir. Çevre normlarının korunmasında yaptırımlar, çevresel hasara sebep olan eylemleri azaltırken; ekonomik ve sosyal teşvikler ise çevre dostu uygulamaları güçlendirmektedir. Normun yayılımı genelde aktörlerin onayına bağlı olarak gerçekleşmektedir. Fakat normların oluşumu ve yayılımı rızaya dayalı olabileceği gibi zorlayıcı da olabilmektedir. Normun zorlayıcı olduğu durumlarda norm inşa edici aktörler normu farklı yollarla araçsallaştırmaktadır (Griskevicius, Tybur & Van den Bergh, 2010, s. 392-404).

AB de çevresel güvenlik normunu inşa eden ana aktörlerden biri olarak, normun yayılımında zorlayıcı ve teşvik edici araçlara başvurmaktadır. Yaptırımlar, çevre eğitimi uygulamaları, yasal düzenlemeler, üyelik müktesebatı, çevre standartları bu araçlardan birkaçıdır. Ulusal, toplumsal ve bireysel düzeyde çevre normunun kabulü, bu normun kalıcılığını sağlamaktadır. Bu sebeple AB içinde çevre bilincinin çeşitli bilgilendirme araçları ile artırılması da en temel konulardan biridir. Tez içerisinde AB özelinde çevre normunun oluşumu incelenmiş ve Türkiye örneği ile normun yayılımı da ele alınmıştır.

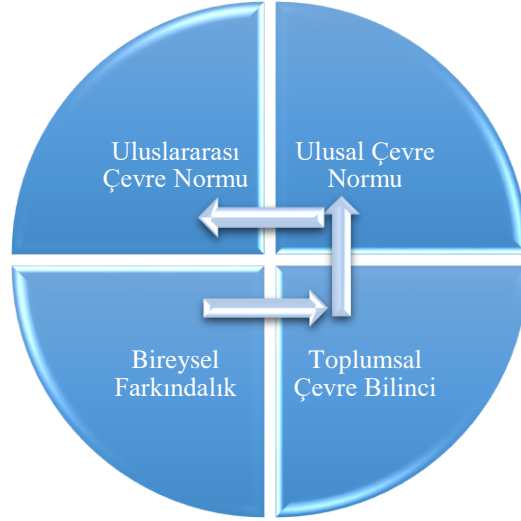
Nihayetinde çevre sorunları ile mücadelenin bir çevre normu hâline gelmesi birden fazla etkenin dikkate alınmasını ve çoklu çözüm yollarının bulunmasını gerektirmektedir. Küreselleşen çevre sorunlarının yerel dinamikler dikkate alınarak çözüme ulaştırılması önem arz etmektedir. Aktörleri çevre politikası geliştirmeye iten çevre sorunlarının yeniden tanımlanması, mevcut çevresel durumun öneminin anlaşılması ve önleyici politikaların benimsenmesi diğer önemli konulardır. Nitekim önleyici çevre politikaları, normun sürdürülebilirliğini sağlamakta ve olası çevre sorunlarını önlemektedir. AB'nin prensip edindiği geri dönüşüm sistemlerinin güçlendirilmesi, kaynakların akılcı kullanımı, yenilenebilir enerji kaynaklarının öncelenmesi gibi ilkeler çevre normunun üye ve aday ülkeler tarafından içselleştirilmesine de katkı sağlamaktadır.

Çevre normunun oluşumu kapsamlı ve komplike bir süreçtir. Bu sürece birçok aktör dâhil olmakta ve birçok iletişim ağı kurulmaktadır. Bu iletişim ağında bireyler, toplum, kurumlar, STK'lar, devletler ve uluslararası örgütler yer almaktadır. Ancak literatürde yer alan konuyla ilgili eserler, çevre politikasının oluşumunu tümdengelim yöntemi ile inceleme eğilimindedir. Bu eserler, öncelikle uluslararası politikada yaşanan dönüşümü analiz etmekte, ardından bu politikaların ulusal politikalara uyarlanmasını ve nihayetinde yerelleşme yöntemi ile yerel faktörlere adaptasyonunu ele almaktadır. Çevre normunun

oluşumu ve yayılımı bu yöntemle incelendiğinde sorunları ortaya çıkmadan önleme ya da önleyici çevre politikaları oluşturma olanağının azaldığı görülmektedir. Çünkü bir çevre sorunu ancak insan ve doğa için hayati bir tehlike oluşturduğunda o soruna yönelik uluslararası ve ulusal eylem planları oluşturulmaktadır. Nitekim hızlı sanayileşme ve şehirleşme politikaları hızlı ve kontrolsüz bir şekilde tüketim alışkanlıklarını değiştirmiş ve çevreye önüne geçilemeyecek düzeyde zarar verilmiştir (Erdem & Yenilmez, 2017, s. 92-95). Çevresel farkındalığın bireysel ve toplumsal düzeyde oluşumunu dışarıdan müdahale ile sağlamak ve alışılmış davranış kalıplarını olumlu yönde değiştirmek kolay bir süreç değildir. Üstelik toplumdaki çevresel duyarlılık, sağlam bir temele sahip olmadığından çok hızlı bir şekilde kaynaklar tüketilmiş ve çevre dostu uygulamalara yönelinmemiştir. Çevre politikalarında var olan bu sorunsal sivil toplumun oluşumu konusunda da karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada temel eleştiri, sivil toplumun yukarıdan aşağıya bir yöntemle inşa edilmeye çalışılmasına yöneliktir. İdris Küçükömer'in sivil toplum üzerine yaptığı bu analiz ve eleştiri çevre politikalarının oluşumuna da ışık tutmaktadır. (Duman, 2004, s. 49-50). Dolayısıyla çevre politikası da aslında bireyden topluma, toplumdaki ulusal politikaya ve uluslararası çevre politikalarına kadar uzanan birbirini geliştiren ve tamamlayan bir döngü olmalıdır. Tümevarım yöntemiyle, aşağıdan yukarıya, çevre politikalarının oluşumu için sağlam bir temel atılmalı ve çevre politikalarının ekonomik, sosyal ve siyasi krizlerle sekteye uğrayan kırılğan yapısı, güçlü ve entegre bir yapıya dönüştürülmelidir. Ancak küresel ve ulusal çevresel yönetim bu bilinçle yürütülmediğinden aktörler çevre normunu oluşturmamış, onları çevre normunu oluşturmaya iten güç “çevre sorunları” olmuştur (Budak, 2004, s. 400-410).

Çevresel sorunların kısa ve uzun vadede ekosistemin ve kaynakların güvenliğini tehdit eder hâle gelmesi, çevre politikalarının öncelik sırasını değiştirmiş ve önemini artırmıştır. Bu nedenle politika yapıcı aktörler çevresel güvenlik, iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarını hızla politika gündemlerine dâhil etmeye başlamışlardır. Bu doğrultuda aktörler arasında bir iletişim ağı oluşmuş ve zamanla bu ağ güçlendirilmiştir. Ancak bu konuda normun inşası ve gelişimi tümünden gelim yöntemiyle sağlanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla eğitim gibi çeşitli araçlarla birey ve toplumdaki başlanarak çevre normu inşa edilmemiş ve normun kalıcılığı sağlanamamıştır. Çevre normunun oluşumunun ve çevresel sorunlarla mücadelede kurulan iletişim ağının anlaşılması adına

bir şekil hazırlanmıştır. Bu doğrultuda çevre normunun oluşum matrisinin olası şekli aşağıda verilmiştir:

Şekil 1: Çevre Normunun Oluşum Matrisi

Kaynak: Bu şekil çevre normunun kalıcı bir norm hâline gelmesini sağlayacak iletişim ağının anlaşılması için tarafımdan hazırlanmıştır.

Şekil 1 içinde gösterilen matris çevre bilincinin, çevre normunun ve nihayetinde çevre politikasının oluşumunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Aktörleri “çevre normu”nu geliştirmeye yönelten temel etken ise küreselleşen çevre sorunlarıdır. Sanayileşme, hızlı nüfus artışı, tüketim toplumlarının oluşması, teknolojinin doğayı olumsuz etkilemesi, bilinçsiz kaynak tüketimi iki asrı aşkındır süregelen ve çevresel güvenliği tehdit eden durumların başında gelmektedir. Ancak çevresel güvenliğin bir çevre normu hâline gelmesi geç kalınmış bir durumdur. Normatif güç ve norm inşa sürecinin incelendiği bu tezde AB ana aktör olarak seçildiğinden, çevre normunun inşa süreci ve yayılımı bu örnek üzerinden ele alınmaktadır. Başlangıçta Birlik’in çevre politikasında sürdürülebilir kalkınma normu ön plana çıkarken, öncelikli konu çevresel güvenliğin sağlanması yerine belirli bir refah düzeyine ulaşılması olmuştur (“EEC Fourth Environmental Action Programme”, 1987, s. 35-36). Bu sebeple çevresel problemlerin çözülmesi, ekonomik ve toplumsal kalkınmanın bir aracı olarak görülmüştür. Bu noktada yeşil politikanın farklı boyutlarını ele alan Matthew Paterson’un yaptığı ayırım açıklayıcı gözükmektedir. Paterson, çevre güvenliğinin sadece küresel ısınma, sera gazı salımı gibi çevresel etkiler bakımından değerlendirildiğinde kalıcı bir çözüm üretilemeyeceği görüşündedir. Yazar,

aynı zamanda küresel bir çevre politikası yürütülmesinde iki yaklaşımın bulunduğunu ifade eder. Birincisi uluslararası kurumların sorunlu alanlara karşı nasıl hareket edebileceği üzerine fikirler geliştiren neo-liberal kurumsalcılık ve ikincisi ise artan çevresel sorunların çözümü için siyasal bir dönüşümün gerçekleştirilmesi gerektiğine inanan biyo-çevrecilik ve sosyal çevreciliktir (Paterson, 2000, s. 5-10).

Paterson'un yaptığı ayırmadan anlaşılabilmesi üzere, salt çevreciler ve eleştirel çevre çalışmaları olarak ayrılan ve görüşlerin farklılaştığı bir çevre literatürü karşımıza çıktığından, tez içerisinde bir normun inşa süreci ve yayılımı konusunda hemfikir olunan konular üzerinden belirli aşamalar incelenmiştir. Bir normun inşası ve yayılımı temelde beş aşamada gerçekleşmektedir. Bu aşamalar şu şekildedir:

1. Bir konunun sorun hâline gelmesi,
2. Bu sorunun ulusal/bölgesel/uluslararası düzeyde kabul görmesi,
3. Var olan sorunla mücadele için belli başlı ilkelerin belirlenip soruna yönelik bir politika geliştirilmesi,
4. Belirlenen ilkelerin ve politikaların toplumsal, ekonomik ve/veya siyasi alanda karşılık bularak sürdürülebilir hâle gelmesi,
5. Belirlenen ilkelerin ve politikaların ulusal/uluslararası düzeyde yayılımı (Sikkink, 2004, s. 79-85).

Bu aşamalardan ilki olan normun inşa sürecini anlamak adına öncelikle bir durumun, olgunun ya da sorunun norm hâline geliş sürecinin aşamalarına değinmek ve bu süreci normun uygulanma biçimi ile birlikte incelemek gerekmektedir. Bu nedenle normun söylemsel ve uygulama boyutu birlikte ele alınmalıdır. Bu sayede, normun sürdürülebilirliği söylem ve eylem dengesi üzerinden test edilebilmektedir (Sikkink, 2004, s. 95). Çevre normu açısından bu aşamalar düşünüldüğünde öncelikle yerel/bölgesel konumundan çıkarak zamanla uluslararasılaşan çevre sorunlarının incelenmesi gerekmektedir. Bu inceleme, çevre normunun oluşum süreci ve devletlerin/devlet dışı aktörlerin çevre politikası geliştirme sebepleri gibi konulara açıklık getirmemizi sağlamaktadır. Bu nedenle çevre normunun ve çevre politikasının oluşumunda ve ulusal/uluslararası düzeyde karşılık bulmasında etkili olan çevre sorunlarının incelenmesi önem arz etmektedir. Tez içerisinde küresel çevre sorunlarına

değnilmiştir. Bir normun inşası ise bir durum, sorun ve/veya olaya gösterilen tepkinin/politikanın sürekliliği ile gerçekleşen bir süreçtir. Bu sürecin gelişimini “Çevre Normunun Oluşum Süreci” başlıklı aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

Tablo 2: Çevre Normunun Oluşum Süreci

Norm İnşa Süreci		Çevre Politikasının Devamlılığı	
		Devamlı	Dönemsel
Başlıca Çevre Sorunları	1. Balina Avcılığı	*	
	2. Kömür santrallerin varlığı		*
	3. Küresel iklim değişikliği	*	
	4. Ozon tabakasının delinmesine sebep olan teknolojik ürünlerin ve kimyasalların yaygın kullanımı	*	
	5. Denizlerin/okyanusların kirletilmesi- Atık Yönetim sorunu		*
	6. Biyo-çeşitliliğin azalma tehdidi	*	

Kaynak: Bu tablo Kegley ve Blanton'un ilgili eserindeki bilgilerden yola çıkılarak tarafımdan oluşturulmuştur (Kegley & Blanton, 2015, s. 611-620).

Bu tabloda yer alan verilerden anlaşılacağı üzere çeşitli çevre sorunları farklı sıklıklarla meydana gelmekte ve her bir çevre sorununa yönelik geliştirilen politikalar farklı seyir izlemektedir. Norm inşa sürecine katkı yapan bu sorun ve politikalar çevre bilincinin oluşumuna farklı düzeylerde etki etmektedir. Nitekim bir normun oluşum süreci de bu politikaların birikimiyle ve farkındalığın artması ile meydana gelmektedir. Ulusal ve uluslararası kamuoyunda gelişen çevre bilinci sayesinde çevre politikaları çevre eğitimi, çevre hukuku, çevre ekonomisi gibi farklı araçlarla sürdürülebilmektedir (Finnemore & Sikkink, 1998, s. 900-910).

Tablo 2'deki çevre sorunlarından altısı örneklem olarak seçilerek bu sorunlara yönelik oluşturulan çevre politikalarının sürdürülebilirliği analiz edilmek istenmiştir. Balina avcılığı ile mücadele için 2 Aralık 1946 tarihinde Washington'da Uluslararası Balınacılık Kurulu, Uluslararası Balina Avcılığının Düzenlenmesi Sözleşmesi hükümlerine göre

kurulmuştur⁴. Ticari balina avcılığı Uluslararası Balınacılık Kurulu tarafından 1986 yılında ilan edilen moratoryumla⁵ yasaklanmıştır. 1946'dan bu yana kurul yıllık toplantılarına devam etmektedir. Japonya'nın 2018 yılında Sözleşme'den çekilme kararı ise istisnai bir durum oluşturmuştur ("Japonya'ya "balina avcılığı kararından dön" çağrısı", 2018).

Kömür santrallerinin varlığı ise çevresel güvenliği ve iklim sistemlerini tehdit eden ikinci çevre sorunudur. Son dönemde sürdürülebilir enerji konusundaki teşviklerin arttığı gözlemleniyor olsa da bu konuda ekonomik hassasiyetler, enerji güvenliği ve çevre temizliği konularını geride bırakmaktadır. Enerjinin daha ucuza mal edilmesi ve kısa dönemli kâr paylarının öncelenmesi, uzun dönemde daha büyük maliyetlerin sebebi olmaktadır. Dönemsel olarak Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) raporlarıyla santrallerin kontrolü sağlanmakta fakat kalıcı bir düzenleme yapılmamaktadır (Selçuk, 2010, s. 28-35).

Kaynakların ve toplumların geleceğini tehdit eden diğer çevre sorunu ise küresel iklim değişikliğidir. BM'nin ve AB'nin 2030 ve 2050 sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve düzenli yapılan IPCC (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli)⁶, Taraflar Konferansı (COP) ve BM-İDÇS toplantıları, küresel iklim değişikliği ile istikrarlı bir mücadelenin yansımasıdır. Özellikle her yıl düzenlenen Taraflar Konferansı uluslararası çevre politikasının gelişimine önemli katkıda bulunmuştur. Sonuncusu 2022 yılında Mısır'da düzenlenen bu Konferansın, diğer bir adıyla, COP 27 Zirvesi'nin kökeni 1995 yılında Almanya'da toplanan Birinci Taraflar Konferansı'na (COP 1) dayanmaktadır (Ataman & Shkurti Özdemir, 2023, s. 10; "Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi", 2002, 3-5; "BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi", 2022).

İklim değişikliğinin temel sebeplerinden biri olan ozon tabakasının delinmesi, çevresel güvenliği tehdit eden diğer önemli sorundur. Çoğunlukla insanların bazı kimyasal

---

⁴ **Uluslararası Balınacılık Kurulu:** The International Whaling Commission (IWC). Bkz. (Bakınız) ("International Whaling Commission", 2022)

Uluslararası Balina Avcılığının Düzenlenmesi Sözleşmesi: International Convention for the Regulation of Whaling; ICRW. Bkz. ("International Convention for the Regulation of Whaling", 2022)

⁵ **Moratoryum:** Uluslararası ilişkilerde bir devletin borcunu ödeyemeyeceğini ilân etmesi sebebiyle borcun ertelenmesi ve uluslararası bir faaliyetin yasaklanması anlamlarına gelmektedir ("Moratoryum", 2022).

⁶ IPCC 1988 yılında hükümetleri bilgilendirmek için bilimsel değerlendirme raporları hazırlamak amacıyla kurulmuştur. Kasım 1990'da IPCC ilk değerlendirme raporunu yayınlamıştır. Bu rapora göre, insan kaynaklı sera gazı emisyonları doğayı ve insanlığın geleceğini tehdit eder düzeye gelmiştir. Bu nedenle iklim eylemi için küresel bir anlaşmaya ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır (Özdemir, 2023, s. 91-92).

maddeleri bilinçsizce kullanımı sonucu ortaya çıkan bu sorun için bazı adımlar atılmıştır. Örneğin 1985 yılında kabul edilen Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi ve daha sonra hazırlanan Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Montreal Protokolü ozon tabakasını korumak için planlanan uluslararası anlaşmalardır. Montreal Protokolü 26 Ağustos 1989'da yürürlüğe girmiştir. Montreal Protokolü; 1990, 1991, 1992, 1993, 1995, 1997, 1998, 1999, 2016 ve 2022 olmak üzere dokuz kez güncellenmiştir. Her güncelleme ile birlikte ozon tabakasındaki hasarın azaltılması adına olumlu adımlar atılmıştır (“About Montreal Protocol”, 2022).

Denizlerin/Okyanusların kirletilmesi ve atık yönetimi ise bir diğer sorunlu alandır. 1996 tarihli Akdeniz'de Tehlikeli Atıkların Sınır ötesi Hareketleri ve Bertarafından Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesi Protokolü ile radyoaktif ve endüstriyel atıkların okyanuslara atılması yasaklanmıştır. Ancak birçok sözleşme imzalanmasına rağmen atık üretiminde ve kontrolünde istenilen başarı elde edilememiştir. Fakat düzenli toplantılarla atık yönetiminin kapsamı genişlemiş ve kötüye gidişin önünde set oluşturulmuştur (Bulgur, 2020c, s. 32). Örnek olarak seçilen diğer çevresel tehdit biyo-çeşitliliğin azalmasıdır. 1992 BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda 150 hükûmet lideri tarafından imzalanan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek amacıyla oluşturulmuştur. Bu Konvansiyon biyo-çeşitliliğin korunması adına her yıl hedeflerini güncellemekte ve Cartagena ve Nagoya Protokolleri üzerinden hedeflerini yerine getirmektedir (Karagöz, 1998, s. 1-5).

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere çevre sorunlarının ciddiyetle ele alınması ve alınan tedbirlerin düzenli takip edilmesi çevresel güvenliğin sağlanmasına oldukça katkı sağlamaktadır. Küresel politikaların ulusal düzeyde uygulanması ve yerel dinamikler dikkate alınarak uyarlanması çevre normunun yayılmasını ve sürdürülebilmesi kolaylaştırmaktadır. Nitekim normatif teoride başarının temelini, uluslararası düzeyde normun yaygınlaşması ve uluslararası gelişmelerin devletlerin iç hukukuna uyumlaştırılması oluşturmaktadır. Bir normun yaygınlaşması sözleşmeler gibi hukuki düzenlemelerin, siyasi söylemlerin ve toplumsal faaliyetlerin bütünleşmesi ile olabilmektedir. Sözleşmeler gibi hukuki altyapısı olan araçlar ancak yaptırım gücü doğrultusunda normun güçlendirilmesinde etkin rol alabilirler. Norm inşa sürecinde temel aktörler ise devletler, Hükûmetlerarası Örgütler, Hükûmet-Dışı Örgütler, toplum ve bireylerdir.

Çevre normunun gelişmesinde de bu yapılar ve aktörler etkili olmuştur ve olmaktadır. Ayrıca bu aktörler uluslararası anlaşmaların imzalanmasına, normatif kuralların geliştirilmesine ve bireysel, toplumsal ve küresel düzeyde çevre bilincinin oluşmasına katkı sağlamaktadırlar. Bu noktada çevre sorunlarının çözümüne katkı sağlayabilecek olan bütün aktörlerin koordinasyonu ve entegrasyonu önem kazanmaktadır. BM (Birleşmiş Milletler), AB (Avrupa Birliği), OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı), AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı), FAO (Gıda ve Tarım Örgütü), WHO (Dünya Sağlık Örgütü), UNEP (Birleşmiş Milletler Çevre Programı), UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) gibi Hükümetlerarası Örgütler ve BM-İDÇS gibi platformlar çevre politikalarının güçlendirilmesinde ve çevresel güvenliğin bir norm hâline gelmesinde etkin rol oynamaktadır (Sönmezoğlu & Ekler Bayır, 2012, s. 255-260). Greenpeace ve Dünya Doğayı Koruma Vakfı (WWF) ise Hükümetler dışı Uluslararası Örgütler arasında yer alan önemli çevre aktörlerindedir. Çevre normunun oluşumunda etkin rol alan aktörlerin temel aldığı çevresel ilkeler ise şunlardır: küresel ısınma ve iklim değişikliğinin önlenmesi, biyo-çeşitliliğin korunması, doğal kaynakların korunması, buzulların korunması, bilinçli atık yönetimi ve sürdürülebilir kalkınma.

Çevresel güvenliğin sosyo-ekonomik kalkınmanın bir parçası olarak ulusal ve/veya uluslararası gündeme taşınması ve tartışılması da önem arz etmektedir. Nitekim çevresel güvenlik kavramının bir norm hâline gelmesi ve politik bir eylemin parçası olması; sosyal, siyasal ve ekonomik alanda faaliyet gösteren farklı paydaşların çevre sorunlarının çözümünde birlikte görev alması ile olabilecektir. Çevresel güvenlik, sadece bir güvenlik meselesi değil, çevre politikasının başlıca unsurlarından ve sosyoekonomik kalkınmanın bileşenlerinden biridir. Çevresel güvenliğin sağlanmasında sadece özel sektör ve kamu sektörü değil, bu hizmetlerin kullanıcıları olan vatandaşların, STK'ların de taleplerinin alınması ve çözüm sürecine onların da dâhil edilmesi uzun vadeli çözüm için gerekli görülmektedir.

1.2. Başlıca Çevre Normları

Çevre normları, içinde siyasal ve kurumsal dinamikleri barındıran sosyal normlardan biridir. Bireysel, toplumsal, ulusal ve uluslararası olmak üzere 4 temel düzeyde etkisini gördüğümüz çevre normu, birçok faktörün etkisi ile oluşmuştur. Sosyal normlar geniş bir davranış yelpazesine sahiptir ve sosyal normların çevreci eylemler üzerinde tamamlayıcı

ve geliştirici etkisi vardır. Sosyal normlar da çevre normu gibi zamanla toplumsal ve ulusal düzeyde kabulün sağlanması ile oluşmuştur (Farrow, 2017, s. 3-8).

Çevre normu başlangıçta sadece çevre-bilimi, biyoloji ve jeoloji gibi alanlarla özdeşleşmiş olmasına rağmen zamanla ekonomi, güvenlik, eğitim, felsefe, siyaset ve psikoloji gibi alanlarla da bütünleşmiştir. Bu bütünleşme çevre psikolojisi, çevre eğitimi, çevreci felsefi yaklaşımlar, yeşil siyaset, yeşil ekonomi, ekolojik modernizasyon, sürdürülebilir kalkınma ve çevresel güvenlik gibi kavramlarla sıkça karşılaşmamıza neden olmuştur. Bunlar çevre normunun alt bileşenleri olan çevresel normlardır. Çevresel normlar arasında yer alan ekolojik modernizasyon, sürdürülebilir kalkınma ve çevresel güvenlik normu, devletlerin politika gündeminde daha fazla yer alan etkin çevre normları olmaları sebebiyle ayrı başlıklar hâlinde tezin içinde incelenmiştir.

1.2.1. Ekolojik Modernizasyon Normu

Ekolojik modernleşme normu ilk olarak 1980'lerin başında Hollanda başta olmak üzere Batı Avrupa'daki bir grup çevreci araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Brundtland Raporu (1987) ve 1992 yılında düzenlenen Rio Zirvesi'nden bu yana, söylemsel bağlamda ekolojik modernleşme çevre tartışmalarına açıkça hâkim olmuştur ve büyük sanayileşmiş ülkelerde çevre politikası oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Ekolojik modernizasyon genellikle çevre politikaları için kavramsal bir çerçeve olarak sunulurken, ekonomi-çevre entegrasyonunun önemini anlaşılması ile bu kavram üç ana şekilde yorumlanmış ve uygulanmıştır. İlk olarak, modern toplumun artan çevresel kaygılarına ve sanayi alanındaki ekolojik risklere bir cevap niteliği taşımıştır. İkincisi, bu kavramla sanayileşme tanımlanmış ve çevre-sanayileşme tartışmalarında ortaya çıkan söylemler analiz edilebilmiştir. Üçüncü olarak çevre korumacı politika reformları, ekonomi programlarına rehberlik edecek bir kavram ve bir prensip olarak ele alınmıştır (Blowers & Glasbergen, 2003, s. 200-215).

Ekolojik modernizasyon genellikle stratejik çevre yaklaşımı ile eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Çevre yönetimi, endüstriyel ekoloji, ekolojik yeniden yapılanma gibi konulara odaklanmaktadır. Ekolojik modernleşmeyi savunan araştırmacılar, çevre sorunlarının kurumsal karar alma süreçlerine dâhil edilmesini ve çevre dostu teknolojilerin çevre politikalarına entegrasyonunu desteklemektedirler. Bu noktada kilit kavram ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirliğin bütünleştirildiği sürdürülebilir

kalkınmadır. Bu iki normatif değer birbiri ile ilintili ve birbirinin tamamlayıcısıdır. Ekolojik modernleşme normunun temel ilkelerinden biri, iş dünyası ile ortak bir hareket planını içermesidir. Ayrıca bu norm, çevre sorunları ile mücadelede dört temel prensiple gelişmektedir: Daha az çevre kirliliği ile daha fazla iş hacmi ve verimlilik, daha iyi bir çevreye sahip olmanın bir şirket için faydalarının vurgulanması, çevre dostu ürün ve hizmetlerin satışıyla, yeşil istihdam da denilen, yeni iş alanlarının açılması ve kirlilik önleme ve azaltma teknolojileri ile piyasada yeni rekabet alanının yaratılması. Bu doğrultuda şirketler ve finansal aktörler, çevre politikalarında düzenleyici bir aktör olarak değil, üretkenliği ve rekabet gücünü artırmanın temel bir parçası olarak görülmelidir (İnaç, Görücü & Pınar, 2006, s. 15-20).

Ekolojik modernizasyon, ISO (Uluslararası Standartlar Teşkilatı)-14000 olarak bilinen ve bir firmanın çevreyi korumak için izlemesi gereken uygulamalar ve denetleyici endüstriyel standartlarla kurumsallaştırılmıştır. AB’de oluşan çevre normlarından biri olan bu normun gelişimi, Birlik için önemlidir. AB’ye üyelik sürecinden geçen bir ülke, Eko-Yönetim ve Denetim Programı (EMAS) ve ISO 14000 standartlarına uygun olarak çalışmalıdır. Nitekim çevreci ekonomi anlayışının 1980’li yılların sonlarına doğru yaygınlaşması ile Avrupa’da da bazı kurumsallaşma adımlarının atıldığı tespit edilmiştir. Örneğin 1991 yılında Avrupa Çevre ve Doğal Kaynaklar Ekonomistleri Derneği (EAERE) kurulmuştur (Bilgin, 2007, s. 17, 78).

Ekolojik modernleşme kavramı, ekoloji ve istihdam kavramlarının birleşimiyle oluşmuş ve aktörlerin finansal kaygılarını bir nebze azaltmıştır. Ekolojik modernleşme stratejisi ile ekonomik verimliliğin iyileştirilmesi hedeflenmiş ve ekonomi sektörlerinin ekoloji ile olası uyumuna odaklanılmıştır. Ekolojik modernizasyon kavramı, yeni ve entegre teknolojilerin geliştirilmesiyle çevresel güvenliğin sağlanabileceği görüşünün bir yansımasıdır. Bu kavram birçok politika alanını ve yeşil ekonomi, temiz teknoloji geliştirme ve çevre yönetimi gibi sistemleri içinde barındırır. Ekolojik modernleşme, belli ölçüde çevre ekonomisinden doğan bir kavram olması nedeniyle çevre ve ekonomi eksenli bir zemine sahiptir. Ancak teknoloji, mühendislik, çalışma ekonomisi gibi alanları da kapsamaktadır. Ekolojik modernleşme verimlilikle değil, hammadde akışları, kaynakların kullanımı ve tüketim arasındaki ekolojik tutarlılıkla ilgilidir. Ekolojik modernizasyon kavramı, önleyici çevre politikası, ihtiyatlılık ve sosyal piyasa ekonomisi ilkelerine dayanmaktadır. Önleyici ve ihtiyati eylem ilkesi ilk olarak, 1971 yılında

çevrenin korunmasına yönelik uzun vadeli bir yaklaşım olarak tanımlanmıştır (Andersen & Massa, 2000, s. 338). Ekonominin tüm sektörlerinde mevcut çevresel zararı önemli ölçüde azaltan teknolojik gelişmeler ışığında, bu ilke ile çevresel ve ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanması amaçlanmaktadır. Ekolojik modernizasyon ihtiyatlılık ilkesinin de bir uygulama alanıdır. Çevre ekonomisine son zamanlarda yapılan yenilikçi katkılar, ekolojik ekonomi görüşü ve disiplinler arası bir yapının oluşması aktörlerin çevresel zararı önlemede maliyetlere katlanma motivasyonunu artırmaktadır.

En önemli çevresel tehditler arasında yer alan iklim değişikliği ile mücadele de ekolojik modernizasyon normu bağlamında dikkate alınan önemli faktörlerdendir. İklim değişikliği, çok boyutlu ve küresel bir çevre sorunudur. Aynı zamanda, yeterli önlem alınmadığı takdirde atmosferde biriken fazla emisyonların gelecek nesilleri tehdit etmesi söz konusudur. Bu nedenle çevresel hassasiyetleri içinde barındıran ekolojik modernizasyon normunun geliştirilebilmesi de küresel bir iş birliği mekanizmasını gerektirmektedir (Andersen & Massa, 2000, s. 339-343).

Sürdürülebilir kalkınmanın küresel bir norm hâline gelişi ve uluslararası çevre literatürüne girişi de ekolojik modernizasyon stratejisinin benimsenmesi ile bağlantılıdır. Birbirine bağlı bu iki norm zamanla bir politika stratejisi hâline gelmiştir. Çevre politikaları konusunda ağırlıklı olarak ekolojik ve sosyal bileşenler esas alınarak sürdürülebilir kalkınmaya vurgu yapılmaktadır (Hajer, 1995, s. 31). Çevre sorunlarına artan ilgi ve gelişen çevre bilinci neticesinde atılan önemli bir adım, çevre ve kalkınma konularının uluslararası düzeyde ele alınmasıdır. Bu nedenle, BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda da çevre-kalkınma ilişkisine ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlayan stratejilere odaklanılmıştır. Bu Konferans'ta kabul edilen ilkeler, küresel çevre politikasının temelini güçlendirmiştir. İlerleyen dönemlerde ise çevre yönetimi daha kapsamlı hâle gelmiştir. Johannesburg Zirvesi (2002) ve BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (2012) ile çevre politikaları yaygınlaşmıştır⁷.

---

⁷ Johannesburg Zirvesi ve BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı, 1992 yılında düzenlenen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın devamı niteliğindedir. Bu nedenle bu uluslararası toplantılar tez içinde ayrı bir başlık altında incelenmemiştir. Johannesburg Zirvesi'nde iklim adaleti, sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir yerleşim yerleri gibi kavramlara odaklanılmış ve bu sorunların çözülmesi adına çözüm önerileri sunulmuştur. Ancak Zirve neticesinde ortak bir plan oluşturulamaması, belirlenen hedeflerin sürdürülebilirliğini zorlaştırmıştır. BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda ise uzun vadeli hedefler tartışılmış ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) dizisinin oluşturulması kararlaştırılmıştır (Nakiboğlu & Bozkaya, 2019, s. 944-946).

AB'nin çevre politikasında da ekolojik modernizasyon normu kendini göstermiştir. AB bu anlamda küresel çevre politikalarının şekillendirilmesinde rol alan öncü aktörlerdendir. 1990'lardan itibaren AB'nin çevre politikası iki şekilde açıklanabilir: sürdürülebilir kalkınmanın etkin bir strateji olarak uygulanması ve ekolojik modernizasyonun benimsenmesi. Ekolojik inovasyon ve yenilikçi yeşil teknolojilere verilen önem, bu çevre politikası yaklaşımının temelini oluşturmaktadır. AB'de ekolojik modernleşmenin prensip edinilmesi, 1973 yılında hazırlanan Beşinci Çevre Eylem Programı'nın (ÇEP) yayımlanması ile gerçekleşmiş ve bu Çevre Programı, ekolojik kalkınma yönünde atılan güçlü bir adım olmuştur (Sezgin, 2012, s. 233-236).

1.2.2. Sürdürülebilir Kalkınma Normu

Ekonomi, enerji ve çevre politikalarında birbiri ile koordineli bir biçimde ele alınıp geliştirilmekte olan sürdürülebilir kalkınma normu, çok boyutlu bir norm ağının ürünüdür. Ancak bu norma dair ekonomi odaklı görüşlerde kalkınma, çevre odaklı görüşlerde ise sürdürülebilirlik ve kaynakların dengeli ve akılcı kullanımı esas alınmaktadır. Nitekim kalkınma ile çevresel faktörlerin bir bütün olarak ele alınması da ekonomik gelişmelere bağlı olarak mümkün olmuştur. Ekonomik büyümeyi engelleyecek herhangi bir sınırın olmayacağını kabul eden klasik iktisadi görüş, zamanla doğanın sınırlı ve tükenebilir kaynaklarının bulunduğu, yenilenebilir kaynakların da aşırı kullanım sonucunda işlevsiz hâle gelebileceğine kanaat getirmiştir. Hızla gelişen toplumlar, ekonomik eşitsizliklerle insanların yaşam alanlarına zarar vermiş ve gelecek nesillerin yaşam alanlarını da etkileyecek boyuta gelmiştir (Tüzel, 2018, s. 10-15). 1972 yılında hazırlanan "Büyümenin Sınırları" adlı raporda da ekonomi ile çevrenin entegre bir biçimde ele alınması gerektiği vurgulanmıştır. Raporda, nüfus artışının bilinçli takip edilmemesi ve sanayileşmenin ve ekonomik kalkınmanın kontrolünün sağlanamaması hâlinde önümüzdeki yüz yıl içinde büyümenin sınırlarına ulaşılacağı ifade edilmiştir. Ekonomik faaliyetlerin sebep olduğu çevresel sorunların tartışıldığı ilk uluslararası konferans ise 1972'de Stockholm'de toplanan BM İnsan Çevresi Konferansı olmuştur. Konferans'ta kabul edilen Stockholm Bildirgesi'nde doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımına odaklanılmıştır. Ayrıca ekonomik, sosyal ve çevresel faktörlerin çevre koruma politikaları bağlamında bütüncül olarak ele alınmasına yönelik ilkeler ortaya konulmuştur. Bu şekilde sürdürülebilirlik düşüncesinin temelleri atılmıştır. Konferansın

neticesinde 1972 yılında 2997 sayılı karar ile BM Çevre Programı (UNEP) oluşturulmuştur (Doğan & Acet İnce, 2022, s. 348; Aksu, 2011, s. 8-13).

Atılan bu önemli adımlar ışığında sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk kez 1980 yılında UNEP'nin yayımladığı raporda doğal kaynakların gelecek nesiller için korunması biçiminde tanımlanmıştır (“UNEP The Report of Governing Council on the work of its eight session”, 1980, s. 43-46). Bu kavram, 1987 yılında ise BM Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan “Ortak Geleceğimiz” başlıklı raporda genişletilmiş ve yaygın biçimde kullanılan bir kavram olmuştur (Brundtland & Khalid, 1987). 1990’larda uluslararası gündemde sıkça yerini alan sürdürülebilir kalkınmanın gelecek nesillere korunmuş bir çevre bırakma gereksinimi ve bilinci ile sağlanması öngörülmüştür. 1992 yılında Rio şehrinde düzenlenen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda ise sürdürülebilir kalkınma, 21. yüzyıl için insanlığın ortak hedefi olarak benimsenmiştir. Bu Konferansta, ayrıca, çevre ve kalkınma konusuna dair bazı ilkeleri ve hedefleri kapsayan bir eylem planı oluşturulmuştur. Bu eylem planına “Gündem 21” adı verilmiştir (“International Cooperation to Accelerate Sustainable Development in Developing Countries and Related”, 1992).

Sürdürülebilir kalkınma, çevre sorunlarını önlemek amacıyla büyüme politikalarından vazgeçilmesi anlamına gelmemektedir. Aslında temel amaç, meydana gelebilecek çevre sorunlarının en aza indirilmesi adına ekonomi ve çevre politikalarının entegre bir şekilde ele alınıp, bilinçli bir kalkınma politikası sürdürülmesidir (Uydacı, 2002, s. 78-116). Kapsamlı bir içeriğe sahip olan sürdürülebilir kalkınma kavramının, çevre ile ilgili olduğu kadar ekonomik, toplumsal ve kültürel yönleri de bulunmaktadır. Üstelik günümüz toplumları ve gelecek kuşaklar arasında bir eşitlik prensibini de kapsamaktadır. Bu eşitlik anlayışının temelinde kaynakların eşit dağılımı, ihtiyaçlar ile ekolojik dengenin korunması gibi hassasiyetler bulunmaktadır. Adalet ve eşitlik gibi prensiplerin esas alındığı sürdürülebilir kalkınmanın ana ölçütleri ise şunlardır: ekonomik boyut, çevresel boyut ve toplumsal boyut (Tüzel, 2018, s. 35-45). Bu üç temel boyutun her biri birbiri ile bağlantılıdır. Dolayısıyla hem üretim hem de tüketim sürecinde sürdürülebilir kalkınmanın prensip edinilmesi ve bu doğrultuda tedbirlerin alınması önemlidir.

Ekonomik büyüme hedeflerinin gerçekleştirilme sürecinde çevresel boyut dikkate alınmalı ve çevre koruma politikalarında da ekonomik maliyetler göz ardı edilmemelidir.

Sürdürülebilir kalkınma politikasının toplumsal boyutunda ise kaynakların eşit ve adil dağıtılması başlıca konular arasındadır. Sürdürülebilir kalkınma anlayışının benimsenmesi sürdürülebilir bir toplumsal gelişimin de anahtarıdır. Dünya genelinde eğitim, istihdam ve teknoloji gibi alanlardaki gelişmeler, ekonomik ve sosyal ilerlemenin gerçek anlamda başarılmasına olanak sağlamaktadır. Ancak kaynakların aşırı kullanımı, sürdürülebilir kalkınmanın önünde büyük bir engel oluşturmaktadır (Yalçın, 2017, s. 97-102). Ekonomik, sosyal ve çevresel boyutu olan sürdürülebilir kalkınma kavramı, ekonomik sistemin rekabetçi anlayışının saklı tutularak devam etmesi, refahın artırılması ve tüketici taleplerinin karşılanması gibi hassasiyetleri içinde barındırmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma kavramı toplumsal gelişme/toplumsal kalkınma kavramı ile de birlikte ele alınmaktadır. Bu görüşe göre bir toplum ancak gelecek kuşakların kaynaklarını güvence altına alacak biçimde davranıyor ve kaynakları koruyarak onlara bırakıyorsa, uluslararası sistem sürdürülebilir bir sistem olabilecektir. Bu görüş, 1972’de düzenlenen Birleşmiş Milletler Stockholm İnsan Çevresi Konferansı’nda ekonomik büyüme ve kalkınma ile beraber ele alınmış ve 1980 yılında belirlenen “Dünya Koruma Stratejisi”nde ise gelecek nesillerin çıkarlarının korunması gerektiği vurgulanmıştır (Kassas, Tolba & Loudon, 1980, s. 1-3).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının uluslararası platformlarda dünya gündemine girmesi ise Brundtland olarak da bilinen “Ortak Geleceğimiz” Raporu ile olmuş ve sürdürülebilirlik daha kapsamlı olarak ele alınmıştır. Raporda sürdürülebilir kalkınma, gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini sağlama olanaklarını tehlikeye atmadan bugünün gereksinimlerinin yerine getirilmesi olarak tanımlanmıştır. Ayrıca raporun içinde sürdürülebilir kalkınmanın gereklilikleri, özetle, şu şekilde ifade edilmiştir: Nüfus artışı kontrol edilmeli, kaynakların bilinçsiz tüketimi kısıtlanmalı, gıda kaynakları güvence altına alınmalı, devletler savaşlardan kaçınmalı, büyük kentlerin denetimsiz ve kontrolsüz büyümeleri önlenmeli ve çevre dostu teknolojiler geliştirilmelidir (Brundtland & Khalid, 1987).

Sürdürülebilir kalkınmanın uluslararası anlamda kabul edilen tanımına, 1992 yılında düzenlenen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda yer verilmiştir. Bu Konferans’ın neticesinde yayımlanan Rio Bildirgesi’nin temel ilkelerinden biri de, bu tanım doğrultusunda, bugün sahip olunan kaynakların kontrollü ve tasarruflu bir şekilde kullanılması olarak ifade edilmiştir. Kalkınma ve çevre politikalarının

sürdürülebilirliğinin ve kaynakların gelecek nesiller için korunması konularının altının çizildiği 2002 tarihli BM Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi de çevre politikalarında bir dönüm noktası olmuştur. Uluslararası çevre politikalarına diğer önemli katkı, 2012 yılında düzenlenen BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı/Rio+20 Zirvesi ile sağlanmıştır. Bu Zirve'nin neticesinde hazırlanan “Geleceğimiz” adlı belge ile sürdürülebilirlik konusuna farklı bir bakış açısı getirilmiştir. Bu yeni anlayış ile çevre politikalarının diğer politika alanlarına entegrasyonuna vurgu yapılmıştır. Toplumun ve çevrenin bir bütün olarak ele alınması gerektiğine ve birbirini tamamladığına yönelik görüş, bu Zirve ile benimsenmiştir. Gelecek nesillere yaşanabilir bir çevre bırakılması ve kalkınma adımlarının çevresel güvenlik dikkate alınarak atılması da vurgulanan konular arasında yer almıştır (Sachs, 2015, s. 1-7).

Hükûmetler ve uluslararası kuruluşların yanı sıra, iklim değişikliğinin küresel etkilerinin azaltılmasında ve/veya önlenmesinde iş dünyasının rolü de önemlidir. “Better Business, Better World Report” başlıklı belgede sürdürülebilir kalkınma, 2030 yılına kadar önemli bir iş fırsatı olarak tanımlanmaktadır. Sosyal, çevresel ve ekonomik gelişmelerin yanı sıra yenilenebilir enerji, akıllı ve sürdürülebilir şehirler, düşük karbon ekonomisi ortaya çıkabilecek yeni iş alanları arasında yer almaktadır (“Better Business, Better World”, 2017). AB açısından konuyu değerlendirdiğimizde, sürdürülebilir kalkınma ilkesinin Amsterdam Anlaşması ile anlaşma metnine dâhil olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu sayede, kalkınmanın sürdürülebilirlik ile bağlantısı kurulmuş ve sürdürülebilir kalkınma normu AB'nin de gündemine girmiştir. Sürdürülebilirliğin, kalkınma politikalarının bir prensibi hâline gelmesi adına diğer önemli adım, 1998 yılında yapılan Cardiff Zirvesi'nde atılmış ve bu zirveyi takip eden Viyana, Köln, Nice ve Lizbon zirvelerinde olumlu gelişmeler yaşanmıştır (Payne, 2005, s. 199-225).

1.2.3. Çevresel Güvenlik Normu

Küresel çevre sorunları ve çevresel güvenlik normu, çevre politikasının oluşumunda etkili olan temel faktörlerdendir. Dolayısıyla bu sorunların küreselleşme sürecinin ele alınması ve çevresel güvenlik normunun temellendirilmesi önem arz etmektedir. Bu başlık altında küreselleşen çevre sorunları ve çevresel güvenlik normu incelenmiştir. Çevre sorunlarının çoğu sanayileşme ve nüfus artışı ile ilişkilendirilse de literatürde bu sorunların ortaya çıkışı üzerine beş temel bakış açısı vardır:

1. Ekoloji ve filozofinin birleşimi ile ortaya çıkan eko-filozofik görüş
2. Bilimsel bilgi yetersizliği ve kapasite sorunu,
3. Hukuki yaklaşımlar,
4. Ekonomik yaklaşımlar,
5. Siyasi ve siyasi-ekonomik yaklaşımlar (Hajer, 1995, s. 110-115).

Bu teorik yaklaşımların hepsi çevre politikalarını farklı bir açıyla ele almaktadır. Ancak çevre sorunlarının tespitinde ortak bir yol izlemektedirler. Literatüre bakıldığında küresel çevre sorunları üzerine farklı bakış açıları geliştirildiği görülmektedir. Bazı çalışmalarda araştırmacılar tarafından çevre sorunları üç başlık altında incelenmiştir: küresel çevre sorunları, atmosferle ilgili yerel çevre sorunları, yeryüzü ile ilgili çevre sorunları (Duygu, 2014, s. 70-75). Bu yaklaşımların genelinde çevresel sorunların küreselleşmesinin en önemli göstergesi küresel ısınma olarak kabul edilmektedir. Küresel ısınmanın sonucunda buzulların erimesi ve denizlerdeki genel seviyenin yükselmesiyle kıyı kentlerinde yaşayan birçok toplum yok olma ve zarar görme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Karbon salımı sonucu meydana gelen sera etkisi ise küresel ısınmanın küresel iklim değişikliklerine yol açan diğer önemli bileşenidir. Ozon tabakasındaki incelme ve sera gazı salımı, küresel ısınmanın iki temel nedenidir. Nitekim UNDP'nin çalışmaları bu veriyi desteklemektedir. Küresel ısınma, atmosferdeki karbon emisyonlarının çevresel etkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Karbon emisyonunun sera gazları aracılığıyla atmosferde yoğunlaşması sonucu yerküre ısınmakta ve bilimsel anlamda bu durum "küresel ısınma" olarak ifade edilmektedir. Küresel ısınma zamanla yerel ve ikincil bir sorun olarak değil, küreselleşen bir insanlık sorunu olarak görülmeye başlamıştır. Çevre sorunlarının küreselleşmesinden anlayabileceğimiz gibi, küreselleşen bu sorunla mücadelenin de sadece yerel boyutta değil küresel boyutta sürdürülmesi gerekmektedir (Graham, 2000, s. 65-70; Sümer, 2014, s. 583). Bu bağlamda kelebek etkisi, diğer bir deyişle, domino etkisi ile çevre normunun yayılma sürecini analiz etmek mümkündür⁸. Nitekim bu teoriye göre, birbirinden etkilenen ve birbirini etkileyen aktörler vardır

---

⁸Kelebek etkisi kavramı dünyanın herhangi bir bölgesinde yaşanan ufak bir değişikliğin yerkürenin başka bir bölgesinde beklenmedik büyük doğa olaylarına sebep olmasıdır. Bu bir metafor olarak ilk defa Edward N. Lorenz tarafından incelenmiştir. Lorenz, kelebek etkisi kavramını daha çok iklim sistemlerindeki değişimi açıklamak adına kullanmıştır. Bu konudaki temsili örnek, Amazon Ormanları'nda bir kelebeğin kanat çırpmasının, Dünya'nın farklı bir noktasında büyük bir kasırgaya sebep olabileceği hakkındadır (Dooley, 2009, s. 284).

(Dooley, 2009, s. 282-285). Çevre sorunlarının dünya geneline yayılımı kelebek etkisi ile açıklanabildiği gibi, çevresel güvenlik normunun bir prensip olarak ülkelerin politika tercihlerini etkilemesi de bu yaklaşımın temel mantığıyla açıklanabilir.

İklim sistemlerinin kendi içinde geçirdiği dönüşüm ve bilinçsiz insan faaliyetleri nedeniyle iklim değişikliğinin/küresel ısınmanın etkileri dünyanın bütün bölgelerinde hissedilmeye başlamıştır. Çevresel sorunların yaygın etkilerinin yanı sıra kelebek etkisi ile çevre koruma politikalarının ülkelerin politika gündemine zamanla nasıl yerleştiğini analiz etmemiz de mümkündür. Ancak ülkelerin ekonomik ve siyasi önceliklerine bağlı olarak çevresel güvenlik normunun önem sırası değişmektedir. Nihayetinde kelebek etkisi, bütün toplumları etkileyen bir kavram hâline gelmiştir. Bu kavram zamanla meteoroloji alanının dışında çevre, ekonomi, felsefe gibi başka bilim dallarında da incelenen bir olgu olmuştur. Bu konuda sıklıkla verilen örnek, bir bölgede yapılan yüksek karbon salımlarının Dünya genelinde küresel ısınmaya neden olmasıdır (Conocimiento, 2015).

Uluslararası normların gelişmesini sağlayan birbiriyle bağlantılı aktörler küresel ısınma ile mücadelede iş birliği fırsatları oluşturmaktadır. Çevre koruma alanında uluslararası iş birliğinin yanı sıra yerel ve bölgesel coğrafi sorunların dikkate alındığı çevre politikaları geliştirilmelidir. Küresel çevre politikaları, yerelde var olan sorunların doğru tespitiyle sürdürülmelidir. Küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan bilgi, kişi ve sermayenin serbest dolaşımı, yerel sorunları küreselleştirmiş ve dünyanın herhangi bir yerindeki çevresel felaketten ya da uygulanan çevre politikalarından haberdar olmamızı sağlamıştır. Aynı zamanda küreselleşme, teknoloji transferlerini kolaylaştırmış ve üretim teknolojilerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Ancak serbest dolaşım ve akıllı teknolojilerdeki yenilikler, tüketimi de küreselleştirmiştir. Oluşan tüketim toplumlarında kaynakların/mamullerin bilinçli tüketimi ve sürdürülebilir kalkınma prensip edinilmediği ve üretim/ tüketim atıkları doğaya kazandırılmadığı için çevre tahrip olmuştur. Bu durum doğanın dengesinin bozulmasına sebep olan etkenler arasında yer almıştır (Dickens, 2004, s. 119-125).

Ülkeler arasında iş birliğinin geliştirilmesine fırsat sunan “küreselleşme”, olumlu bir fenomen olarak karşımıza çıksa da kendisine meydan okumaları beraberinde getirmiştir. Yasadışı göç, yeni hastalık türlerinin yayılması, yasadışı ticaret, su güvenliği, gıda

güvenliği, iklim değişikliği, insani güvenlik, çevresel güvenlik, toplumsal bozulmalar, yalnızlaşma, yabancılaşma, terörün uluslararasılaşması bu meydan okumalara birer örnektir (Redclift & Marco, 2013, s. 350-355). Küreselleşme ile birlikte ülkelerin gündeminde sıklıkla yer alan ve ülkeleri bir çevre politikası geliştirmeye sevk eden çevresel güvenlik, tezin ana sorunsalını oluşturmaktadır. Bu nedenle çevre sorunlarının uluslararasılaşmasına değinilmeden önce devletleri ve uluslararası örgütleri bir çevre politikası geliştirmeye iten belli başlı çevre sorunları ele alınmıştır (Grager, 1996, s. 110-115).

Çevresel sorunların güvenlik çalışmalarına dâhil edilişi ise Soğuk Savaş sonrası döneme rastlamaktadır. Doğal kaynaklar üzerindeki tahribatın bütün ekosistemi yok edebilecek boyuta ulaşması, çevre sorunlarının ve küresel felaketlerin oluşturduğu risk, güvenlik ve çevre ilişkisinin farklı bir yaklaşımla ele alınmasını gerektirmiştir. Ancak 1970’li yıllara kadar geleneksel güvenlik kavramının daha çok askerî güvenlikle ilişkilendirildiği literatürde görülmektedir. Dolayısıyla görece yeni bir kavram olarak kabul edilen çevresel güvenlik kavramının tartışılabilmesi için öncelikle geleneksel güvenlik kavramının temel parametrelerinin açıklanması ve çevresel güvenliğin benzer ve farklı yönlerinin ortaya konulması önemlidir. Nitekim II. Dünya Savaşı’nın ardından 1945’te kurulan BM’nin öncülüğünde uluslararası güvenlik ve barış kavramları yeniden tanımlanmaya başlanmış ve BM Sözleşmesi ile uluslararası ilişkilerde yeni bir döneme adım atılmıştır. Sözleşme, temelde uluslararası barış ve güvenliğin korunması, sosyal gelişmenin ve daha iyi yaşam koşullarının devam ettirilmesi, ulusal ve uluslararası refahın korunmasına dayandırılmıştır. Daha sonra 1949 yılında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) kurulmuştur. NATO’nun da kuruluş amacı, BM ile benzer bir şekilde, toplumların ve ülkelerin barış içinde yaşamasını sağlamak olmuştur. Soğuk Savaş dönemi diye adlandırılan bu süreç tamamlanmadan bazı ülkeler, askerî güç odaklı ulusal güvenlik anlayışı ile entegre biçimde insanın korunma, barınma, sağlık, eğitim gibi temel gereksinimlerinin karşılanması gerektiği görüşünde birleşmişlerdir. Böylece sadece ulusal güvenliğin sağlanması değil, insanın ve insan çevresinin de güvenliğinin sağlanması önem kazanmaya başlamıştır (Aliyev, 2022, s. 360-365; Peterson, 2019, s. 103).

Çevre sorunları, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. İklim değişikliği, su kıtlığı, ormansızlaşma, biyo-çeşitliliğin kaybı

gibi küresel ölçekli çevre sorunlarının görülmesiyle birlikte ulusal güvenlik kavramı genişlemiş ve derinleşmiştir. Bireyin güvenliği ve gezegenin güvenliği kavramları önem kazanmaya başlamıştır. Çevresel güvenlik çalışmaları ile artık ulusların ve bireylerin güvenliğini tehdit eden çevre koşullarının birer yüksek politika alanı hâline gelmesi amaçlanmaktadır. Çevresel güvenlik çevreye karşı ortaya çıkan ya da çıkabilecek olan tehditlerin önlenmesini içermektedir. Kirlenmeden dolayı toprak, su, orman, enerji gibi doğal kaynakların miktarının ve kalitesinin azalması ile çevre sorunları bir güvenlik meselesi hâline gelmiştir. Ortaya çıkan kıtlık, kaynaklara artan talep ve kaynakların adaletli dağıtılmaması çevresel güvenlik kavramının ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Özkan, 2023, s. 131-136; Vural, 2018, s. 30-33).

Çevresel güvenliğin oluşumundaki asıl kırılma bu noktada olmuştur. Güvenlik tehditleri kapsamındaki genişleme ve derinleşme, 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde çevresel güvenliğin uluslararası gündeme dâhil olmasına neden olmuştur. Klasik güvenlik anlayışı literatürdeki hâkimiyetini korurken, çevresel güvenlik kavramı da ülkelerin güvenlik stratejilerinde yerini almaya başlamıştır. Bu süreçte yaşanan başlıca değişim, çevre sorunlarının doğal kaynakları, toplumları ve ekonomik kazanımları tehdit edebilecek olan reel bir güvenlik sorunu olduğunun kabul edilmesidir (Death, 2014, s. 35-40).

Lester Brown, 1977 yılında, ulusal güvenliği yeniden tanımlamaya çalışmış ve doğal kaynakların tükenmesi ve çevresel tahribat, uluslar için millî güvenliğin tekrar tanımlanmasını gerektirecek kadar önemli bir tehdit oluşturmaktadır düşüncesi ile ilk kez çevresel güvenlik konusunu gündeme getirmiştir. Ayrıca Brown, gıda güvenliğinin tesis edilememesi hâlinde siyasi istikrarın da tehlikede olacağını ifade etmiş ve kaynakların korunması gerektiğini vurgulamıştır (Brown, 1977, s. 5-10). Yeni tanımlanan bu güvenlik anlayışı ile çevresel güvenlik yerel ve küresel biyosferin korunması konularını kapsamıştır. Çevresel güvenliğin sağlanması ve sürdürülebilirliğin prensip edinilmesi ile ekosistemin güvenliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Diğer bir deyişle, çevresel güvenlik anlayışı ile daha yaşanabilir bir çevrenin tehdit ve tehlikelerden uzak tutulması fikrine odaklanılmıştır. Çevresel güvenliğin bileşenleri gıda güvenliği, biyolojik güvenlik, iklim güvenliği, su güvenliği, enerji güvenliği gibi konuları kapsamaktadır (Uğurlu, 2009, s. 70-76).

1983 yılında ise Richard Ullman “Güvenliği Yeniden Tanımlamak” başlıklı çalışmasında ulusal güvenlik kavramını genişleterek askerî olmayan tehditleri de güvenlik kavramına dâhil etmeye çalışmıştır (Ullman, Yaz 1983, s. 130-135). 1987’de yayımlanan “Ortak Geleceğimiz” raporunda ise çevre ve güvenlik bağlantısı devletlerin devam eden çevresel bozulmalara yönelik sorumluluklarıyla beraber ele alınmış ve çevresel konuları güvenlik boyutuna taşımıştır (Brundtland & Khalid, 1987). Böylece çevre politikasının, ülkelerin siyasi gündemindeki önem sırası yükselmiştir. Bu durum ülkelerin politik önceliklerini tekrar gözden geçirmesine sebep olmuş ve çevresel güvenlik kavramı ulusal ve uluslararası alanda tartışılan bir konu hâline gelmiştir. Çevre güvenliği, zamanla güvenlik politikalarının bir parçası olarak ele alınmaya başlanmış ve BM, NATO, Avrupa Güvenlik ve İş birliği Konferansı (AGİK) gibi uluslararası örgütlerin ve ülkelerin güvenlik tanımında bazı değişimler görülmüştür. 1975 yılında AGİK’in çabalarıyla imzalanan ve Avrupa’da güvenliğin tesis edilmesini ve barışının sağlanmasını amaçlayan Helsinki Nihai Senedi, güvenlik parametrelerindeki değişime örnek olarak verilebilir. Bu belgede güvenlik kavramı genişletilmiş hâliyle ele alınmış ve 1990 yılında kabul edilen “Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı” belgesine zemin hazırlanmıştır. Çevre konusu bu iki belgede de güvenlik başlığında değil, iş birliği başlığı altında ele alınmıştır. Çevre alt başlığında çevre sorunlarının çözülmesinin ve bu alanda bireysel ve ulusal çaba gösterilmesinin önemi kabul edilmiştir (“Conference on Security and Co-operation in Europe Final Act”, 1975, s. 25-30; “Helsinki Accords”, 1999).

1994 yılında ise AGİK bugünkü statüsünü kazanmış ve Avrupa İş birliği ve Güvenlik Teşkilatı’na (AGİT) dönüşmüştür. 1999 yılında ise Avrupa Güvenlik Şartı kabul edilmiştir. Avrupa Güvenlik Şartı’nda çevresel yıkımlar da artık güvenliği tehdit eden bir sorun olarak değerlendirilmiş ve ağır ekonomik sorunlar ve sağlıksız çevre koşullarının güvenliğimize önemli etkiler yapabileceği görüşüne belgede yer verilmiştir. Dolayısıyla başlangıçta insani güvenliğin ve ekonomik güvenliğin bir alt başlığı olarak tartışılan çevresel güvenlik, daha sonra ayrı bir güvenlik kavramı olarak ele alınmıştır. İnsani güvenlik, ulusal güvenlik, ekonomik güvenlik ve çevresel güvenlik kavramlarının bir arada ele alınması ise kapsamlı güvenlik kavramını tartışmaya açmıştır. Genişleyen ve derinleşen geleneksel güvenlik/ulusal güvenlik kavramı, çevresel güvenliği de içine alacak şekilde gelişmiş ve sürdürülebilir kalkınma kavramı öncelikli kavramlar arasında yerini almıştır. Güvenlik, gelişme, çevre ve enerji kavramlarına vurgu yapan Paris Şartı

ve Avrupa Güvenlik Şartı ise çevre konusundaki iş birliğini güçlendirmiştir (Smith, 2017, s. 389-393). Öte yandan 1992’de Maastricht’te ve 1997’de Amsterdam Anlaşması’nda ortak dış politika ve ortak güvenlik kavramları ortaya konulmuştur. Güvenlik kavramındaki bu değişim, çevresel sorunların anlaşılması ve çözümlenmesi için çevresel güvenlik ile sürdürülebilirlik kavramının bir bütün olarak ele alınmasını zorunlu hâle getirmiştir. Nitekim çevresel güvenlik anlamsal olarak incelendiğinde odak noktasının kaynakların ve imkânların gelecek nesilleri koruyacak şekilde tasarruflu ve bilinçli kullanımını öngören “sürdürülebilirlik” kavramı olduğu görülmektedir. Çevresel güvenlik ile aynı zamanda sürdürülebilirlik stratejisi doğrultusunda ekonomik, siyasi ve insani politikaların entegre edilerek çevre politikalarının yürütülmesi ve çevrenin korunması amaçlanmaktadır. Askerî etkinliklerin çevresel etkilerinin incelenmesi ve askeriyenin çevreci bir yapıya dönüşmesi olasılığının araştırılması ise çevresel güvenliğin ulusal güvenlik araçları ile entegre edildiği yeni bir alana işaret etmektedir (Kraft, 2017, s. 125; Tuna, 2001, s. 145-150).

Çevre ve güvenlik ilişkisinin ele alındığı bu literatüre katkı sağlayan bir diğer tartışma, 1990’lı yıllarda Thomas Homer-Dixon’ın öncülüğündeki Toronto Araştırma Grubu ve Günther Bächler’in yürütücülüğündeki ENCOP (Çevre ve Çatışmalar Projesi) tarafından ortaya konulmuştur (Mazlum, 2023; Dalby, 2008, s. 184). Homer-Dixon ve çalışma grubu araştırmalarında çevre ve çatışma ikilemine dair bazı tespitlerde bulunmuşlardır. Bu tespitlerden bazıları şunlardır: Su kıtlığının olma ihtimali, sınır-aşan sular sorunu, ulus-altı savaş olasılığı, kaynak kıtlığı ve olası yapısal kıtlık⁹. Araştırmaların sonucuna göre yapısal kıtlık ve kaynak kıtlığı çevre güvenliğinin ve sürdürülebilirliğin önünde temel engel olarak görülmüştür. Ayrıca sınır-aşan sular sorununun devletler arasında iş birliğine olanak sağlayabileceği öngörülmüştür (Homer-Dixon,1994, s. 5-20). ENCOP çerçevesinde ise kaynakların sürdürülebilir kullanımı vurgulanan başlıca konular arasında yer almış ve çözüm odaklı bir anlayış geliştirilmiştir. Çevresel tehditlerin sonlandırılabilmesi için önerilerde bulunulmuş ve sürdürülebilirlik prensibi çevresel sorunların çözümünde anahtar kelime olarak görülmüştür. Nihayetinde bu iki araştırma grubu da 1990’lı yıllarda yaptıkları araştırmalarda çevre sorunlarının küresel güvenlik

---

⁹ Yapısal kıtlık kavramı, hem kaynakların eşit dağıtılmamasına işaret etmekte hem de bölgesel kıtlık ve iklim adaletsizliği gibi olguları da içinde barındırmaktadır (Homer-Dixon,1994, s. 28-32).

tehditlerine dâhil edilmesinde önemli rol oynamışlardır (Aliyev, 2022, s. 372-380; Bächler, 1995, s. 11-20).

Çevresel güvenlik kavramı bazı kaynaklarda insani/beşerî güvenlik kavramının içine dâhil edilmiştir. “Türkiye Açısından Dünyada İklim Değişikliği Raporu”nda yer alan bilgilere göre beşerî güvenlik, sadece savaş ve benzeri silahlı çatışmalardan korunabilmeyi değil, gıda ve enerji gereksinimlerinin de karşılandığı sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı da dâhil, tüm temel hakların kullanılabilmesini ve korunabilmesini ifade eden bir anlam taşımaktadır (Tekeli, 2011, s. 37). Bu doğrultuda birbiri ile doğrudan/dolaylı yolla etkileşim hâlinde olan gıda güvenliği, biyolojik güvenlik, enerji güvenliği ve su güvenliğinin de çevresel güvenlik kavramının içine dâhil edilmesi gerekmektedir. Eylül 2015’te gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi’nde kabul edilen “Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi” belgesinde ise doğal kaynakların tükenmesi, çölleşme, kuraklık, arazi bozulması, tatlı su kıtlığı ve biyolojik çeşitlilik kaybı çevresel sorunlar listesinde üst sıralarda yer almıştır. Bu süreçte sürdürülebilir kalkınma hedefleri (SKH) belirlenmiş ve iklim eylemi bu hedefler arasında “Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi” belgesinin 13. başlığında yer almıştır (Öner, 2023, s. 21-22). Rapora göre, iklim değişikliği çağımızın en büyük zorluklarından biridir ve olumsuz etkileri tüm ülkelerin sürdürülebilir kalkınmaya ulaşma yeteneğini zayıflatmaktadır. Küresel sıcaklıktaki artış, deniz seviyesinin yükselmesi, okyanus asitlenmesi ve diğer iklim değişikliği etkileri, gelişmiş, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler de dâhil olmak üzere birçok bölgeyi ciddi şekilde etkilemektedir (Tüzel, 2018, s. 40; Sarıbeyoğlu Skalar, 2015, s. 50-58).

Bu noktada çevre sorunlarının sebeplerine yönelik iki farklı görüş mevcuttur: beşerî etken odaklı görüş ve fiziki etken odaklı görüş (Görmez, 2003, s. 72-80). İlkinde, insan faaliyetlerinin iklim değişikliğine sebep olduğunu savunan antroposenik¹⁰ görüş, ikincisinde ise coğrafi ve doğal etkenlerin/afetlerin çevreyi olumsuz etkilediğini savunan görüş bulunmaktadır. Her iki tezin ortak noktası ise, sebebi ne olursa olsun, iklim

---

¹⁰ Paul Crutzen ve Eugene F Stoermer yaptıkları çalışmada yeni bir jeolojik çağın başladığına işaret ederek, bu dönemde çevrenin dönüşümünün insanların etkisiyle olduğuna vurgu yapmışlardır. Dolayısıyla etimolojik olarak anthropos (insan) ile cene (yeni) kelimelerinin birleşiminden oluşan yeni jeolojik çağ “Antroposen”, yani İnsan Çağı, adını almıştır. Bazı araştırmacılar tarafından Sanayi Devrimi bu dönemin başlangıcı kabul edilirken, bazı çalışmalarda 1950’li yılların sonrasına işaret edilmiştir. Bu çağ içerisinde plastik, beton gibi materyallerin sıkça kullanıldığı ve tüketim alışkanlığının hızla arttığı ve bu faaliyetlerin çevre üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu görülmüştür. Bkz. (Crutzen & Stoermer, 2000, s. 17).

değişikliği ile mücadelede tedbir almanın ve ortak politika geliştirmenin gerekliliğidir. Dolayısıyla toplumların, ülkelerin ve nihayetinde dünyanın biyolojik destek sistemlerinin hayatta kalması risk altında olduğundan, küresel sorunlara küresel çözümler üretilmesi gerektiği görülmektedir (Algan & Künçek, 1998, s. 85-90). Bu sebeple yerel, bölgesel ve küresel etkileri olan çevresel güvenlik problemi ile mücadelenin uluslararası boyutuna tez içerisinde değinilmiştir.

1.3. Uluslararası Kabul Görmüş Çevre Normunun Oluşumu

“Birleşmiş Milletler Stockholm İnsan Çevresi Konferansı” (1972), “BM Çevre ve Kalkınma Konferansı” (1992) ve “Küresel İklim Eylemi Zirvesi” (2018) çevre normunun uluslararasılaşma sürecine ve Avrupa Birliği’nin çevre politikasına önemli etkileri/katkıları sebebiyle tez içerisinde ayrı başlıklar hâlinde incelenmiştir.

1.3.1. Birleşmiş Milletler Stockholm İnsan Çevresi Konferansı (1972)

Uluslararası çevre politikaları neticesinde oluşan çevre rejimi, çevresel güvenlik normunun tesis edilmesinde önemli rol oynamaktadır. Uluslararası çevre rejimi, ortak sorumluluklar çerçevesinde ulusal çevre politikalarıyla doğru orantılı olarak gelişmektedir. İklim krizinin küresel normlara ve uluslararası barış ortamının sağlanmasına ne ölçüde tehdit oluşturduğu ise “çevresel güvenlik” ve “uluslararası güvenlik” kavramları ile açıklanmaktadır. Bu kavramların ülkelerin politika gündemlerinde yer alması, zamanla politika önceliklerinin değişmesini sağlamıştır. Aslında çevre sorunlarının bir norm hâline gelmesi ve çevre koruma politikalarının bir ilke olarak prensip edinilmesi ile çevre rejimleri hem güçlenmekte hem de oluşan normatif değerleri güçlendirmektedir. (McDonald, 2018, s. 155-160; McDonald, 2013, s. 45-50).

Yeşil siyasetin gelişimi de oluşan çevre rejiminin bir sonucudur. Ancak dönemsel olarak çevre politikaları, ekonomi ve siyasi politikalarının arka planında kaldığından çevre rejiminin etkinliği azalmaktadır. Kısa vadeli olarak gözlemlenen bu kesintiler, uluslararası çabaların neticesinde belirlenen uzun vadeli çevre koruma hedefleri ile telafi edilmektedir. Belirlenen hedefler, ülkeleri kurumsal düzenlemeler yapması ve farklı sektörlerde çevreci bir anlayış benimsemesi konusunda teşvik etmektedir (Orhan, Cerit Mazlum & Kaya, 2017, s. 6-16). Nitekim 1970’li yıllarda çevre sorunları insanlığı,

kaynakların geleceğini ve gıda güvenliğini tehdit etmeye başlamış ve bu sorunlarla baş etmek için küresel çözümlere olan ihtiyaç kaçınılmaz hâle gelmiştir. 5-16 Haziran 1972’de İsviçre’nin Stockholm şehrinde düzenlenen BM İnsan Çevresi Konferansı, çevre sorunlarının bir politika alanı hâline gelmesi ve uluslararasılaşması hususunda kırılma noktası olmuştur. Çevre politikaları bu konferans ile küresel bir statüye sahip olsa da devletlerin çevre koruma politikalarının başlangıcı 20. yüzyılın başına rastlamaktadır. Örneğin 1902 yılında kuş türlerinin korunması için sözleşme yapılmış, 1930’lu yıllarda ise işçilerin üretim sürecindeki zararlı maddelerden korunması amacıyla bir dizi anlaşma imzalanmıştır (Kaplan, 1999, s. 103-118). Fakat uluslararası çevre politikalarını ve iş birliği mekanizmalarını etkileyen farklı unsurlar vardır ve uluslararası sistem, kendine has bazı özelliklere sahiptir. Uluslararası sistemin birinci özelliği, politikada yer alan aktörlerin bağımsız birimler olmasıdır. Ulusal çevre politikalarında var olan, devletin yapısına benzer sorumluluğu yüklenen, yaptırım gücüne sahip bir üst otorite uluslararası sistemde yoktur. Uluslararası çevre politikalarının diğer özelliği ise ülkelerin sahip olduğu yapısal farklılıklar nedeniyle, siyasal ve ekonomik bağ kurmada ve iş birliği konusunda güçlük çekmeleridir. Ancak küresel çevre sorunları ve bu sorunlardan kaynaklanan ekonomik ve toplumsal sonuçlar hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkeler için ortak bir sorun hâline gelmiştir. Nitekim karşılıklı bağımlılık ve küreselleşme bugünkü çevre sorunlarının iki temel özelliği olmuştur. Ekonomik kalkınma ve çevre sorunları arasındaki bağlantının farkına varılması ile de çevre politikası hem uluslararası ekonomi hem de uluslararası diplomasi alanında ele alınmaya başlanmıştır (Savaşan, 2021, s. 40-50).

1972 yılında yapılan ilk BM İnsan Çevresi Konferansı uluslararası çevre politikaları oluşturmak, doğal yaşam alanlarını küresel anlamda korumak amacıyla çok taraflı görüşmelerin başlamasına öncülük etmiştir. Dolayısıyla BM İnsan Çevresi Konferansı gibi uluslararası platformlar, çevre koruma politikalarında ülkeler arası iş birliğini güçlendirmesi, ekonomik engellerin aşılması ve çevre bilincinin geliştirilmesi anlamında önem arz etmektedir. Bu Konferans, Avrupa Birliği’nin çevre politikalarını hukuki, siyasi ve sosyal düzeyde ayrı bir politika alanı olarak ele almasında teşvik edici bir platform olması açısından önemlidir. Konferans’ın sonunda çevre koruma konusunda yirmi altı temel prensibin ilan edildiği Stockholm Bildirgesi yayımlanmıştır. Bu bildirge çevre

sorunlarıyla mücadele için kapsamlı bir yol haritası olmuştur (“Stockholm Declaration”, 1972, s. 1-6).

Avrupa Birliği’nin çevre politikasının da temelini oluşturan bu Bildirge’nin odak noktası insanın, çevresi ile sürdürülebilir bir bağ kurabilmesidir. İnsan hem çevresini şekillendirmekte hem de insanın ekonomik, sosyal ve siyasi hayatı çevrenin verdiği imkânlarla göre oluşmaktadır. Doğal kaynakların ve imkânların korunması insanların refahının ve kalkınmanın sağlanması için önemlidir. Stockholm Bildirgesi’nde de yer aldığı üzere vatandaşların, kuruluşların ve hükümetlerin çevre bilincinin ve farkındalığının gelişmesi ve ülkeler arasında iş birliğinin güçlendirilmesi sürdürülebilir kalkınmanın temelidir (Dobson, 2005, s. 65-70). Bildirgenin bir diğer önemli çıktısı ülkeleri ve toplumları çevre sorunlarına karşı ortak hareket etmeye davet etmesidir. Stockholm Bildirgesi literatürde uluslararası çevre hukukunun temeli olarak yer almıştır. Bu Bildirge, içinde yer alan 21. Maddede yer alan ülkelerin iç politikalarına da yansıyan düzenlemeleriyle belli ölçüde bağlayıcı nitelik kazanmıştır (“Stockholm Declaration”, 1972, s. 5).

Küresel anlamda sürdürülebilirlik konusu ilk defa Birleşmiş Milletler Stockholm İnsan Çevresi Konferansı’nda ekonomik büyüme ve kalkınma ile birlikte ele alınmıştır. Bu Konferans, gelişmişlik düzeyleri farklı olan ülkelerin çevre politikalarının küresel boyutta ele alındığı ilk konferans olduğundan bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Küresel çevre politikalarının gelişimi için atılan diğer önemli adım aynı yıl yayımlanan “Büyümenin Sınırları” adlı rapordur. Bu raporda ekonomik ve sosyal kalkınmanın fiziksel ve sosyal ihtiyaçlar ile doğrudan bağlantılı olduğu ifade edilmiştir. Ancak her ne kadar fiziksel kaynaklar fazla olsa da oluşacak sosyal ve çevresel problemler sürdürülebilir kalkınmayı engelleyecektir. Bu nedenle fiziksel ve sosyal imkânlar toplumdaki çevre bilincini geliştirecek şekilde birbirini tamamlamalı ve bütüncül çözüm önerileri ortaya konulmalıdır (Dickens, 2004, s. 120-130).

Uluslararası çevre politikalarının miladı olan Birleşmiş Milletler Stockholm İnsan Çevresi Konferansı’nın ardından 1987 yılında yayımlanan “Ortak Geleceğimiz” adlı rapor BM’ye sunulmuştur. Brundtland Raporu olarak da bilinen bu rapor, Gro Harlem Brundtland başkanlığındaki bir komisyon aracılığıyla hazırlanmış ve çevre sorunlarının kaygı verici bir düzeye ulaştığına, ekonomik kalkınma politikalarının çevre sorunlarını

geri planda bıraktığına dikkat çekmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın da tanımı bu raporda, “bugünün ihtiyaçlarının gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama fırsatını riske atmadan temin edilmesi” şeklinde ifade edilmiştir. Nüfus kontrolü yapılması, çevre dostu teknoloji ve imkânlarının geliştirilmesi, doğal kaynakların faydalarının eşit bir şekilde dağılımı da raporda tartışılan temel konular arasındadır (Brundtland & Khalid, 1987). Nihayetinde hem Stockholm Bildirgesi hem de Brundtland Raporu 1992 BM Çevre ve Kalkınma Konferansı’na zemin oluşturan ve çevre konusundaki hassasiyeti güçlendiren önemli adımlardır.

1.3.2. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (1992)

1992 yılında çevresel tehditlerin daha kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi ihtiyacına binaen Brezilya’nın Rio de Janeiro şehrinde Rio Konferansı veya Dünya Zirvesi olarak da adlandırılan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferans neticesinde ormancılıkla ilgili önemli değişiklikler yapılmıştır. Konferansın en önemli çıktısı ise çevre ve kalkınmanın dengeli ve sürdürülebilir biçimde ele alınması olmuştur. Konferansın sonunda ilan edilen Rio Bildirgesi çevre ve kalkınma hususunda devletlerin sorumluluklarını düzenleyen siyasi taahhütleri içinde barındırmaktadır. 27 maddeden oluşan bildirgenin en temel maddeleri sağlıklı hayat hakkı, kalkınma hakkı, çevreyi koruyarak kalkınma, çevre etki değerlendirmesi ve yoksulluğun giderilmesidir. “Gündem 21” olarak da ifade edilen bu bildirme, ulusal ve uluslararası aktörleri çevre ve ekonomi ilişkisinde sürdürülebilirliği prensip edinmeye sevk eden bir eylem planıdır (“International Cooperation to Accelerate Sustainable Development in Developing Countries and Related “, 1992). Nitekim BM Çevre ve Kalkınma Konferansı’na temel oluşturan Brundtland Raporu’nda da sürdürülebilir kalkınma ilkesinin orijinal ibaresi, sürdürülebilir kalkınmanın gelecek nesillerin kaynaklarını tehdit etmeden bugünün ihtiyaçlarının karşılanması şeklinde ifade edilmiştir. Diğer bir ifadeyle sürdürülebilir kalkınma ekonomik ve sosyal kalkınmanın bir parçası olarak ifade edilmiş ve bütüncül bir kalkınma anlayışının prensip edinilmesi önerilmiştir.

Bu Konferans, yaşadığımız gezegeni kurtarmak ve korumak için önemli bir şans olarak görülse de konferans başladığında sanayileşmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler ve hükümetlerle hükümet dışı örgütler arasındaki görüş farklılıkları belirginleşmiştir. BM Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda bazı başka eksiklikler de göze çarpmıştır. İlk olarak

nüfus sorununun konferansta ele alınmaması en çok eleştirilen noktalar arasında yer almıştır. Rio Bildirgesi'nde kısaca bahsedilen bu konu, "devletler sürdürülebilir gelişmeyi ve tüm insanlar için yüksek yaşam niteliğini sağlamak üzere uygun nüfus politikaları geliştirmelidir..." ifadesi üzerinden anlatılmıştır. Bu anlatım da yeterli görülmemiştir. Bu Konferans'ın diğer bir zayıf noktası ise ulusal egemenliğe sahip devletlerin ağırlığının olduğu bir toplantı olmasıdır. Ulusal egemenlik anlayışı 21. yüzyılın başlarında artık uluslararası politikada belirleyici olma özelliğini kaybetmiş ve küreselleşmeyle birlikte devlet dışı aktörler de uluslararası alanda etkin rol almaya başlamışlardır. Devletler de bu doğrultuda politika önceliklerini tekrar ele almayı ve ekolojik geleceğin korunmasını gündemlerine dâhil etmeye başlamışlardır. Nitekim bu bilincin sağlanmaması hâlinde küresel çevre sorunlarına çözüm olacak etkin uluslararası çevre politikaları oluşturmak mümkün gözükmemektedir. Ancak BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın olumlu çıktıları da mevcuttur. Bu noktada AB'nin aktif rolü ve çevre koruma tavsiyeleri etkili olmuştur. AB'nin özellikle kısa ve orta vadeli iklim hedefleri belirleyerek sera gazı salımlarının azaltılmasına dikkat çekmesi ve istikrarlı bir çevre politikası sürdürmeye çalışması diğer aktörler için de örnek teşkil etmiştir. AB'nin koordineli bir şekilde politika yürüttüğü BM'nin bünyesinde bu dönemde sürdürülebilir kalkınma için Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi oluşturulmuştur.

Bu Konferans'ın sonuçları ve küresel politikalara katkıları aynı yıl yayımlanan beş önemli belge üzerinden açıklanabilir: Gündem 21, Rio Bildirgesi, İklim Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitliliğin Korunması Sözleşmesi ve Orman Varlığının Korunmasına İlişkin Bildiri. Kaynakların akılcı kullanımının ve çevresel zararların önlenmesinin vurgulandığı "Gündem 21" raporu ile toplumlara ve devletlere çeşitli sorumluluklar verilmiştir. Dolayısıyla bu uluslararası Belge, aktif bir eylem planını içinde barındırmaktadır. Ayrıca "Gündem 21" gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeleri kapsadığından ülkelerin önceliklerinin farklılık gösterdiği de raporda belirtilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler daha çok yoksulluk, eğitim kısıtları, atıkların imhası, sağlık gibi sorunları öncelerken, gelişmiş ülkeler öncelikle enerji, ticaret ve ulaşım gibi sektörlere odaklanmaktadır. Ülkelerin çevre politikası anlayışlarından ve önceliklerinden çevre koruma kavramının ne kadar farklı ele alındığı görülmektedir. Bu nedenle her ülke kendi iç ekonomik, toplumsal ve siyasal dinamiklerini dikkate alarak kalkınma ve çevre politikasını

sürdüremelidir (“International Cooperation to Accelerate Sustainable Development in Developing Countries and Related “, 1992).

Rio Bildirgesi de BM Çevre ve Kalkınma Konferansı sonucunda yayımlanan diğer belgedir. Bu Bildirge’de çevre ve kalkınma konusunun sadece devletlerarası boyutuna değil, devletlerin vatandaşlarıyla kurduğu iletişim ağına da dikkat çekilmiştir. Ayrıca küresel çevre politikaları ve küresel çevre bilinci bağlamında gelişen ortak sorumluluk vurgulanarak devletlerin iş birliği mekanizmaları oluşturması gerektiği ifade edilmiştir. Çevre politikalarının diğer sektörlerle entegrasyonunun ve çevre etki değerlendirmesi gibi denetim mekanizmalarının önemi bu Belge’de de yinelenmiştir. Rio Bildirgesi’nin 1972’de yayımlanan Stockholm Bildirgesi ile de benzerliklerinin olduğu görülmektedir. Bir devletin çevresel güvenliği riske atan eylemleri sebebiyle başka bir devletin zarar görmesinin uluslararası teamüllere göre yasaklanması kararı iki belgede yer almıştır (“Rio Declaration on Environment and Development”, 1992, s. 2).

BM Çevre ve Kalkınma Konferansı’nın etkinliğini analiz edebileceğimiz diğer bir kaynak ise BM İklim Çerçeve Sözleşmesi’dir (1992). Rio’da imzalanan bu Sözleşme ile iklim değişikliği ile mücadele konusunda uluslararası iş birliği güçlendirilmiş ve karbon emisyon salımlarının makul düzeyde tutulması hedeflenmiştir (“United Nations Climate Framework Convention”, 1992, s. 5-10). Gelişmiş ülkelerin yapacağı mali katkılar ile gelişmekte olan ülkelerin de çevre politikasında ilerleme kaydetmesi amaçlanmıştır. Diğer bir belge ise “Biyolojik Çeşitliliğin Korunması Sözleşmesi”dir. Bu Sözleşme sayesinde biyo-çeşitliliğin ve canlıların yaşam alanlarının korunması sağlanmıştır (“Living Planet Report: Bending The Curve of Biodiversity Loss”, 2020, s. 120-125).

Son olarak Zirve’nin temel gündem maddelerinden birini oluşturan ormanların korunması ile ilgili oluşturulan bildiri de gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki görüş farklılıkları göze çarpmaktadır. Sanayileşmiş ülkeler ormanların ortak sorumluluk ile korunmasını esas alırken, tropik ormanlara sahip bazı ülkeler ise bu durumu ulusal egemenlik sorunu olarak algılamaktadır (Ağca, 2002). Sonuç olarak, bu Konferans’ta ekonomi sistemlerinin çevre ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine adaptasyonunun sağlanması vurgulanmıştır. Ayrıca küresel çevre politikalarının güçlendirilmesi ve ulusal ve toplumsal düzeyde çevre bilincinin oluşması sağlanmıştır (Georgeson & Maslin, 2018, s. 15-20).

1.3.3. Küresel İklim Eylemi Zirvesi (2018)

Uluslararası çevre normunun güçlendirilmesine yönelik bir diğer etkili adım, Eylül 2018'de San Francisco'da gerçekleştirilen Küresel İklim Eylemi Zirvesi ile atılmıştır. Zirve'nin toplanmasındaki en temel motivasyon, 2015 yılında düzenlenen Paris İklim Eylemi Zirvesi neticesinde kabul edilen Paris Anlaşması'nın taraflarının iklim değişikliğinin zararlarını önleyebilmek adına bugüne kadar ileri sürdükleri taahhütlerini yerine getirmede yetersiz kalmalarıdır. Bu sebeple, çevre politikası aktörlerinin beş temel alanda daha kapsamlı iklim eylemi taahhütlerinde bulunmaları beklenmiştir: Sağlıklı enerji sistemleri, sürdürülebilir ekonomik büyüme, sürdürülebilir toplumsal gelişim, doğal kaynakların akılcı yönetimi ve yenilikçi iklim yatırımları (Healy & Cames, 2018, s. 1-12).

İklim eylemini bir üst seviyeye taşıma temalı Zirve; yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, yatırımcılar, işletmeler ve vatandaşlar gibi devlet dışı aktörlerin çevre politikalarının etkinliğini artırmış ve yeni iklim hedefleri oluşturmalarına vesile olmuştur. Bu Zirve, sadece devlet dışı aktörleri küresel düzeyde sürece dâhil etmek amacıyla değil, aynı zamanda Trump yönetiminin 2015 Paris Anlaşması'ndan çekilme kararına bir tepki olarak düzenlenmiştir (Cerit Mazlum, 2019, s. 61, 86). Zirve süresince devlet dışı aktörlerin iklim hedeflerini tamamen üstlenmek gibi bir sorumluluklarının olmadığı ama başka aktörlerin bu hedefleri gerçekleştirmeleri konusunda teşvik edici olabilecekleri tartışılmıştır. Ele alınan diğer önemli tehdit fosil yakıtların aşırı kullanımı neticesinde ortaya çıkan karbon salımının artması olmuştur. Bu nedenle Zirve'de, ülkelerin orta ve uzun vadeli iklim hedeflerinin çoğunlukla gerçekçi olmadığı ifade edilmiştir (Busby & Urpelainen, 2018).

Yapılan bu tespit neticesinde iklim hedeflerinin yinelenmesi ve yenilikçi bir bakış açısıyla iklim politikalarının diğer alanlara entegre edilmesi önem kazanmıştır. Bu Zirve'de yapılan eylem çağrısında, Paris Anlaşması'nda kararlaştırıldığı üzere, küresel sıcaklıkları 1.5 santigrat derece ile sınırlandırma hedefine ulaşmanın ve birey, toplum, yerel yönetimler, devlet, STK'lar gibi birçok aktörün iklim politikalarına aktif katılımını desteklemenin önemi de vurgulanan konular arasında yer almıştır. İklim değişikliği ile mücadelenin aciliyetinin uluslararası çevre politikalarında öncelikli bir konu olduğu da belirtilmiştir (Shepard, 2018). Zirve sürecinde çevresel sorunlarla mücadele hakkında

bilgiye kolay erişim, çevre eğitimi ve aktörlerin aktif katılımı konularındaki tartışmalar derinleşmiştir. Ayrıca bu Zirve; güvenilir veri ve bilgi paylaşımının önemini, ortak bir vizyon oluşturmak için tüm paydaşları dâhil etmenin faydasını ve kaynak kullanımının doğru yönetiminin önemli bir ihtiyaç olduğunu da göstermiştir. İklim ve su güvenliğinin ayrı bir başlık altında ele alındığı Zirve’de iklim değişikliği ve su kaynaklarının azalmasının gelecek nesiller için büyük bir güvenlik tehdidi oluşturduğu ifade edilmiştir. Kaynakların verimliliği ile bağlantılı olarak tarım ve ormancılık sektörünün de iklim politikaları ile koordineli bir şekilde ele alınması gerektiği vurgulanmıştır. Sonuç olarak çevre dostu yeni teknolojilerin geliştirilmesi, çevreci istihdam modellerinin benimsenmesi, sera gazı salımının ciddi ölçüde azaltılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının tercih edilmesi, Zirve’nin odak noktasını oluşturan kilit başlıklardır (Tardieu, 2018, s. 7). Nihayetinde BM Stockholm İnsan Çevresi Konferansı, BM Çevre ve Kalkınma Konferansı ve Küresel İklim Eylemi Zirvesi çevre normunu güçlendirmiş ve ülkelerin politika gündemine çevresel güvenlik sorunlarının dâhil edilmesini sağlamıştır. Ancak yerel coğrafi, iklimsel ve ekonomik koşulların farklılık göstermesi sebebiyle her ülkede ve her bölgede çevre normu aynı hızda ve aynı ölçüde güçlenmemiştir. Ülkelerin kurumsallaşma adımları ise çevre politikasının politika öncelik sırasındaki konumunun bilinmesi ile analiz edilebilmektedir.

BÖLÜM 2: AVRUPA BİRLİĞİ'NDE ÇEVRE NORMUNUN KONSOLİDASYONU

Çevre normunun oluşumu, uluslararasılaşması ve bir politika alanı hâline gelişi birinci bölümde ele alınmıştır. Bu bölümde ise oluşan çevre normunun AB özelinde gelişimi incelenmiştir. Ayrıca bu normun yayılım sürecinin Türkiye örneği üzerinden incelendiği üçüncü bölüme zemin oluşturması adına AB'nin çevre politikası araçlarına ve yöntemlerine değinilmiştir. Bölümün başlığından da anlaşılacağı üzere içinde çevresel güvenlik ve sürdürülebilir kalkınma bileşenlerini barındıran çevre normunun konsolidasyonu detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Konsolidasyon kavramı tezin içinde bir normun güçlendirilmesi ve geliştirilmesini ifade etmek adına kullanılmıştır. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra uluslararası çevre normunun kurumsallaşması ve konsolidasyonu hızlanmıştır. Çevre normunun uluslararası ve ulusal politika gündeminde daha çok yer alması ve yeşil normların ekonomi, eğitim gibi diğer sektörlerle entegrasyonunun sağlanması bu sürece katkı sağlamıştır. Avrupa Birliği de uluslararası gelişmelere paralel olarak çevre politikasını güçlendirerek bu alanda yeni kurumlar ve araçlar oluşturmuştur. İklim değişikliğinin yıkıcı etkilerinin artması çevre normunun oluşumunu hızlandırmış ve normun konsolidasyonu ve normun içselleştirmesi için önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu nedenle AB'nin çevre normunun analiz edilmesi ve o normu korumaya yönelik çevre politikası geliştirmesindeki ana etmenlerin tespit edilmesi önemlidir. Bu bölüm içerisinde AB'nin çevre politikasının ortaya çıkışı, kurumsal ve yasal gelişimi, çevre politikası araçları ve son olarak Birlik'in güncel iklim hedefleri incelenmiştir. Öncelikle AB'nin siyasi, kurumsal ve yasal gelişimi ele alınmış ve bunun ardından Birlik'in çevre politikasının araçlarına değinilmiştir. Avrupa Birliği'nin çevresel güvenliği sağlamada başvurduğu araçlar arasında yer alan çevre eylem programları, çevre eğitimi, yaptırımlar, AB Müktesebatı ve LIFE finansal destek programı; çevre normunun Birlik içinde oluşumunu ve yayılımını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

2.1. Avrupa Birliği'nde Çevre Normunun Oluşumu

AB, zaman içinde gelişen bazı ortak normlara sahiptir. Bu normlar aynı zamanda AB'nin kimliğini oluşturan temel faktörlerdir. En önemli AB normları, AB'nin kendine özgü yönetim modelinin ve çok aktörlü politikasının bir sonucu olarak gelişmiştir. Ian Manners da AB'nin barış, özgürlük, demokrasi, hukukun üstünlüğü, sürdürülebilir kalkınma ve

insan haklarına saygı gibi temel normlarını eserlerinde dile getirmiştir. Manners'ın belirttiği normlar arasında çevre politikasıyla doğrudan ilgili olan sürdürülebilir kalkınma normu yer almaktadır. Manners ile benzer bir yaklaşım kullanılarak, AB'nin çevre politikası için önem arz eden beş normun var olduğu ifade edilebilir. Bunlar: ekolojik modernizasyon, sürdürülebilir kalkınma, ihtiyati tedbir, çevre politikası entegrasyonu ve çok taraflılıktır (Manners, 2008, s. 50-60).

Bu normatif değerlerin tamamı Avrupa Birliği Antlaşması'nın giriş bölümünde ve kurucu ilkelerinde ifade edilmiştir. Söz konusu normlar farklı boyutları olan normlardır. Bu normların ilk üçü düzenleyici ilkeler olarak anlaşılmalıdır. Başka bir deyişle, bunlar somut politika veya siyasi süreçlerle yakından ilgili normlardır. Çevre politikası için önem taşıyan diğer iki norm olan çevre politikasının entegrasyonu ve çok taraflılık ise standartlaştırılmış prosedürler olarak anlaşılmalıdır. Dolayısıyla son iki norm, çevre politikası uygulamaları ile ilgili işlevsel prosedürlerdir. Bu normlar resmî belgelerde, anlaşmalarda ve AB temsilcilerinin siyasi söylemlerinde yer alan normlardır. Bazı üye devletler bu normlarla güçlü bir bağlılık oluşturmuş ve politikalarını bu normları dikkate alarak yürütmeyi hedeflemişlerdir. Bu normların üye ülkelerde ve aday ülkelerde yaygınlaşmasını ve benimsenmesini sağlayan iç ve dış faktörler vardır. Birlik'in kendi içindeki normatif politikalar üye ülkeleri teşvik etmiştir ve Birleşmiş Milletler gibi diğer uluslararası örgütlerin faaliyetleri ve hazırladıkları yayınlar (Stockholm Bildirgesi, Brundtland Raporu vb.) çevre normunun gelişiminde oldukça etkili olmuştur. Burada önemli olan husus, AB'nin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine genişlemesi sırasında bu normların AB'de oldukça iyi bir şekilde içselleştirilmiş olması ve AB'nin söylem ve politikalarına girmiş olmasıdır (Lieverink & Jordan 2005, s. 110-113).

Çevre normunun bileşenleri olarak kabul edebileceğimiz söz konusu beş norm, birbirinden tamamen bağımsız değildir, aksine, birbirini tamamlamakta ve geliştirmektedir. Örneğin hem ekolojik modernleşme normu hem de sürdürülebilir kalkınma normu için önemli olan, ekonomik kalkınmanın çevresel hassasiyetlerle birlikte ele alınmasıdır. Bu görüş çerçevesinde üç ilkeye dayalı bir kalkınma modeli savunulmuştur: Çevrenin korunması istihdam yaratır, doğal kaynaklar üzerindeki vergiler işgücü üzerindeki vergilerin yerini alabilir ve üretim artışı yaşam kalitesini arttırmak ve yeni iş alanları yaratmak için kullanılabilir. Bu argümanın temelini ekonomik büyüme ve çevre koruma arasında bir kazan-kazan ilişkisinin olduğu fikri oluşturmaktadır. Bu, hem

çeşitli AB belgelerinde yer alan hem de mevzuat yoluyla sunulan güçlü bir norm hâline gelmiştir (Baker, 2007, s. 306-308). Ekolojik modernizasyona dayalı bir çevre politikası görüşü ise 1980’li yıllardan sonra AB içinde yavaş yavaş gelişmiş ve ana akım hâline gelmiştir. AB’de bu normu destekleyenler arasında Avrupa Parlamentosu, Komisyon’un Çevre Genel Müdürlüğü, Çevre Konseyi, Almanya, Hollanda ve İngiltere (Brexit öncesi) gibi bazı üye devletler ve ayrıca bazı hükümet dışı aktörler yer almaktadır.

Ekolojik modernizasyon normu üzerine temelde üç görüş bulunmaktadır: Birincisi, bilim ve teknoloji sadece çevresel sorunlara yol açmadaki rolleriyle değerlendirilmemekte, aynı zamanda olası çevre sorunları için de çözüm olarak görülmektedir. İkincisi, ekolojik modernizasyon normunu önceleyenler piyasa dinamiklerine dayalı çevresel çözümlerden yanadır ve ekonomik aktörler, hem üreticiler hem de tüketiciler, toplumun çevresel olarak yeniden yapılandırılması için giderek artan bir öneme sahiptir. Üçüncü olarak, toplumsal, ekonomik ve çevresel çıkarların bütüncül olarak ele alınabileceği görüşü hâkimdir (Mol, 2003, s. 311-312).

AB, “sürdürülebilir kalkınma” normunu ise Brundtland Raporu’nda yer alan tanıma uygun olarak kabul etmiştir. Rapor’da, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama hakkından ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılayan bir kalkınma anlayışı ortaya konmaktadır (Brundtland & Khalid, 1987). AB, 1988 yılında sürdürülebilir kalkınma normunu onaylamıştır. Bu norma atıfta bulunan ilk AB belgesi 1987 tarihli Dördüncü Çevre Eylem Programı’dır. Kavram, 1992 tarihli Maastricht Antlaşması’nda da ele alınmış ve 1997 Amsterdam Antlaşması ile sürdürülebilir kalkınma, ekonomik ve sosyal ilerleme ile birlikte Topluluğun hedeflerinden biri hâline gelmiştir. 1997’den bu yana ilkenin Avrupa’nın entegrasyon sürecine rehberlik etmesi hedeflenmektedir (Baker, 2007, s. 310-315). AB, 1992 yılında Rio de Janeiro’da düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı neticesinde küresel forumlarda ve konferanslarda sürdürülebilir kalkınma konusunda küresel bir rol üstlenmiştir. Çevre sorunlarının küreselleşmesi ile birlikte politika ilkeleri arasına ihtiyatlılık ilkesi de eklenmiştir. Ancak AB, ihtiyatlılık ilkesinin benimsenmesinde öncü olmamıştır. Bu ilke, 1980 öncesinde ABD’de odaklanılan kavramlardan biridir. İhtiyati tedbir ilkesinin AB’nin birincil hukukuna dâhil edilmesi ilk kez 1992 tarihli Maastricht Anlaşması ile gerçekleşmiştir (Lightfoot & Burchel, 2005, s. 80-85).

Bütün bu ilkelerin çevre politikası bağlamında entegre edilmesini içeren çevre politikalarının entegrasyonu normu, tüm politika kararlarında çevresel hususların dikkate alınması gerektiği görüşünü yansıtmaktadır. Çevre politikalarının entegrasyonu AB içerisinde diğer ilkelere daha önce benimsenmiştir. 1973 tarihli Birinci Çevre Eylem Programı'nda, tüm politika alanlarında çevrenin dikkate alınması gerektiği ifade edilmiştir. 1997 tarihli Amsterdam Antlaşması'ndan bu yana Birlik, çevre politikası entegrasyonunu resmî olarak benimsemiştir. 1998'den itibaren ise AB, çevre politikası entegrasyon hedefini, yeni bir yönetim şekli olarak tanımlanan ve Cardiff süreci olarak adlandırılan bir yöntemle gerçekleştirmeye çalışmıştır. Cardiff sürecinin özünde, entegrasyonun uygulanması için gereken adımları raporlamak ve toplu olarak gözden geçirmek üzere iletişim ağları kurmak yer almaktadır. Ancak AB'de çevre politikası entegrasyonunu uygulamak, birçok sektöründe barındırması sebebiyle zorlu bir süreçtir. Her politika sektörünün kendi Konsey oluşumu, Genel Müdürlüğü, Parlamento Komitesi ve farklı lobi grupları vardır. Bu nedenle, örneğin, Çevre Genel Müdürlüğü diğer sektörlerdeki Genel Müdürlüklerin çevre konularına öncelik vermesini sağlama konusunda sorunlar yaşamaktadır. Bu zorlukların dışında çevre politikası entegrasyonunda AB'nin başarılı uygulamaları da mevcuttur: Kimyasalların değerlendirilmesi ve kısıtlanmasına dair REACH Yönetmeliği ve İklim ve Enerji Paketi (Braun, 2014, s. 35-43).

AB'nin çevre normları arasında yer alan son norm ise çok taraflılıktır. Çok taraflılığın hem iç hem de dış boyutları vardır. Bu normun iç boyutuyla AB'nin bu konuda itici güç olma taahhüdü ifade edilirken, dış boyutunda ise AB'nin uluslararası bağlayıcılığı olan yasal düzenlemelere yönelik aktif rolü anlatılmaktadır. Çok taraflılık, özellikle karbon salımını azaltma politikası gibi alanlarda AB'nin çevre politikasının gelişimi için önemlidir. Bununla birlikte, bu süreç sürdürülebilir kalkınma gibi normların gelişimi için de etkili olmuştur. AB'nin çok taraflı forumlarla olan ilişkisi aynı zamanda çevre normlarının AB kimliğinin yapı taşı hâline geldiği bir kanıttır. Analiz edilen beş çevre normu, yani ekolojik modernizasyon, sürdürülebilir kalkınma, ihtiyati eylem, çevre politikası entegrasyonu ve çok taraflılık; politika uygulamalarına ve çeşitli sektörlerle entegre edilebildiği sürece aktif ve işlevsel normlar hâline gelebilmektedir. Bu normlar çerçevesinde AB'nin çevre politikasının tarihsel ve hukuki anlamda oluşumunun

incelenmesi, normun politik eylemlere ve yasal metinlere yansımaları anlamamızı sağlayacaktır.

1957 tarihli Roma Anlaşması'nın taslağı imzalandığında çevresel kaygılara kamuoyunda ya da hükümet gündeminde yer verilmemiştir. 1960'larda ise doğal kaynakların yönetilmesi ihtiyacının doğması ile beraber insan faaliyetlerinin doğaya zarar veren etkilerinin azaltılması konusunda farkındalık oluşmuştur. Ancak o dönemde de ekonomik gelişmenin çevreye etkileri ele alınmamış ve kanunların düzenlenmesine ekonomik kaygılardan ötürü karşı çıkılmıştır. 1960'larda çıkartılan yasalar ise çevresel kaygılarından dolayı değil, ulusal çevre standartlarının rekabeti engellemesi ve ortak pazarın gelişimini daha karmaşık hâle getirmesi nedenleri ile imzalanmıştır. 1970'lerin başında çevre sorunlarının uluslararası gündemde yer alması ve bilimsel çalışmaların iklim değişikliğini gözler önüne sermesi toplumsal tepkiyi güçlendirmiştir. Bu durum hükümetleri çevre politikası geliştirmeye zorlamıştır. Bu dönemden itibaren çevre kalitesinin geliştirilmesi, yaşam kalitesinin artırılması ve refahın yükseltilmesi ile birlikte düşünülerek Avrupa Birliği'nin gündeminde üst sıralarda yer almıştır (Erdem & Yenilmez, 2017, s. 95-100).

Birlik'in çevre politikasına dair ilk kavramlar ve ilk politika terimleri 1970'lerde ortaya çıkmıştır. 1972 yılında Paris'te yapılan Avrupa Bakanlar Konseyi toplantısında Avrupa Birliği için ortak çevre politikası oluşturulmasına ilişkin ilk somut adım atılmıştır. Elbette ki bu toplantı öncesinde Avrupa Birliği'nin temel düzeyde bir çevre politikası mevcuttur. Ancak bu çevre politikası, ayrı bir politik alanı olarak değil, ekonominin etkisinde ikincil bir politika alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. 1960'lı ve 1970'li yıllarda Avrupa Ekonomi Topluluğu adı altında Birlik, tehlikeli kimyasalların paketlenmesi ve etiketlenmesine, karbon emisyonlarının azaltılmasına yönelik direktifleri hazırlamaya başlamıştır. Uluslararası gelişmelerle de doğru orantılı olarak 1972 yılında Birlik'in içinde ortak bir çevre politikasının düşünülmesi önemli bir adımdır. Bunun gibi çevre politikası adımları ile birlikte çevre koruma alanında mevzuat ve yönetmelik sayısında da önemli bir artış olmuştur. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik genişleme esnasında hazırlanan müktesebat da bazı çevre mevzuatlarını içermektedir. Topluluğun 1970'li yılların başında çevre politikası hedeflerinin kısıtlı olmasının ise ekonomik ve politik sebepleri vardır. İlk olarak Birlik'in kendi iç pazarındaki ekonomik hedeflerini öncelemesi, çevre politikasına yönelik duyarsızlığın başlıca sebeplerindendir. Bu durum

çevre mevzuatının gelişimini de sekteye uğratmıştır. Dolayısıyla atılan bu adımlar Avrupa Birliği'nin çevre politikasında lider konumda olması ve öncü bir politika yürütmesi için yeterli olmamıştır (Skjaereth & Wettestad, 2007, s. 270-275).

Çevre politikasının önündeki engellerin kaldırılabilmesi için Avrupa Birliği'nin karar alıcı mekanizmaları aracılığıyla bazı çözümler üretilmiştir. Birinci ve en elzem çözüm Birlik'in kurucu anlaşması olan Roma Anlaşması'nın 2. maddesinde çevre politikasının Birlik'in temel amaçları arasında yer aldığını ifade eden bir açıklamanın eklenmesidir (Lieverink & Jordan, 2005, s. 108-112). Bu şekilde çevre politikasının hem ekonomik faaliyet alanını kapsadığı hem de kendi başına ayrı bir politika alanı olduğunun kabulü sağlanmıştır. Çevrenin korunmasına örtülü şekilde atıfta bulunulsa da çevre koruma politikalarının kapsamında ekonomik kısıtlamalar getirilmesi ile birlikte çevre politikası ekonomi alanında da görünür hâle gelmiştir. Örneğin çevrenin korunması amacıyla üye devletlerdeki ithalat kısıtlamalarına izin veren Roma Anlaşması'nın 36. ve 37. maddesi bunun bir işaretidir ("Avrupa Ekonomik Topluluğunu Kuran Anlaşma", 2018, s. 122-123). Geliştirilen diğer önemli bir direktif ise kuşların ve yaşam alanlarının korunmasına ilişkin 1979 direktifidir. Ancak bu direktifin geliştirilmesi dahi uzun zaman almıştır (Treib, Bähr & Falkner, 2011, s. 117-120).

1972 yılında düzenlenen Paris Zirvesi'nin düzenlenmesinde özellikle 1972'de Stockholm'de düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı'nın etkisi büyüktür. Zirve'de ekonomik büyümenin öncelikle üye devletlerdeki yaşam koşulları arasındaki farkların azaltılmasına hizmet etmesi gerektiğine ve yaşam kalitesinin yükseltilmesine/iyileştirilmesine vurgu yapılmıştır. Devlet ve hükümet başkanları, bu zirvede Topluluğun ortak çevre politikasının önemine dikkat çekmiştir. Zirve'nin sonunda kabul edilen Paris Deklarasyonu, Avrupa Tek Senedi'nin 1987'de yürürlüğe girmesine kadar sürecek olan yeni dönemi başlatmıştır. Ancak Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun sahip olduğu yetkinin geniş kapsamlı bir çevre politikası yürütülmesini ne ölçüde mümkün kılacağı konusu tartışmalı olarak kalmıştır.

Bu dönemde çevre politikası resmi olarak geliştirilmemiş, ekonomi politikalarının bir alt dalı olarak ele alınmıştır. Ekonomik kaygılar ve maliyet analizi çevre koruma politikalarının geliştirilmesinin önünde set olarak görülmüş ve iş birliği olasılığını azaltmıştır (Güneş, 2011, s. 410-420). Ancak çevre sorunlarına karşı çok uluslu çözüm

aranması ve iş birliğinin sağlanması birçok yönüyle önemlidir. Birçok sorun ulusal sınırlar çerçevesinde kalmamış ve küreselleşmiştir. Bu nedenle en akılcı çözüm yolu devletlerin birlikte çalışmasıdır. Örneğin Ren ve Tuna nehri gibi pek çok ülkeden geçen nehirlerin temizlenmesi ancak içinden geçtiği tüm ülkelerin ortak çalışması ile mümkün olabilmektedir. Tek başına politika yürüten ülkeler kendi ekonomilerini zora sokacak yüksek maliyetleri üstlenmek istememektedir. Çünkü küreselleşmeyle birlikte devletler yabancı yatırıma ve ticarete bağlı hâle gelmiştir. Ancak ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasıyla ekonomik avantajın kaybedileceğine dair kaygılar önemini yitirecektir. Serbest ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasından doğan ekonomik yarar, farklı çevre standartları da dâhil çevre için atılan adımların maliyetinin karşılanmasına katkı sağlayacaktır. Böylece gelişmiş ülkeler fon yardımları ve teknik bilgi paylaşımı ile az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere çevre sorunlarının çözümü konusunda yardımcı olabilecektir (Bulgur, 2020b, s. 30).

Çoğu Doğu Avrupa ülkesi ile Portekiz ve İspanya gibi ülkeler Avrupa Birliği'ne girmeden önce çevreyi öncelikli bir konu olarak görmezken, günümüzde kanunlarının çoğu Avrupa Birliği kanunları doğrultusunda çevreye duyarlı hâle gelmiştir. Kimyasallar konusunda Avrupa Birliği piyasaya sürülen yeni kimyasalların kontrolü amacıyla bir dizi kanunu kabul etmiştir. Zamanla farklı ulusal düzenlemelerin ortak pazarı tehdit etmesini engellemek amacıyla tehlikeli maddelerin ticaretini sınırlayarak, tüketicileri koruma ve çevre üzerindeki zararlı etkileri azaltma amaçlarına yönelik gelişme göstermiştir (Özak Coşkun, 2020, s. 12). Yapılan bazı anketlere göre birçok Avrupalı çevrenin korunmasını finans, savunma ve istihdam konularından daha önemli görmektedir. “Acil ve derhal çözülmeli” dedikleri bu sorunda, AB devletlerinin ortak çalışmasının bireysel çalışmalardan daha başarılı olacağına inananların sayısı çoğunluktadır. Bu fikirlerin desteklenmesi ile Yeşiller Partisi'ne destek artmış ve yeşil görüş 1980'lerden bu yana birçok AB ülkesinin parlamentolarında koltuk sayısını arttırmıştır (Deters, 2018, s. 135-152). Yeşiller Partisi Belçika, Finlandiya, Fransa, Almanya, İrlanda, İtalya ve Letonya'da hükümet kurmak için koalisyon ortağı olmuştur (Aşıcı & Şahin, 2012, s. 168-175).

Avrupa Birliği'nde 1972-1987 yılları arasında birçok çevre kanunu benimsenmiştir. Bu kanunlar daha çok hava ve su kalitesinin geliştirilmesine odaklanmıştır. Tarımsal, endüstriyel ve evsel atıkların toplanması ve etkisiz hâle getirilmesinde, kimyasalların üretim ve kullanımının denetlenmesinde, doğal ve vahşi yaşam alanlarının korunmasında

ve Avrupa Birliği'nde gürültü kirliliğinin azaltılmasında kanunların oluşturulması ve uygulanmasının önemi ve etkisi büyüktür. Hazırlanan çevre kanunlarıyla GDO kullanımı da kontrol altına alınmıştır. Avrupa Çevre Ajansı'nın (AÇA) çalışmalarıyla, Avrupa Birliği'nin çevre politikasının amaçları daha iyi tanımlanmıştır. Bu ajans diğer Avrupa Birliği kurumları için bilgi ve veri toplayıp Avrupa'nın çevre koşullarını değerlendiren yayınlar hazırlamaktadır. Bu değerlendirmelerden çıkan bazı tespitler ise şu şekildedir: Avrupa Birliği'nde sülfür dioksit, kurşun ve parçacık miktar seviyeleri azaltılmış ancak bazı Avrupa şehirlerindeki hava kirliliği devam etmiştir. Temiz su kötüye kullanılmış, sular çöplerle, böcek ilaçları ve endüstriyel atıklarla kirlenmiştir. Su kirliliği, hava kirliliği gibi birçok sorun hâlâ tamamıyla çözümlenebilmiş değerildir. Ancak çevre yönetimi dış politikada iş birliği, ekonomik konular ve tarımdan sonra AB için en önemli politik alanlarından biri olmuştur. Avrupa Birliği'nin çevre politikası üye devletlerin bireysel girişimlerinden çok Birlik'in ortak girişiminin bir sonucudur (McCormick, 2018, s. 308-315).

Avrupa Birliği'nin kurucu anlaşmalarında çevre politikasının ihmal edildiği görülse de zamanla güçlü bir kurumsal temel oluşturulduğunu ve çevresel güvenlik normunun geliştiğini söylemek mümkündür. Literatürde genel olarak bu gelişim şaşırtıcı olarak algılanmıştır. Ancak AB'nin çevre politikasını “yeni-işlevselci”¹¹ bir bakış açısıyla ele alan araştırmacılar, AB'nin kapsamlı çevre politikası geliştirme potansiyelini göz ardı etmemiştir (Börzel, 2005, s. 45-55). AB'nin politika alanlarının çevre politikası ile bütünleşmesi hem Birlik'in içinde hem de uluslararası alanda çevre sorunlarının çözümüne katkı sağlamıştır. Bu bağlamda Avrupa Birliği'nin çevre politikasını geliştirmesi işlevsel olarak mantıklı ve olası görülmüştür. Fakat Avrupa Birliği içindeki mevcut durumu korumaya odaklı olan statükocu karar alma mekanizmaları, çevre politikasının daha hızlı ve daha kapsamlı geliştirilmesinin önünde engel oluşturmuştur. Avrupa Birliği'nin çevre politikasına yönelik bu eleştiriler 1970'lerden bu yana gelişmiş ve 2004-2007'deki genişleme politikasından sonra hızla artmıştır (Weale, 2005, s. 128-135).

---

¹¹ Yeni işlevselci teorisinin başlıca temsilcisi Ernst B. Haas'tır. İşlevselcilik teorisinde uluslararası iş birliği öncelikli iken, yeni işlevselcilikte bölgesel iş birliği daha önemlidir. Diğer bir farklılık ise işlevselcilik teorisinde ekonomik ve sosyal sorunlar siyasi sorunlardan ayrı düşünölmektedir. Bu durumda politikaların bütüncül ele alınmasını zorlaştırmaktadır. Yeni işlevselcilik teorisinde ise üç politika alanı arasında bir ayrım olmadığını savunulur (Güleç, 2012).

2.2. Avrupa Birliği'nin Çevre Normunun Kurumsal ve Yasal Gelişimi

Avrupa Birliği çevre hukukunun ve çevre politikasının gelişim gösterdiği bu dönem, Avrupa Tek Senedi'nde öngörülen değişikliklerin 1 Temmuz 1987'de yürürlüğe girmesi ile başlamış ve Maastricht Anlaşması'nın 1 Kasım 1993'te yürürlüğe girmesi ile devam etmiştir/devam etmektedir. Paris Deklarasyonu'ndan itibaren Birlik'in çeşitli kararlarında çevrenin korunması ele alınmış ve çevrenin korunması bir Topluluk hedefi olarak değerlendirilmiştir. Ancak çevre konusuna ilk defa ayrı bir bölümde yer verilmesi Avrupa Tek Senedi ile olmuştur. Avrupa Tek Senedi'nde öngörülen değişiklikler: Topluluğun çevre konusundaki düzenlemelerine resmî ve hukuki dayanak sağlanması, çevre politikasına resmi olarak bir Topluluk politikası özelliği kazandırılması ve çevre alanında yasama faaliyetinin pekiştirilmesi açısından önemli birer gelişmedir ("From the Single Act to Maastricht and Beyond: The Means to Match our Ambitions", 1992, s. 1,4). Öngörülen değişikliklerle Avrupa Ekonomik Topluluğu Anlaşması'na eklenen özellikle 130r, 130s ve 130t maddeleri çevre politikası bakımından önem arz etmektedir. Topluluğun çevre politikasının genel çerçevesini belirleyen 130r maddesinde yer verilen temel konular şunlardır:

- Çevre korumanın bir politika alanı olarak kabul edilmesi,
- Gelecek nesiller de düşünülerek kaynakların bilinçli kullanılması,
- Topluluk olarak çevre politikasının uygulanmasını kolaylaştıracak olan teknik ve finansal desteğin üye ülkelere sağlanması,
- Topluluğa üye ülkelerin hem kendi aralarında hem de üçüncü ülkelerle çevresel iş birliği yapmaya teşvik edilmesi (Kesici, 1993, s. 200-205).

Bu ifadelerden yola çıkarak, Avrupa Tek Senedi ile Topluluğun çevre ile ilgili faaliyetlerini ortaya koyduğu hedefler temelde şunlardır: Çevre düzenini korumak, insan sağlığının korunmasına katkıda bulunmak ve doğal kaynakların rasyonel kullanımını güvence altına almak. Koruma ilkesi, kaynakta önleme ilkesi ve kirleten öder ilkesi de Topluluğun temel prensipleri arasında yer almıştır. Avrupa Tek Senedi'nde üye devletlerin ve Topluluğun çevre sorunları ile mücadelede diğer aktörlerle iş birliği yapabileceğine de değinilmektedir. Çevre politikası bağlamında önem arz eden diğer bir düzenleme olan 130t maddesinin metninde şu ifadeler yer almıştır: "130t maddesi

gereğince saptanan koruma tedbirleri her üye devletin bu anlaşma ile bağdaşan daha sıkı koruma tedbirleri almasını engellemez”. 100. maddenin çevrenin korunması ile ilgili konuları içeren 3. ve 4. fıkralarına da dikkat çekmek önemlidir. Üçüncü fıkrada sağlık, güvenlik, çevrenin korunması ve tüketicinin korunması alanlarındaki teklif ve tasarıların yüksek düzeyde korumaya alınması öngörülmektedir. Buna göre Komisyon çevre alanındaki ilgili tasarrufları üst düzeyde bir korumayla ele almak zorundadır. Dördüncü fıkrada ise karar alma mekanizması ile ilgili bir düzenleme söz konusudur (Güneş, 2011, s. 315-320).

Dolayısıyla Avrupa Birliği'nin çevre politikasının kurumsal ve yasal gelişiminde 1986 yılında imzalanan Avrupa Tek Senedi bir dönüm noktası olmuştur. 1987 yılında yürürlüğe giren Anlaşma'nın 100a maddesi ile çevre konularına açıkça atıfta bulunulmuştur. Ayrıca bu Anlaşma içerisinde iş birliği prosedürleri ve çevre konularında karar alma süreçleri ortaya konulmuştur. Bu gelişmelerin somut bir delili AB kararlarının konseyde nitelikli çoğunluk oylamasıyla alınmasıdır. Bu karar alma sistemi ile Birlik'in içinde ortak çevre politikası geliştirilmesine olanak tanınmış ve üye ülkelere sorumluluklar yüklenmiştir. Bu süreç sadece çevre politikasının iç pazara etki ettiği durumlarda dikkate alınmıştır. Çevre politikasının diğer alt başlıklarında ise Konsey'de oybirliği ile karar alma mekanizması hâkimiyetini koruduğundan bu durum, ortak karar alma sürecini zorlaştırmıştır (“Single European Act”, 1987, s. 6-12). 1990'larda yapılan revizyonlardan sonra karar alma prosedürü ve nitelikli oy çoğunluğu; mali hükümler, şehir ve ülke planlaması gibi konuların dışında çevre politikası alanındaki mevzuatı içerecek şekilde genişletilmiştir. Kaynakların ve atıkların doğru yönetimi ise başlıca konular arasında yer almıştır.

2.2.1. Avrupa Birliği'nin Çevre Normunun Kurumsallaşması

AB'nin güçlü kurumsal ve hukukî dayanak noktaları, ulusal politika gündemlerinin sürekli değiştiği bir çevre politikası sürecinde son derece önemlidir. Birlik, çevre politikasını geliştirirken kurumsal ve hukuki bir altyapı geliştirmiş ve bazı aktörler ve politika araçları ile çevre normunun yayılımını sağlamıştır. Bu kapsamlı politika anlayışı, beraberinde çok düzeyli yönetim kavramının Birlik'in gündemine dâhil edilmesini sağlamıştır (Börzel, 2005, s. 50-55). Çevre politikası geliştikçe ve olgunlaştıkça, AB çevre politikası ulusal ve uluslararası düzeyde geliştirilen politikalardan ayrı bazı

tanımlayıcı özelliklere sahip olmuştur. Bu özellikler şunlardır: Birlik'in amacının ve odağının geniş olması, kapsayıcı politika ilkelerine sahip olması, siyasi eylemlerin söylemlerden önde gelmesi, yenilikçi politika anlayışı, Birlik'e üye ülkelerdeki ulusal politikada etkin ve belirleyici olması (Jordan, Gravey & Adelle, 2021, s. 360-365).

AB'nin çevre politikası gündemindeki konu yelpazesinin hızlı bir şekilde genişlemesi çevre politikasının kurumsallaşması ile de doğrudan ilgilidir. Nitekim AB'nin çevre politikasında etkin rol alan kurumlardan biri olan Çevre Genel Müdürlüğü (DG Environment) 1971'de Çevre ve Tüketiciyi Koruma Birimi olarak faaliyetine başlamış ve 1981 yılında kuruluşunu tamamlamıştır. Böylelikle Avrupa Birliği'nin çevre politikasının kurumsallaşması adına önemli bir adım atılmıştır. 2010 yılında ise Çevre Genel Müdürlüğü, İklim Eylemi Genel Müdürlüğü adını alarak Avrupa Birliği'nin içinde çevre konularına verilen önemin arttığının işareti olmuştur. Kurumsal gelişimin diğer bir yansıması ise 1994 yılında kurulan Avrupa Çevre Ajansı'dır (Radaelli, 2003, s. 30-40). Ancak Ajans'ın temel görevleri güvenilir bilgiyi toplamak ve analiz etmekle kısıtlıdır. Buna rağmen Ajans, çevre normunun Avrupa Birliği'nde kabul görmesinde ve çevresel duyarlılığın artmasında etkili olmuştur. Nitekim devletler kendi çıkarlarının suistimal edilmemesi adına güvenilir verilere ulaşmayı ve kontrollü çevre politikası sürdürmeyi tercih etmektedirler. Avrupa Çevre Ajansı üye devletlere olduğu gibi Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine de katılım öncesinde şeffaf bilgi sağlamıştır.

Oluşturulan bütün kurum ve kuruluşlar, Birlik'in çevre politikasının oluşumuna ve yayılımına katkı sağlamıştır. Ayrıca kurumsallaşma sayesinde standartların ve temel çevresel ilkelerin oluşumu hızlandırılmıştır. Kamu kurumlarının, STK'ların yanı sıra eğitim akademilerinin ve okulların çevre bilincini artırmadaki rolü oldukça önemlidir. Nitekim çevre eğitimi, Birlik için çevre normunun toplumsal, sosyal ve siyasi olarak yayılımının en temel araçlarından biri olmuştur. Teorik ve uygulamalı çevre eğitimi, çevre normunun ve toplumsal çevre bilicinin gelişimindeki etkisi nedeniyle tez içerisinde ayrı bir başlıkta incelenmiştir. Bunun yanı sıra çevre normunun yeşil siyaset kavramıyla siyasi bir statüye kavuştuğu ve çevre politikasını temel alan siyasi partilerin aracılığıyla kurumsallaştığı da gözlemlenmektedir. Avrupa Birliği'nin çevreyi korumak ve sürdürülebilirliği sağlamak adına oluşturduğu kurumların tarihsel çizelgesi aşağıda verilmiştir:

Tablo 3: Avrupa Birliği'nin Çevre Politikasının Kurumsallaşması

Çevre Politikasında Etkin Kurum ve Aktörler	
1971	Çevre ve Tüketiciyi Koruma Birimi
1973	İngiltere'de faaliyet gösteren 'Ekoloji Partisi'
1974	Avrupa Çevre Ofisi (AÇO)
1980	Ortak Araştırma Merkezi Genel Müdürlüğü (DG JRC)
1981	Çevre Genel Müdürlüğü (DG Environment)
1994	Avrupa Çevre Ajansı (AÇA)
1994	Avrupa Çevre Bilgi ve Gözlem Ağı (EIONET)
2004	Avrupa Yeşiller Partisi
2010	İklim Eylemi Genel Müdürlüğü

Kaynak: Bu tablo kurumsal yapının genel bir özeti niteliğindedir ve tarafımdan oluşturulmuştur (Çağlayan, 2010b, s. 7-20).

Yukarıdaki tabloda adı geçen kurumların dışında üye devletlerin kendi ulusal çevre politikaları doğrultusunda oluşturduğu bazı birimler ve farklı çevre politikası uygulamaları vardır. Ancak tablo içerisinde Birlik'in çevresel güvenliği koruma adına oluşturduğu kurumsal birimlere yer verilmiştir.

Avrupa Birliği aktörlere ve sektörler bölünmüş bir yönetim biçimidir. Dolayısıyla bu yönetim biçimi içinde farklı politika alanları ve farklı yasama süreçleri mevcuttur. Çevre politikası konusunda üye devletler için ulusal politika ve Birlik politikasının uyumu ne kadar fazla ise çevre normunun yayılımı o kadar olası görölmektedir (Haverland, 2003, s. 210-215). Bu bağlamda Claudio Radaelli'nin dikey ve yatay Avrupalılaşma kavramları çevre normunun Avrupa'da yayılımının hangi araçlarla ve ne şekilde olduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. "Dikey Avrupalılaşma" kavramı ile AB bir "üst otorite" olarak diğer aktörleri bir değişme zorlamaktadır ve bu kavram bir anlamda hiyerarşik bir düzenin sonucudur. "Yatay Avrupalılaşma" kavramı ile ise çevre normunun kurumsal ve sosyal olarak benimsenmesi bireysel ve kurumsal olarak da uygulanması ile gerçekleşmektedir. Her iki hâlde de normun kalıcı olarak benimsenmesi mümkün olmamaktadır. Bu sebeple aslında anahtar kelime normun dayatılması ve normun araçsallaştırılmasından ziyade normun içselleştirilmesi olmalıdır (Radaelli, 2003, s. 35-45).

Avrupa Birliği'ni bu konuda özel kılan üç temel durum vardır: çok aktörlü sistem sorunsalı, kararların uygulanması sorunu ve politika alanlarının yönetişimi. Çoklu karar alma yapısı, Birlik'in çevre politikasında da ortak karar almasını zorlaştırmaktadır. Bazı baskı grupları çevresel güvenlikle ilgili karar alma sürecini hızlandırırken, bazı politika aktörleri de bu süreci sekteye uğratmaktadır. İklim Aktivistleri ve Yeşiller Partisi çevre politikası konusundaki duruşları ile çevre koruma konusunda olumlu kararlar alınmasını sağlarken, aşırı-sağ partiler ve iklim şüpheçileri radikal görüşleri ile çevre politikasını ekonomi ve siyasetin gölgesindeki ikincil konumuna geri döndürmeye çalışmaktadırlar. Ancak Avrupa Tek Senedi ile birlikte çevre politikaları yüksek politika alanlarından biri hâline gelmiş ve ekonomik sorunlarla kesintiye uğrasa da mevcut konumunu korumuştur (Braun, 2014, s. 25-40).

Çevre politikası aslında birçok çıkar grubunu ilgilendiren bir karar ağını içermektedir. Birçok iş kolu çevresel sorunlardan etkilenmekte ya da çevreyi faaliyetleri ile etkilemektedir. Bu nedenle inşaat sektörü, tarım sektörü, ticaret, lojistik gibi birçok alanın temsilcileri de çevre politikasının aktörü hâline gelebilmektedir. Bu durum da AB'nin karar almayı zorlaştıran mevcut çoklu aktör yapısını daha karmaşık hâle getirmektedir. Dolayısıyla şirketler, kurumlar ve diğer aktörler ekonomik ve siyasi çıkar kaygısıyla çevre normunu içselleştirememekte ve mekanik bir süreç gibi çevre politikasını uygulamaktadırlar.

AB üç farklı şekilde ve konuda çevre normunu üye devletlerde yaygınlaştırmaya çalışmaktadır: Politikanın içeriği ve kullanılan araçlar, AB'deki kurumsal süreçler ve paylaşılan normlar. AB'nin en etkili olduğu alan üye ülkelerdeki kurumsallaşma süreci olmuştur. Üye devletlerin çoğunda Çevre Bakanlıkları güçlendirilmiştir. İspanya ve Yunanistan gibi ülkelerde de yeni Çevre Bakanlıkları kurulmuştur. Bu gelişmelere rağmen AB'nin çevre politikasını yaygınlaştırmasını zorlaştıran bazı etkenler de vardır:

- Üye devletlerin özel ilgi alanları, ulusal ekonomik çıkarlar,
- AB'nin çevresel vergileri koymak gibi yaptırımlar konusundaki sınırlı olanakları,
- AB'nin üye ülkelerin politika gündemini belirleme kısıtlılıkları,
- Karar alma sürecine çok fazla aktörün dâhil olması (Lieverink & Jordan, 2005, s. 108-112).

Avrupa Komisyonu başlangıçta bu sorunlu alanları çözüme kavuşturmak ve çevre politikalarının piyasanın işleyişine engel olabileceği endişesini ortadan kaldırmak adına çevre alanı ile ilgilenmiştir. Ancak Komisyon'un da temel motivasyonu çevrenin korunması değil, ortak pazarın rekabet dengesinin bozulmasını engellemek olmuştur. Buna rağmen AB'nin görece kapsamlı bir çevre politikası geliştirmesinin nedeni aslında Birlik'e nazaran daha kısıtlayıcı çevre mevzuatına sahip bazı üye ülkelerin etkin rolünü artırmasıdır. Özellikle çevre politikasında öncü ülkeler kendi çevre stratejilerini AB düzeyine taşıyarak etki alanlarını genişletmektedirler. Bu nedenle çevre standartları konusunda daha ilerici olan üye devletler, Birlik'in çevre politikasının geliştirilmesinde etkili olmuşlardır. Bu alanda genellikle, Brexit öncesi dönem dikkate alınarak, çevre politikasında öncü ülkelere biri olan Birleşik Krallık örneği kullanılmaktadır (Haverland, 2003, s. 210-220).

Aslında bu durum, çevre normunun oluşması ve kurumsallaşması hususunda AB ve AB'ye üye ülkeler arasında birbirini yönlendiren, tamamlayan ve dönüştüren bir ilişki modeli olduğunu göstermektedir. Çevre politikalarında öncü rolü üstlenen bazı üye ülkeler mevcuttur. Finlandiya, Lüksemburg, Belçika ve Macaristan bu ülkelerden bazılarıdır. Almanya da çevre politikası ilkelerinin uygulanması, yaygınlaştırılması ve denetimi konusunda öncü ülkelere biridir. Ancak ülkenin çevre politikası, fosil yakıtlara olan bağımlılığı sebebiyle enerji güvenliğinin gölgesinde kalmaktadır (Claudet & Sun, 2018). Avrupa Birliği'nde çevre normunun ilkesel ve kurumsal temelini sağlamlaştırılmalarından dolayı bu ülkelerin çevresel faaliyetlerinin incelenmesi önemlidir.

İstikrarlı bir çevre politikasına sahip Finlandiya, çevre politikalarında doğal kaynakların akılcı bir şekilde yönetimini, enerji güvenliğini, yenilenebilir enerji kaynaklarının tercih edilmesini ve sürdürülebilir bir ekonomi anlayışını benimsemektedir. Ülkenin nihai enerji tüketiminin %40'lık bölümünü yenilenebilir enerji kaynakları kaplamaktadır. Ülke, endüstriyel emisyonları azaltılmasına, su kirliliğinin önlenmesine ve ormanların korunmasına odaklanmaktadır. Biyo-çeşitliliğin korunması ise ülkenin öncelikleri arasında yer alan diğer bileşendir ("Finland", 2022).

Finlandiya'nın güncellenen ulusal sürdürülebilir kalkınma stratejisinde de çevresel sürdürülebilirlik sorunları arasında karbon emisyon salımının fazla olması, biyo-

çeşitliliğin korunması ve doğal kaynakların sürdürülebilir, adil ve verimli kullanımı yer almaktadır. Bu nedenle ülke, enerji sistemlerini dönüştürmeyi ve ekonomik faaliyetlerin çevresel maliyetlerini azaltmanın yollarını geliştirmeyi amaçlamaktadır. Nitekim sürdürülebilirlik odaklı politikalarla ele alınması gereken kilit temalar arasında; enerji sistemi, orman kullanımı, su ekosistemleri ve gıda sistemleri yer almaktadır. Finlandiya, sürdürülebilir kalkınma çalışmalarına sivil toplumu ve diğer paydaşları dâhil etme konusunda da tecrübeye sahiptir. Ancak çevre politikasında rol alan aktörlerin ekonomik ve çevresel hedeflerinin bir çıkar çatışmasına dönüşmesi, sürdürülebilir bir ilerlemenin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Ayrıca bu fikirsel ayrışmalar, çevre normunun toplumsal tabana yayılmasını ve çevre politikalarının sistemli takibini zorlaştırmaktadır (“Finland country profile- SDGs and the environment”, 2020).

Nihayetinde Finlandiya, AB içinde çevre normunun güçlenmesine önemli bir katkı sunan ve bütün sektörlerinde çevreyi esas alan bir ülkedir. Ülke güçlü çevresel altyapısı ve istikrarlı çevre politikasıyla AB’yi çevresel bir dönüşüm için teşvik etmiş, uluslararası çevre anlaşmaları ve AB mevzuatı da Finlandiya’ya ulusal çevre politikaları için sağlam ve bağlayıcı bir çerçeve sağlamıştır. Bu süreç, AB ve Finlandiya arasında hegemonik ve tek taraflı bir bağın aksine karşılıklı faydanın sağlandığı çift yönlü bir iletişim ağının olduğunu göstermektedir.

Çevre politikasında öncü olan diğer AB üyesi ülke ise Belçika’dır. Belçika çevre mevzuatını, Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma (TFEU) ile bağlantılı olan uygulama direktifleri ve yönetmeliklerine dayandırmaktadır. 1990’lı yıllarla beraber bölgesel düzeyde tüzükler hazırlanmıştır. Brüksel Çevre İzni Tüzüğü (1997), Valon Çevre İzni Tüzüğü (1999), Flaman Entegre İzin Tüzüğü (2014) bunlardan bazılarıdır. Belçika’nın çevre yönetiminde yerel belediyeler de önemli bir rol oynamakta ve yerel talepleri ve yerel çevre sorunlarını politika gündemine taşımaktadırlar. Ülkede çevreci STK’ların faaliyetlerine de destek verilmekte ve toplumsal çevre bilincinin artırılması adına çevre eğitiminin güçlendirilmesi öncelikli bir hedef olarak kabul edilmektedir (Hectors, 2022).

Son olarak ele alınacak olan çevreci ülke örneği Lüksemburg’tur. Lüksemburg, Entegre Ulusal Enerji ve İklim Planında (NECP) belirlediği karbon salımını azaltma hedefini güçlendirmiş ve 2020 yılında bu hedefi İklim Yasasına dâhil etmiştir. Ayrıca ülke, 2021

yılında kapsamlı bir Çevre ve İklim Değişikliği Stratejisi hazırlamıştır. Lüksemburg, özellikle çevre ve/veya iklim politikalarını güçlendirmek adına iklim değişikliği için ayırdığı bütçeyi artırmış ve daha fazla projeyi finanse etmek için çaba göstermiştir. Dolayısıyla Lüksemburg, attığı bu adımlarla iş birliği eylemlerini teşvik etmeyi ve sektörel entegrasyonu hızlandırmayı amaçlamıştır. Bu sayede çevre-ekonomi ikileminin, diğer bir deyişle, çevre koruma faaliyetleri ve maliyet hesaplarının üstesinden gelerek uzun vadeli sürdürülebilir kalkınma hedefleri belirleyebilmiştir. Bu hedefler temelde dört ana tema etrafında oluşmuştur: temel kaliteli sosyal hizmetlere erişimin iyileştirilmesi, kadınların ve gençlerin sosyo-ekonomik entegrasyonunun güçlendirilmesi, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyümenin teşvik edilmesi ve kapsayıcı yönetişimin teşvik edilmesi. Bütün bu eylemler de üç ortak önceliğin sistemli entegrasyonu ile oluşturulmuştur: insan hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği ve çevresel sürdürülebilirlik. Sonuç olarak Lüksemburg çevre politikasında gösterdiği gelişim ve sunduğu finansal imkânlar ile Birlik'in çevre politikalarına katkı sağlamış ve iklim stratejisi bağlamında toplumsal çevre bilincinin gelişimini hızlandırarak bireylere ve STK'lara çevre politikasında önemli bir yer vermiştir ("Luxembourg", 2022).

Bu incelenen örnekler dışında Macaristan'ın çevre politikalarına ve çevreci girişimlerine değinmek önem arz etmektedir. Çünkü çevre normunun güçlendirilmesinde öncülüklerden biri olan Macaristan, AB'ye üye olan Doğu Avrupa ülkeleri arasında yer alması sebebiyle istisnai bir duruma sahiptir. Ülke, 2004 yılındaki beşinci genişleme dalgası ile görece geç bir tarihte AB'ye üye olmasına rağmen, AB Çevre Müktesebatını hızlı bir şekilde Ulusal Mevzuatına uyumlaştırmıştır. Ayrıca Macaristan Ulusal Kalkınma Ajansı, çevre politikalarına fon oluşturmak adına AB'ye çevreci birçok proje önerisinde bulunmuştur. Macaristan'ın çevre politikalarını şu belge ve kurumlar üzerinden okuyabilmek mümkündür: Ulusal Kalkınma Ajansı, Ulusal Kalkınma Planları, Çevre ve Enerji Operasyonel Programı (EEOP), "İrinyi Planı" (2016), Macaristan'ın Akıllı Uzmanlaşma Stratejisi, Ulusal Çevre Teknolojisi Yenilik Stratejisi (NETIS), Entegre Çevre Yönetim Sistemleri (IEMS) ve EMAS (Atatorun, 2011, s. 50-55).

Macaristan'ın kalkınma planlarında en çok vurgulanan normlar sürdürülebilir kalkınma ve çevresel güvenlik olmuştur. Ayrıca Macaristan sanayileşme stratejisinde de birçok yenilik yapmış ve yeşil endüstri kavramını prensip edinmiştir. Ekolojik inovasyon konusuna da ayrıca önem atfeden ülke, AB'nin ekolojik modernizasyon normunun

güçlenmesine önemli katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda 2011 yılında Macar Ulusal Reform Programında yer alan ekolojik dönüşüm hedeflerine bağlı olarak, Ulusal Çevre Teknolojisi Yenilik Stratejisi (NETIS) hazırlanmıştır. Hazırlanan reform paketi ve yenilikçi strateji belgesiyle Macaristan, Avrupa Birliği'nin akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı ekonomik büyüme için tasarladığı Avrupa 2020 Stratejisi belgesine katkı sağlamıştır. Ayrıca Macaristan, yerel ve kentsel yeşil dönüşüm konusunda da kendini geliştirmektedir (Selvi, 2019, s. 152- 177). AB'nin çevre politikasının temel aktörleri olan bu öncü ülkeler, hem Birlik'in çevre politikasına katkı sağlamış hem de kendi iş birliği mekanizmalarını güçlendirmiştir. Kazan-kazan mantığı ile AB'nin çevre politikaları ve üye ülkelerin öncü çevre faaliyetleri bütünleşmiş ve birbirini geliştirmiştir.

2.2.2. Avrupa Birliği'nin Çevre Normunun Yasal Zemini

Birlik'in çevre politikasının kurumsallaşmasının hızlandığı ve yasal zeminin hazırlandığı dönem, Maastricht Anlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1 Kasım 1993'te başlamış ve 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Anlaşması ile tamamlanmıştır. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Avrupa Birliği'ne geçiş sürecindeki son adımı olan Maastricht Anlaşması, Avrupa Topluluğu'nda ekonomik ve siyasal bütünleşme gerçekleştirilmesine yönelik en önemli belgelerden biridir. Siyasi bir aktör olarak Avrupa Birliği ortaya çıkar çıkmaz, Topluluğun kurumsal yapısında yeni boyutlar açılmış ve önemli değişiklikler yaşanmıştır. Topluluğun çalışma alanlarında da bir bütünleşme söz konusu olmuştur.

Avrupa Birliği Anlaşması olarak da bilinen Maastricht Anlaşması, Avrupa'da siyasal bir birliğe doğru önemli bir adım olmakla birlikte çevrenin korunmasına yönelik politikaların somutlaştırılmasına ilişkin hükümleri bakımından da önemlidir. Maastricht Anlaşması'nın çevrenin korunması konusunda getirdiği yeniliklerin başında Topluluğun çevre politikalarının zenginleştirilmesi gelmektedir. Bunun haricinde Anlaşma'nın ikinci ve üçüncü maddelerinde önemli değişiklikler yapılmış ve 130r, 130t ve 130s maddelerindeki karar alma konusunda önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Maastricht Anlaşması ile çevre konusunda öngörülen yeniliklerin ilki, kurucu Roma Anlaşması'nın Topluluğun görev ve faaliyetlerini belirleyen ikinci ve üçüncü maddelerinde ilk defa çevre kavramına yer verilmesi olmuştur ("From the Single Act to Maastricht and Beyond: The Means to Match our Ambitions", 1992, s. 1-5).

Roma Anlaşma'sının ikinci maddesi Topluluk çapında uyumlu ve dengeli bir kalkınmanın ve çevreye saygılı ve rasyonel bir büyümenin gerçekleşmesinin Topluluğun görevlerinden olduğunu ifade ederken; üçüncü maddede Topluluk faaliyetlerinin bir çevre politikası içermesi gerektiğine işaret edilmektedir. Bunun yanı sıra 130r maddesinde Topluluğun çevre politikasının yüksek düzeyde bir korumayı hedeflediği görülmüştür. Ayrıca çevre politikasının ihtiyat ilkesi ve kirleten öder ilkesine dayandığı belirtilerek çevre koruma politikalarının toplumun diğer politikalarına entegrasyonunun sağlanması amaçlanmıştır. 130t maddesinde gerçekleştirilen değişiklik ise çevre konusunda ulusal standartlara Topluluk standartlarına göre daha kısıtlayıcı olma olanağı tanınmıştır. Son olarak 130s maddesinde Topluluğun çevre konusunda karar alma prosedürüne de yer verilmiştir. 130s maddesinde, çevre konusundaki kararların nitelikli çoğunlukla alınması öngörülmüştür. Bu maddede ayrıca çevre eylem programlarının kabul usulüne de önemli değişiklikler getirilmiştir. Ortak karar usulü çerçevesinde kabul edilecek olan bu programların onay sürecinde Avrupa parlamentosu daha güçlü hâle getirilmiştir ("From the Single Act to Maastricht and Beyond: The Means to Match our Ambitions", 1992, s. 10-13).

Avrupa Birliği'nin çevre hukukunun yasal ve kurumsal gelişiminin hızlandığı dönem ise Amsterdam Anlaşması'nın 1 Mayıs 1999 tarihinde yürürlüğe girmesi ile başlamış 2009 yılına kadar devam etmiştir. Birlik'in kurucu anlaşmaları bağlamında bu dönemde gerçekleşen önemli gelişmeler şunlardır:

- Avrupa Birliği'nin kurucu anlaşmalarında değişiklik yapılmasını öngören Amsterdam Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi,
- Nice Anlaşması'nın 26 Şubat 2001'de imzalanarak 1 Şubat 2003'te yürürlüğe girmesi,
- Avrupa Birliği Anayasa Anlaşması'nın 29 Ekim 2004 tarihinde imzalanması ancak 2005 yılında Fransa ve Hollanda'da gerçekleşen referandumların olumsuz sonuçlanması nedeniyle yürürlüğe girememesi,
- 2007 yılında imzalanan Avrupa Birliği Reformu Anlaşması olarak da anılan Lizbon Anlaşması'nın 1 Aralık 2009'da yürürlüğe girmesidir.

Amsterdam Anlaşması çevrenin korunması alanında birçok önemli değişiklik öngörmüştür. Öncelikle Maastricht Anlaşması'nın başlangıç kısmına bir fıkra eklenerek çevre koruma politikaları çerçevesinde sürdürülebilir kalkınma ilkesi benimsenmiş, vatandaşların ekonomik ve sosyal gelişmelerinin teşviki sağlanmıştır. Ayrıca ekonomik ilerlemenin diğer alanlardaki ilerlemeler ile paralel yürümesinin güvence altına alınmasının gereği ifade edilmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın Anlaşma'ya eklenmesi ile Topluluğun temel hedeflerinin ve ilkelerinin kapsamının genişlemesi sağlanmıştır. Bunun yanı sıra Topluluğun temel görevlerinin sayıldığı kurucu Roma Anlaşması'nın ikinci maddesinde çevrenin yüksek düzeyde korunmasına ve çevre kalitesinin yükseltilmesine de yer verilmiştir. Amsterdam Anlaşması ile çevre alanında öngörülen diğer bir değişiklik ise çevre koruma politikalarının toplumun diğer politikaları ile bütünleştirilerek bu alanlarla uyumlu bir şekilde yürütülmesini esas alan entegrasyon ilkesine yer verilmesidir ("Treaty of Amsterdam", 1997).

Maastricht Anlaşması'nın 6. maddesinde bu bağlamda çevre koruma politikalarının, özellikle sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak amacıyla, Topluluğun diğer politika faaliyetleri ile bütünleştirilmesinin gerekliliğinden söz edilmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın Anlaşma'nın 6. maddesi uyarınca Topluluğun çevre politikasının yönlendiren bir yaklaşım hâline gelmesi, sürdürülebilir kalkınmayı Topluluğun çevre politikasının dayandığı ilkelerden biri hâline getirmiştir. Bu alanda gerçekleşen değişikliklerden biri 130r maddesinin ikinci fıkrasında yer alan "çevrenin korunması konusundaki gereklilikler bütün Topluluk politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasına dâhil edilmelidir" ifadesinin çıkarılması olmuştur. Ancak benzer bir ifadeye 6. Maddede yer verilmiştir. Çevre alanında getirilen değişikliklerin içeriği bakımından Maastricht Anlaşması ile Amsterdam Anlaşması'nda öngörülen değişiklikler kıyaslandığında Maastricht Anlaşması'nın daha kalıcı sonuçları olduğu söylenebilir.

2004 yılında gerçekleşen genişleme sürecinin hazırlanması amacını taşıyan ve kurumsal değişiklikler içeren Nice Anlaşması ise Amsterdam Anlaşması'na nazaran Avrupa Birliği'nin kurucu anlaşmalarında yer alan çevre politikasına ilişkin hükümlerde önemli bir değişiklik getirmemiştir (Güneş, 2011, s. 210-215). 2004 yılında oluşturulan Avrupa Birliği Anayasası'nın ise önceki anlaşma metinlerinin bir devamı niteliğinde olduğu ve aynı çevre koruma hedeflerinin anlaşma metninde tekrarlandığı görülmektedir. Anayasa'nın üçüncü bölümünde çevresel sorunlara ve politika önerilerine yer verilmiştir.

Birlik'in çevre koruma politikalarına yer verildiği Anayasa metninde kaynakların kontrollü ve bilinçli bir şekilde kullanılmasına odaklanılmıştır (Erdoğan, 2008, s. 356-360). Diğer önemli nokta ise Birlik'in, çevre politikasını yüksek koruma politikası olarak benimsemesidir. Anayasa metninde vurgulandığı üzere çevre politikalarının yerel ve bölgesel farklılıklar dikkate alınarak yürütülmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda çevresel tehditlerin kaynağında çözümlenmesi, kirleten öder ilkesinin ve önleyici politikaların benimsenmesi önem arz etmektedir. 234. maddenin 4. fıkrasında yer alan bilgiler ışığında, bu tedbir politikalarının finanse edilmesinin gerekliliği görülmektedir. Sonuç olarak AB anayasa oluşturma çabaları çevre politikalarının takibi, denetimi ve geliştirilmesi açısından önemli ve etkili bir süreci içermektedir ("Treaty establishing a Constitution for Europe", 2004, s. 103-105).

AB'nin çevre politikasının yasal zeminini güçlendiren son önemli belge ise Lizbon Anlaşması'dır. 2009 yılının Aralık ayında yürürlüğe girmiş olan Lizbon Anlaşmasında, Birlik'in kurumsal yapısının ve etkinliğinin gelişmesi adına bazı düzenlemeler önerilmiştir. Önerilen düzenlemelerle Birlik'in daha şeffaf ve daha istikrarlı bir kurumsal yapıya ulaştırılması amaçlanmıştır. Enerji güvenliği, iklim değişikliği ve terörizmle mücadele gibi konular da bu anayasa ile Birlik'in çalıştığı politika alanlarına dâhil edilmiştir ("Treaty of Lisbon", 2007, s. 11, 24, 47).

Lizbon Anlaşması'nın Avrupa Birliği'nin kurumsal yapısı, faaliyet alanı, işleyişi ve hukuk düzeni açısından öngördüğü değişikliklerin ardından bu Anlaşmanın çevrenin korunması bakımından içerdiği düzenlemeleri ele almak önemlidir. Lizbon Anlaşması'nın çevrenin korunması alanında öngördüğü hükümler bağlamında belirtilmesi gereken nokta, bu Anlaşmanın çevrenin korunması konusunda köklü değişiklikler getirmek yerine Birlik'in kurucu anlaşmalarında yer alan daha önceki hükümleri, küçük değişiklikler dışında, aynen kabul etmesidir. Lizbon Anlaşması'nın çevrenin korunması konusunda içerdiği düzenlemelere Anlaşmanın 11. maddesi ile başlamak gerekirse, bu maddenin Avrupa Birliği Anlaşması'nın 6. maddesindeki eski düzenlemeyi büyük ölçüde kabul ettiği görülmektedir.

Lizbon Anlaşmasında çevre konusunun ele alındığı yirminci başlık 191-193. maddelerinin içeriği Avrupa Birliği Anlaşması'nın 174 ve 175. maddeleri ile benzerlik taşımaktadır. Her iki anlaşma metninin özünde vurgulanan çevre konusunda iş birliği

yapılması, doğal kaynakların doğru kullanılması, önleyici politikaların benimsenmesi ve bütün bu politikalar gerçekleştirilirken üye ülkelerin yerel ve bölgesel farklılıklarının göz önünde bulundurulmasıdır. Lizbon Anlaşması'nın 21. başlığında yer alan enerji konusunda da ülkeler arası iş birliğinin ve tasarruf ilkesinin altı çizilmiştir. Enerji güvenliğinin sağlanması için enerji tasarrufu politikasının yanı sıra yenilenebilir enerji kaynaklarının tercih edilmesinin gerektiği ifade edilmiştir. Sonuç olarak, çevre konusu ilk defa Avrupa Tek Senedi ile Birlik'in kurucu anlaşması olan Roma Anlaşması metnine dâhil olmuştur. Maastricht Anlaşması ile çevre politikası Birlik'in ana hedefleri arasında yer almış ve temel politika alanlarından biri olarak kabul edilmiştir. 1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Anlaşması'nda ise çevrenin korunması öncelenmiştir. Anayasa çalışmalarında ise dengeli ekonomi ve sürdürülebilirlik vurgulanmıştır. 2007 yılında hazırlanan Lizbon Anlaşması'nın 19. ve 20. başlıklarında çevre ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. Lizbon Anlaşması'nın 191. maddesinin 1. fıkrasına şu ifadeler eklenmiştir: "Bölgesel ve dünya çapındaki çevre sorunlarının ele alınmasına yönelik uluslararası düzeydeki tedbirlerin teşvik edilmesi ve özellikle iklim değişikliği ile mücadele edilmesi önemlidir" ("Treaty of Lisbon", 2007, s. 135-140).

2.3. Avrupa Birliği'nin Çevre Politikasının Tarihsel Arka Planı

Avrupa Birliği'nde çevre normunun konsolidasyonunun ele alındığı ikinci bölümün başlangıcında Avrupa Birliği'nde çevre normunun oluşumu kurumsal ve yasal açıdan incelenmiş ve Birlik'in çevresel hassasiyetle geliştirdiği normatif değerler ortaya konulmuştur. Bu başlık altında ise çevre normunun bir politika alanı hâline geliş süreci ve Avrupa Birliği'nin çevre politikasının tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Ulusal ve uluslararası çevre politikası uluslararası ilişkiler disiplini içinde ve ülkelerin politika gündeminde yer alan görece yeni bir alandır. 19. yüzyılda Sanayi Devrimi'nin ve hızlı nüfus artışının çevre üzerindeki yıkıcı etkilerinin belirginleşmesi ile beraber doğal kaynakların küresel güvenlik ve ekonomideki rolü dikkate alınmaya başlanmıştır. 1980'li yıllar öncesinde kaynakların çıkarılması ve ekonomi, çevre politikasının odak noktasını oluşturmuştur. 1980'li ve 1990'lı yıllardan sonra ise çevre politikası ayrı bir alan olarak kabul edilmiş ve çevre ile ilgili konu başlıkları çeşitlenmiştir. Ozon tabakasının incelenmesi, iklim değişikliği, biyo-çeşitliliğin azalması, ormansızlaşma ve çölleşme gibi küresel çevre sorunları bu konu başlıklarından bazılarıdır. Uluslararası kurumlar ve rejimler ile

bunların oluşturulmasını ve işleyişini etkileyen uluslararası aktörlere odaklanan küresel çevre politikası da bu dönemde gelişmiştir. Küresel çevre politikaları ulusal politikaları hızlandırmıştır. Ülkelerin ulusal politika gündemlerine çevresel güvenlik sorununu dâhil etmeye başlaması toplumdaki çevre bilincinin oluşumunu hızlandırmıştır. Bütüncül düşünüldüğünde çevre normunun, çevresel sorunlar dikkate alınarak ve birçok aşamadan geçerek bir politika alanı ve/veya bir politika ilkesi hâline geldiği tespitinde bulunmak mümkündür.

Uluslararası alanda karşılaşılan çevre sorunları ve alınan çevre önlemleri de AB'nin çevre politikasının gelişmesinde itici güç olarak karşımıza çıkmaktadır. AB örneğinden hareketle bir normun konsolidasyonu ve bir politika alanı hâline gelişi tezin bu bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Tezin kapsadığı zaman diliminin belirlenmesinde, Soğuk Savaş döneminin ardından norm ve değerler üzerine yapılan çalışmaların hızlanması etkili olmuştur. Bu çalışmaların büyük bir kısmı, inşacılık/sosyal inşacılık perspektifine dayalıdır ve temelde normun inşa edilme sürecini incelemektedir. Örneğin Avrupa Dış Politikasının norm ve kimlik açısından nasıl inşa edildiği ele alınırken, aslında üye/aday ülkelere yönelik kültürel ve diplomatik kodların oluşum sürecine vurgu yapılmaktadır (Manner, 2006, s. 35). AB ve üye ülkeler arasındaki etkileşimi anlamak için norm ve değerlerin gücüne değinmek gereklilik arz etmektedir. Üstelik AB'ye yönelik normatif güç yaklaşımı sadece Birlik'e üye ülkeler arasında oluşturulan norm ağını değil, küresel politikadaki normatif gücün ve normun yayılma sürecinin anlaşılmasını da içermektedir. Çevre normu da AB'nin üye ülkelerle arasında oluşturduğu bu norm ağının bir parçasıdır.

Bilim insanlarının çevre ve insan-çevre ilişkisi analizleri daha eskiye dayansa da çevre normunun oluşumu ve ulusal/uluslararası düzeyde kabulü yeni bir olgudur. Bu normun şekillenmesi ve analiz edilmesi, çevre sorunlarının küreselleşmeyle birlikte uluslararası boyutta gündeme gelmesi ile doğrudan ilintilidir (Manners, 2002, s. 243). Nitekim çevre normu ve çevre politikası toplumsal, siyasal ve ekonomik sebeplerden ve önceliklerden dolayı 1970'lere kadar bir politika alanı olarak dikkate alınmayan bir konu olarak kalmıştır. 1972 yılında BM tarafından düzenlenen çok taraflı İnsan Çevresi Konferansı, uluslararası alanda çevre bilincinin oluşmasını sağlayan ilk hareketlerdendir (Deters, 2018, s. 1-17; Aşan, 2022, s. 36).

Bilgi, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeyle eş zamanlı ortaya çıkan küreselleşme olgusu ise bu gelişmeleri destekleyen, çevre sorunlarının ülkelerin gündeminde yer almasına vesile olan bir fenomen olarak karşımıza çıkmıştır. Sera gazı salımlarının artması, küresel ısınmanın gelecek nesiller için tehdit oluşturması, kaynakların tükenme tehlikesi ve iklim göçü¹² gibi çevre sorunları nihayetinde terörizm, insan hakları ihlalleri ve salgın hastalıklar gibi öncelikli bir konu hâline gelmiştir (Duygu, 2014, s. 85-95). Avrupa Birliği'nde çevre normunun gelişimi de uluslararası çevre politikaları ile paralellik göstermiştir. Birlik'in bütünleşme, genişleme sürecinde ve kurucu metinlerinde çevre normunun hangi düzeyde ve nasıl ele alındığı tezin temel hassasiyetidir. Tez içerisinde çevre normunun oluşumu, konsolidasyonu ve yayılma aşamaları Birlik'in kendine özgü yapısı ve değerleri düşünülerek değerlendirilmiştir.

Çevre normunun incelenmesi bir anlamda böyle bir normun varlığının kabulü ve /veya eleştirisi anlamına geldiğinden karşıt görüşlere de yer vermek önem arz etmektedir. Nitekim çevre normuna yönelik eleştiriler AB içinde de mevcuttur. Mira A. Schreurs, çevre normuna ve çevre politikalarına karşı duruşunu sergilediği makalesinde karşılaştırmalı analiz yöntemini tercih etmiştir (Schreurs, 2016, s. 220-223). Schreurs, ABD'de ve AB'deki çevre karşıtı lobilerin varlığını ve temel tezlerini incelemiştir. Yazarın "iklim şüpheciliği" adını verdiği olgu çerçevesinde çevre politikalarına yöneltilen en önemli soru, çevre politikasına neden ihtiyaç duyulduğudur. Hem ABD hem de AB örneğinde ekonomik kaygılar ağır basmakta ve serbest piyasa sisteminin sürdürülebilirliği ön planda tutulmaktadır (Hayes & Knox-Hayes, 2014, s. 90-95). Örneğin sera gazı salımının azaltılmasına yönelik baskılar, serbest piyasadaki aktörlerin hareket alanını kısıtlayacağı düşüncesiyle kabul edilmemekte ve çevreye ayrılan fonlar ek bir maliyet olarak görülmektedir. Yazarın verdiği bilgilere göre, Donald Trump'ın başkanlık döneminde kullandığı çevre karşıtı söylemler ve uyguladığı yaptırımlar ABD'de var olan hâkim çevre görüşünü yansıtmakta iken, AB'de çevre karşıtı görüşler azınlıktadır. Avrupa'da iklim şüpheciliği daha çok yükselen aşırı sağ partilerin ve bazı serbest piyasa ekonomistlerinin söylemlerinde görülmektedir. Örneğin Vaclav Klaus ve Bjorn Lomborg gibi çevre karşıtı isimler, küresel ısınma doktrinine şiddetle karşı çıkmış

---

¹²İklim göçü iklim değişikliğinin en temel sonuçlarından biridir. Artan kuraklık, kıtlık, olağanüstü doğa olayları gibi gelişmeler yeni bir göç türünü ortaya çıkarmış ve çevresel güvenliği tehdit eder hâle gelmiştir (Ultan, 2015, s. 21; Birpınar & Tuğaç, 2023, s. 141-150).

ve iklim değişikliğinin öncelikli bir sorun olmadığı yönünde tezler geliştirerek çevre politikasıyla gelen kısıtlanmaları ekonomik özgürlüğe bir darbe olarak görmüşlerdir. Ancak Avrupa Birliği, IPCC toplantılarının kararlarını çoğunlukta kabul etmiş, sera gazı salımının azaltılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının teşvik edilmesi üzerine hedeflerini her seferinde güçlendirmiştir. Nitekim Avrupa Komisyonu'nun 2017 yılında yaptığı bir ankete göre AB vatandaşlarının %92' sinin iklim değişikliğini önemli /çok önemli bir sorun olarak gördüğü ve AB'nin 2030 hedeflerini %80 oranlarında desteklediği tespit edilmiştir (Peterson, 2019, s. 90-100). Bu nedenle Avrupa Birliği'nin çevre normunun inşasındaki ve yayılmasındaki öncü rolü ve geliştirdiği çevre politikaları bu tez çalışmasında AB örneğinin incelenmesini anlamlı kılmaktadır.

Avrupa'da çevre politikasının geniş kitlelerde karşılık bulması ile toplumsal, ekonomik ve siyasi düzeyde çevre bilincinin oluşması sağlanmıştır. Tez içerisinde çevre bilincinin güçlenmesini sağlayan çevre normunun yanı sıra çevre politikasının oluşumu ve yayılımı da incelemiştir. Ayrıca çevrenin bir politika aracı hâline gelişi de ele alınmıştır. Buradaki cevaplanmak istenen temel soru, çevresel sorunlarının nasıl dış politikanın normatif bir unsuru hâline geldiğidir. Çevre politikasının kapsadığı temel alanlar şunlardır: iklim değişikliği ile mücadele, karbon salımının azaltılması, yeşil teknolojinin geliştirilmesi, finansal kapasitenin artırılması, uluslararası çevre sorunları ile mücadele ve çevre bilincinin artırılması ("Çevre Politikası", 2020). Çevre sorunlarının bir politika alanı hâline gelmesi çevre sorunlarının küreselleşmesi ile olmuştur. Ulusal/uluslararası düzeyde çevre politikasının oluşmasında ise sosyal, ekonomik, siyasi ve hukuki faktörler etkili olmuştur. Bu faktörlerin içerdiği konu başlıkları şöyledir:

Sosyal Faktörler: Birlik'in genişlemesiyle birlikte meydana gelen nüfus artışı, kaynakların hızlı ve bilinçsiz olarak tüketimini beraberinde getirmiştir. Bu durum Birlik'in çevre politikalarına ağırlık vermesine vesile olmuştur. Ancak buradaki temel hassasiyet, üye devletlerdeki toplumsal refahın sağlanması, yaşam kalitesinin artırılması ve bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi olmuştur (Payne, 2005, s. 233-245).

Ekonomik Faktörler: Avrupa Birliği'nin bütünleşme sürecinde çevre politikaları ekonomi politikalarının gerisinde kalmış ve 1987 yılında Avrupa Tek Senedi yürürlüğe girene kadar ayrı bir politika alanı olarak tanımlanmamıştır. Bu geçiş sürecinde ekonomik entegrasyon ve iç pazarın güçlendirilmesi öncelenmiştir. Ekonomik hassasiyetin ön

planda tutulması, üye devletlerin çevre düzenlemelerinin haksız bir rekabete sebep olabileceği endişesinden kaynaklanmaktadır (“From the Single Act to Maastricht and Beyond: The Means to Match our Ambitions”, 1992, s. 1,4).

Siyasi Faktörler: 1970’li yıllarda uluslararası alanda çevre bilincinin güçlenmesi ve yürütülen uluslararası müzakereler, AB’nin çevre politikasını olumlu yönde etkilemiş ve Birlik’in ortak bir çevre politikası geliştirmesine katkı sağlamıştır.

Hukuki Faktörler: 1972 Paris Zirvesi sonrası Birinci Çevre Eylem Programı’nın oluşturulması ve özellikle 1987 sonrası AB kurucu metinlerinde çevre konusunun güncellenmesi ve güçlendirilmesi, çevre politikasının en önemli hukuki faktörlerindedir. Çevre konusunda yayımlanan raporlar ve hükûmetlerarası toplantıların nihayetinde ortaya konan analiz ve sonuç raporları da çevre politikasının oluşumu ve takibi için önem arz etmektedir (Bilgin, 2014, s. 514-525). AB’nin çevre politikasını etkileyen bu faktörler ile birlikte çevre politikasının tarihsel arka planının da incelenmesi önemlidir. Birlik’in çevre politikasının gelişiminin analiz edilmesi, çevre normunun oluşumunu ve konsolidasyonunu da anlamamızı sağlayacaktır.

Topluluğun politikaları 1951 yılında imzalanan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Anlaşması ile oluşmaya başlamıştır. Ancak o dönemde çevre politikası politika alanları arasında yer almamıştır. 1958 tarihli Roma Anlaşması’nda ise çevresel güvenlik günümüz koşullarına oranla daha az öneme sahip olduğundan bir sorun olarak ele alınmamıştır. Çevre sorunu 1971 yılında ilk defa Topluluk tarafından ele alınmış ve 1972 yılında ilan edilen Paris Deklarasyonu ile kalkınma ve çevre konularının bütünleşmesi önem kazanmıştır. 1973 yılında birincisi başlatılan Çevre Eylem Programları ise Topluluğun çevre politikalarının en önemli araçlarından birisi olmuştur. Önleyici çevre koruma politikalarına Üçüncü Çevre Eylem Programı’nda yer verilmiştir. Diğer Çevre Eylem Programları’nda ise çevre politikasına ayrılan bölümün kapsamı zamanla genişlemiştir. 1987 tarihli Avrupa Tek Senedi ile Topluluk bünyesinde oluşturulan çevre politikası önem kazanmış ve Topluluğun ortak politikalarına dâhil edilmiştir (Duru, 2007, s. 5-10).

Avrupa Tek Senedi ile önleyici eylem, ihtiyatlılık, kaynağında önleme ve kirleten öder gibi ilkeler prensip edinilmiş ve bu doğrultuda Topluluğun Dördüncü Çevre Eylem Programı daha kapsamlı bir şekilde hazırlanmıştır. 1992 yılında ise Maastricht Anlaşması’nın kabulü ile yeni hedefler belirlenmiş ve çevre politikası konusunda bazı

gelişmeler yaşanmıştır. Bu Anlaşma ile çevre kalitesinin artırılması ve kaynakların doğru kullanımı vurgulanmış ve Beşinci Çevre Eylem Programı'na güçlü bir zemin hazırlanmıştır (Yaman & Gül, 2018, s. 208-213). 1993-2000 yıllarını kapsayan bu program ile sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşabilmek için çevreyle uyumlu sektörlerin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Çevre sorunlarının ciddi bir tehdit hâline gelmesi ile Avrupa Birliği'ne üye ülkeler de çevre koruma alanında çeşitli önlemler almaya başlamışlar ve bu konuda öncülük yapmışlardır. 1997 yılında imzalanan Amsterdam Anlaşması ile daha demokratik bir Avrupa hedeflenmiş ve hukuki çerçeve geliştirilmiştir (Aydın & Çamur, 2017, s. 30-33). Bu bağlamda çevre alanında toplumsal politikaların önemi ortaya çıkmıştır. Çevre ve istihdam konuları ayrı bir boyut kazanmıştır. 1997'de AB tarafından kabul edilen "Gündem Belgesi", AB'nin genişleme sürecinde çevre politikalarının hassasiyetine dikkat çekmiş ve aday/üye ülkelerden beklenen üç önemli husus vurgulanmıştır: çevre koruma politikalarının bütün alanlara anahtar faktör olarak entegre edilmesi, ülkelerin AB Müktesebatının tümünü ulusal hukuk düzeni içerisinde kabul etmesi, ülkelerin idari sistemini de buna uygun hâle getirmesi (Talu, 2015, s. 386-390). Genişleme politikası çerçevesinde Avrupa Birliği, 1997 yılında kabul edilen ÇED raporu ile aday ülkelerin ele alması gereken ana başlıkları belirlemiştir. Bu başlıklar, politika ile ilgili tüm alanlarda çevre konularının entegrasyonu, kurumsal gelişme ve genişlemenin çevresel faydalarını içeren maliyetler, şeffaflık ve ortak katılım olarak belirlenmiştir ("Directive 85/337/EEC: Report", 1997, s. 9-13).

1998 yılında Cardiff süreci ile başlayan ve 2001'de kabul edilen "Sürdürülebilir Kalkınma için Avrupa Stratejisi" ile çevre ile ilgili öncelikli entegrasyon alanları tarım, enerji ve taşımacılık olarak tespit edilmiştir. 1999 Helsinki Zirvesi'nde ise tüm bu kararlara paralel olarak hazırlanan "Sürdürülebilirlik için Helsinki Eylem Planı" Konsey tarafından kabul edilmiştir ve 2002 yılında yayımlanmıştır ("The Helsinki Action Plan For Sustainability", 2002, s. 1-10; Talu, 2015, s. 322-330).

Avrupa'da iklim güvenliği, gıda güvenliği ve açlık sorunu AB'nin 2003 yılında yayımladığı "Avrupa Güvenlik Stratejisi" belgesinde çevresel nedenlerle açıklanmıştır. Bu strateji belgesinde küresel sorunlara yönelik Birlik'in geliştirdiği stratejiler detaylı olarak anlatılmış ve iklim değişikliği güvenlik kapsamında ayrı bir başlık altında ele

alınmıştır. AB'ye üye ülkelerin iklim güvenliğinin sağlanması için bazı önlemler almaya başladığı ve Almanya'nın bu konuda öncü olduğuna dair bilgilere bu strateji belgesinde yer verilmiştir. Nitekim 2007 yılında Almanya'da iklim değişikliği sorunu ilk defa bir güvenlik tehdidi olarak ifade edilmiştir (Rees, 2004, s. 88-95; "A Secure Europe in a Better World: European Security Strategy", 2003, s. 10-15).

AGİT ise ekonomik amaçlarla kurulmuş bir teşkilat olmamakla birlikte, Avrupa'da güvenliğin bir parçası olarak ekonomi ve çevre konularının barışa ve istikrara destek olacak boyutları üzerinde çalışmaktadır. İklim değişikliğinin ve kaynakların azalma tehlikesinin çatışma tehdidi oluşturabileceğini öngören AGİT, bu güvenlik risklerini azaltmak ve bu konuda iş birliği ortamı yaratmak amacıyla son on yılda bir dizi faaliyet gerçekleştirmiştir. AGİT'in Aralık 2015'te gerçekleştirilen Paris İklim Zirvesi'ne destek olmak amacıyla yine aynı yılın Ekim ayında düzenlediği iklim ve güvenlik konulu toplantısı bu faaliyetlere bir örnektir (Talu, 2015, s. 184-190).

İkinci bölümün girişinde de ifade edildiği üzere çevre sorunlarının ortaya çıkmasındaki temel faktörlerin ve AB'nin çevre politikası geliştirmesindeki ana etmenlerin neler olduğunun saptanması önem arz etmektedir. Bu nedenle öncelikle "Avrupa Birliği'nde Çevre Normunun Oluşumu" ve "Avrupa Birliği'nin Çevre Normunun Kurumsal ve Yasal Gelişimi" ele alınmıştır. Bu sayede AB özelinde çevre normunun konsolidasyonu analiz edilebilmiştir. AB'nin çevre politikasının tarihsel gelişiminin incelendiği bu başlık ise AB'nin çevre politikasının temel aktörlerinin ve temel araçlarının incelendiği bir sonraki başlığa temel oluşturmuştur.

2.4. Avrupa Birliği'nin Çevre Politikasının Temel Araçları

Birlik'in çevre politikalarını destekleyen ve çevre politikasında etkin rol alan aktörler ve faaliyet alanları şunlardır:

- AB Komisyonu içerisinde kurulan II. Genel Müdürlük çevre, nükleer güvenlik ve sivil koruma konularıyla ilgilenmektedir.
- Avrupa Parlamentosu, 1984 yılında Yeşiller Grubu'nun parlamentoya dâhil olması ile genel olarak katı bir çevre politikasından yana olmuştur.

- Avrupa Konseyi'ne vergilendirme, alan kullanımını düzenleme, enerji kaynaklarının seçimi ve çevre koruma ile ilgili mali yüklerin karşılanması konusunda yetki verilmiştir.
- 1994 yılında kurulan Avrupa Çevre Ajansı'nın çevre politikalarına en büyük katkısı ise Avrupa Çevre Bilgi ve Gözlem Ağı'nın (EIONET) kurulması olmuştur (Hey, 2005, s. 20-25).

Avrupa Birliği'nin çevre politikalarında etkin olan aktörlerin işleyişi açısından önem arz eden yetki alanları zamanla genişlemiştir. Bu kurumların işleyişinde ise katmanlı yetki ilkesiyle karar alınması gerekmektedir. Bu ilke, Maastricht Anlaşması ile uygulanmaya başlanmıştır. 1997 yılındaki Amsterdam Anlaşması ile katmanlı yetki ilkesine ilişkin protokol yayımlanmış ve Birlik'in bazı üyelerinin kendi aralarında iş birliği kurmalarına imkân tanıyan mekanizmalar oluşturulmuştur. Avrupa Tek Senedi ile de Birlik'in yetki alanlarına çevre, araştırma ve kalkınma alanları eklenmiştir. Avrupa Birliği çevre politikası ile temelde çevre kirliliğini azaltmayı, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını, çevresel sorunları kaynağında önlemeyi amaçlamıştır (Köktaş, 2005, s. 219-220).

Avrupa Topluluğu'nun siyasi ve ekonomik anlamda bir birliğe dönüşmesini sağlayan ve Avrupa Birliği'ni kuran Maastricht Anlaşması ile ise çevre alanına "politika" statüsü verilmiştir. Avrupa Birliği'nin çevre politikasının temel ilkeleri, "kirliten öder", "bütünleyicilik", "yüksek seviyede koruma", "kaynağında önleme", "önleyicilik" ve "ihtiyat"tır. Avrupa Birliği'nin çevre politikasının gelişiminde, 1973 yılından bu yana hazırlanan Çevre Eylem Programları oldukça etkili olmuştur (Güneş, 2011, s. 310-325).

1990'lardan bu yana AB, uluslararası iklim değişikliği politikasının geliştirilmesinde öncü bir rol oynamıştır. Uluslararası iklim değişikliği politikası, son yirmi yılda AB'nin yerel iklim değişikliği politikasını şekillendirmiştir. Bu liderlik ve öğrenme dinamiği, AB'nin iklim değişikliğine karşı çok taraflı bir tepkiye yönelik güçlü taahhüdünü yansıtmaktadır. Aynı zamanda, AB'nin iklim değişikliğiyle kendi başına başarılı bir şekilde mücadele edemeyeceği anlayışını da göstermektedir. Bu nedenle başka aktörleri teşvik etmek ve diğer ülkelerle ortaklıklar kurmak, Birlik için önem arz etmektedir. Avrupa'nın çevre politikası, dünyanın geri kalanının sera gazı emisyonlarını azaltmak için ortaklaşa ve iş birliği içinde hareket etmesine bağlıdır. Dolayısıyla uluslararası çevre

çalışmalarına değinmek, AB'nin çevre politikasının aşamalarını anlamamızı kolaylaştıracaktır. Bu sebeple 1992'de hazırlanan BM-İDÇS, 1997'de kabul edilen Kyoto Protokolü ve 2015'te imzalanan Paris Anlaşması'na ilişkin mevcut müzakerelere dek var olan uluslararası iklim değişikliği politikasının aşamalarını açıklamak önemlidir. Bu müzakereler boyunca AB, diğer gelişmiş ülkelerle birlikte sera gazı emisyonlarının azaltılmasında tüm ülkelerin rol oynamasını sağlamak istemektedir. Bunu sağlarken Birlik, farklı ekonomik güce sahip olan ülkelerin ortak ancak farklı sorumluluklarını, kabiliyetlerini ve kırılganlıklarını dikkate almayı hedeflemektedir. Birlik, bu hedeflerin gerçekleşmesi ve tüm ülkelerin verdikleri taahhütlerden sorumlu tutulması için güçlü bir yasal temel sağlamaya çalışmaktadır.

Anlaşılacağı üzere, uluslararası toplum, küresel emisyonları bilim insanlarının güvenli kabul edeceği seviyelere indirme potansiyeline sahip olmak için yeterince iddialı, kapsayıcı, adil ve sağlam bir anlaşmaya henüz varamamıştır. Ancak, AB'nin çevre politikasında olduğu gibi uluslararası çevre politikasında da önemli ilerleme kaydedilmiş ve yirmi yıllık deneyimi Birlik'e gelecekteki eylemleri için kritik dersler vermiştir. 2015 Anlaşması'na yönelik müzakereler devam ederken de AB, bu derslerin uygulanmasını sağlamak için diğer ülkelerle birlikte çalışmakta ve ekonomik, sosyal ve siyasi iş birliğini esas almaktadır (Lefevre, Metzger & Werk, 2016, s. 95-100).

Avrupa Birliği, çevre politikasında rol alan aktörler ve çevresel ilkeler çerçevesinde çevre politikasını geliştirmekte ve iklim değişikliği ile mücadelede çeşitli araçlar kullanmaktadır. AB'nin çevre politikalarının temel araçlarından olan Çevre Eylem Programları Birlik'in çevre politikasının ana ilkelerinin belirlenmesi konusunda etkili olan çalışmaları içermektedir. LIFE programı da diğer önemli bir araçtır. Bu program doğanın korunmasına yönelik projelere maddi açıdan destek amacıyla oluşturulmuştur. Bu bağlamda AB, çevre eylem programları ile çevre politikasındaki hedeflerini gerçekleştirmek için çaba göstermektedir. Örneğin 31 Aralık 2020 tarihine kadar geçerli olan Yedinci Çevre Eylem Programı kapsamında Birlik, öncelikli hedeflerini belirlemiştir. 2022 yılında yürürlüğe giren Sekizinci Çevre Eylem Programı ile de öncelikli çevre koruma ve enerji hedefleri yinelenmiş ve uzun vadeli iklim hedefleri de ortaya konulmuştur. Yeşil siyasetin de temelini oluşturan bu ilke ve hedeflerin sürdürülebilirlik üzerine inşa edildiği görülmektedir. Bu noktada sürdürülebilirlik kavramı temelde kaynakların bilinçli kullanımını, çevre politikasının sürdürülebilirliğini,

yenilenebilir enerji yatırımlarını, çevre dostu üretimleri ve sürdürülebilir kentleşme politikalarını kapsamaktadır. Avrupa Birliği'nin çevre politikasını uygularken kullandığı beş önemli araç ise şu şekildedir: Çevre eylem programları, çevre eğitimi uygulamaları, çevre politikasının sürdürülebilirliği açısından AB'nin yaptırım gücü, AB Müktesebatında çevre faslı ve LIFE finansal destek programıdır. Bu başlık altında çevre politikasının araçları incelenmiş ve çevre normunun etkinliği analiz edilmiştir.

2.4.1. Avrupa Birliği'nin Çevre Eylem Programları

Devletler ve devlet dışı aktörler fikir, kimlik ve inanç üçgeninde bir normu inşa ederken ve bu norma yönelik bir politika geliştirirken çeşitli araçları kullanmaktadırlar (Sikkink, 2004, s. 80-95). Çevre normunun konsolidasyon sürecinin incelenebilmesi için oluşturulan çevre politikasında kullanılan temel araçların tez içerisinde incelenmesi önemlidir. Belirli aralıklarla hazırlanan çevre eylem programları, AB'nin ortak politika geliştirme çabalarının bir ürünüdür (Duru, 2007, s. 5). Bu programların temel amacı AB'ye üye ülkelere çevre politikası hakkında yol haritası sunmaktır. AB, çevre politikası hususunda belli standartlara erişmek ve üye ülkelerdeki gelişmeleri ve uygulamaları takip edebilmek adına 1973 yılından bu yana sekiz çevre eylem programı geliştirmiştir. Her çevre eylem programında temelde çevre politikasının ilkeleri belirlenerek ya da revize edilerek ilkelerin uygulanabilirliği ele alınmıştır.

1973-1976 yıllarını kapsayan Birinci Çevre Eylem Programı'nın ortaya çıkış sürecinde uluslararası gündemde çevre bilincinin artmasına vesile olan 1972 yılında düzenlenen BM İnsan Çevresi Konferansı'nın etkisi oldukça fazladır. Bu programlar içerisinde temel öncelik önleyiciliktir. Çevre sorunlarına sebep olan unsurların tespit edilip bu etmenlerin olabildiğince azaltılması ve buna bağlı olarak yaşam standartlarının geliştirilerek çevrenin korunması temel hassasiyettir. Bu gelişmelerin sağlanabilmesi için ise bazı ilkeler ve kurallar belirlenmiştir. Bu ilkeler şu şekildedir:

- Çevre kirliliğinin kirliliğe sebep olan kaynaktan önlenmesi ve kirliliğin yayılımının engellenmesi,
- Kirleten öder ilkesi ile üye ülkelere çevre konusunda bazı sorumlulukların yüklenmesi,
- Bütün kentleşme planlamalarında çevrenin dikkate alınması,

- Küresel iş birliğinin teşvik edilmesi,
- Çevre bilincinin geliştirilmesi için eğitim faaliyetlerine ağırlık verilmesi,
- Üye ülkelerin kurumsal ve yasal süreçlerinin çevre politikalarına uyumlu hâle getirilmesi ve ülkeler arası koordinasyonun sağlanması (Budak, 2004, s. 385-400).

Çevre Eylem Programlarının tümünün nihai amacı üye ülkelerin ulusal çevre mevzuatlarının birbirine uyumlu hâle getirilmesidir. Bu sayede bir çevre standardı geliştirilmiştir. 1973 tarihli Birinci Çevre Eylem Programı'nda on bir alt başlık ile sonraki programlara bir temel oluşturulmuş ve bir rehber kaynak hazırlanmıştır. Daha sonra oluşturulan programlar da ilk Çevre Eylem Programını tamamlamış ve geliştirmiştir. Hazırlanan her yeni çevre programında kendisinden önce gelen çevre programındaki sorun ve kısıtlılıkların aşılması adına politika önerilerinde bulunulmuş ve ortak çevre politikaları vurgulanmıştır. AB'nin temel çevre ilkeleri de bu programlarla güçlenmiştir. 1977-1981 dönemini kapsayan İkinci Çevre Eylem Programı'nda ise Birinci Çevre Eylem Programı'nda ifade edilen önleyicilik ve kirleten öder ilkeleri vurgulanmış ve daha kapsamlı olarak ele alınmıştır. Çevre politikalarının takibi için etkili araçlardan biri olan ÇED süreci ise ilk defa bu eylem programında başlatılmıştır. Bu programda kaynakların korunması gündeme getirilerek, hava ve su kirliliğinin önlenmesi başlıca konular arasında yer almıştır (Akdur, 2005, s. 80-85).

1982-1986 yıllarını kapsayan Üçüncü Çevre Eylem Programı daha geniş kapsamlı bir program olup kirliliğin kontrolünden ziyade kirliliğin önlenmesine odaklanmaktadır. Dolayısıyla hem mevcut çevre kirliliğinin bertaraf edilmesi hem de çevre sorunlarının ortaya çıkmadan önlenmesi vurgulanmıştır. Bu noktada artık yaşam kalitesinin yükseltilmesi, kaynakların korunması gibi temel ilkeleri içeren sürdürülebilir kalkınma normu dikkate alınmaya başlanmıştır. Üçüncü program ile gelen yenilik, çevre politikalarının eğitim, ekonomi vb. politika alanları ile entegre olabileceği görüşünün yaygınlaşmasıdır. Yeşil siyaset diye adlandırılan çevre politikaları artık yeşil ekonomi, yeşil istihdam ve yeşil teknoloji ile anılmaya başlamış ve kapsamı zamanla genişlemiştir. Çevre politikasının etki alanlarının genişlemesi, üye ülkeleri daha güçlü ve sürdürülebilir çevre politikası yürütmeleri için teşvik eden bir unsur olarak çevre eylem programlarında ve kurucu metinlerde yer almıştır (Uydacı, 2002, s. 83-85). Avrupa Tek Senedi'nin hazırlandığı 1987 yılından sonra hazırlanan diğer programlarda ise nükleer güvenlik ve

biyo-teknoloji gibi konulara ve uluslararası çevre politikalarına sıkça yer verilmiştir. Ayrıca sürdürülebilir kalkınma, iklim değişikliği ve ortak sorumluluk kavramları da vurgulanmıştır.

Dördüncü Eylem Programı ise 1987-1992 yıllarını kapsamaktadır. Program, 1987 yılında yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi sonrasında şekillenmiş ve ekonomi politikaları kapsamında ele alınan çevre politikasının ayrı bir politika alanı hâline gelmesine vesile olmuştur. Birlik'in kurucu anlaşmalarından olan Roma Anlaşması'nın kuruluş amaçlarının yer aldığı ikinci maddesine çevre konusu eklenmiştir. Bu programda tarım sektörünün çevreye olumsuz etkilerinin azaltılması ve ulusal ve uluslararası anlamda çevre politikasının finanse edilmesinin sağlanması konusunda adımlar atılmıştır (Çokgezen, 2007, s. 93-95). Beşinci Çevre Eylem Programı ise 1993-2000 yıllarını kapsamaktadır. Sürdürülebilirliğin merkezde olduğu beşinci program, 1992 yılında gerçekleşen Rio Konferansı/ BM Çevre ve Kalkınma Konferansı ve konferansın neticesinde ilan edilen "Gündem 21" adlı raporun etkisiyle oluşturulmuştur. Bu sebeple Beşinci Çevre Eylem Programı'nda ekonomik büyümenin, kalkınmanın ve kentleşmenin sürdürülebilir kaynak yönetimi ile olabileceği düşüncesi prensip edinilmiştir. Çevre politikasının turizm, tarım, sanayi, enerji ve ulaştırma alanlarına etkisi ele alınmıştır. Ayrıca beşinci programda çevre sorunları hava, su ve kaynakların kirliliği ile sınırlı kalmamıştır. Doğal kaynakların yok olma tehlikesi, iklim değişikliği, küresel ısınma, canlı çeşitliliğinde yaşanan kayıplar, kontrolsüz atık politikası gibi alanlar da çevre sorunlarına dâhil edilerek kapsamı genişletilmiştir (Duru, 2007, s. 8-10; Aydın & Çamur, 2017, s. 30).

2002-2012 yıllarını kapsayan Altıncı Çevre Eylem Programı'nda ise farklı olarak çevre kavramları ve çevre hedeflerinin yanı sıra ülkelerin ulusal mevzuatlarının AB'ye tam uyumunun sağlanmasına odaklanılmıştır. Bu Programda temelde çevre politikasının hukuksal boyutlarının çevresel ilke ve hedeflerle entegre biçimde AB'ye üye ülkelerde uygulanması amaçlanmıştır (Anstoetter & McDonough, 2012, s. 5-8). Kyoto Protokolü'nde belirlenen hedeflere en kısa sürede ulaşılması, çevre ve sağlık ilişkisine verilen önemin artırılması, atık yönetiminin kontrollü ve bilinçli bir politika alanı hâline gelmesi, tehlikeli maddelerin imha ve muhafazasında titiz davranılması Altıncı Eylem Programı'nın hedefleri arasında yer almıştır. Geleceğe yönelik kaygıların bir sonucu olarak çevre politikalarına yapılan yatırımların artırılmasının vurgulandığı bu programda,

kısa vadeli çözümlerden ziyade uzun vadeli çözümlere odaklanılmıştır. Programın “Bizim seçiminiz, bizim geleceğimiz” başlığı ise eylem programını özetleyen bir slogan olmuştur (Duru, 2007, s. 9). 2014 yılında ise “Gezeğin Sınırları İçinde Daha İyi Yaşamak” başlığı ile Yedinci Çevre Eylem Programı yürürlüğe girmiştir. 2020 yılına kadar yürürlükte kalan bu programla birlikte Birlik’in çevre konusunda yeni hedefleri belirlenmiştir:

- Çevre politikaları için ayrılan fonların korunması,
- AB’nin düşük karbonlu küresel bir ekonomiye dönüştürülmesi,
- AB vatandaşlarının refahının korunması,
- Mevcut mevzuatın doğru uygulanması,
- Sürdürülebilirliğin prensip edinilmesi,
- Çevre konusunda yeterli bilgilendirme yapılması (Anstoetter & McDonough, 2012, s. 3-5).

Yasal düzenlemeler, AB kurucu metinlerinde yapılan revizeler, yayımlanan raporlar ve atılan somut adımlarla AB çevre politikalarında ulusal ve uluslararası düzeyde önemli ve başarılı bir örnektir. Çevre konusunda bilincin artırılması, çevre politikası uygulamalarının takip edilmesi ile ilgili en önemli araçlardan biri olan çevre eylem programları, düzenli bir şekilde ülkelerin politikalarının gözden geçirilip iyileştirilmesine olanak sağlamıştır. Üye ülkelerin her biri kendi kapasite ve imkânları ile yeşil politikaya katkı sağlamaya çalışmaktadır. Çevre politikalarında öncü konumda olan İngiltere’nin 2020 yılında Brexit süreci ile AB’den ayrılmasının AB çevre politikasındaki etkileri ise yeni bir tartışma konusudur. Ancak bu durum zamanla anlaşılacağından kesin bir yargıya varmak zor görünmektedir (“DECISION on a General Union Environment Action Programme to 2020 ‘Living well, within the limits of our planet’”, 2013, s. 180-185).

2021 yılında çalışmalarına başlanan ve Mayıs 2022 tarihinde yürürlüğe giren Sekizinci Çevre Eylem Programı ise AB’nin 2030 yılına kadar sürdüreceği çevre politikası için bir rehber niteliğindedir. Birlik, Sekizinci Çevre Eylem Programı ile 2050 yılına kadarki uzun vadeli hedeflerini de ortaya koymuştur. Bu hedefler arasında şunlar yer almaktadır: çevre politikalarına uyum sağlanabilmesi, iklim değişikliğine dayanıklılığın artırılması, çevre dostu enerji kaynaklarının kullanılması, sürdürülebilir kalkınmanın prensip

sorunlarının çözümünde ve çevre politikasının geliştirilmesinde en etkili yollardan biridir. Tek başına yeterli olmamakla birlikte çevre eğitimi, toplumda çevre bilincinin sağlanmasında ve çevre normunun kamuoyunda yaygınlaşmasında rol alan bir etmendir (Tuzcuoğlu, 2013, s. 51, 63). Çevre normunun yaygınlaştırılmasını ve kamuoyunda karşılık bulmasını en iyi sağlayan ve küreselleşmenin de etkisiyle çevre politikalarını hızla geliştiren Avrupa Birliği, bu konuda önemli bir örnektir.

Zamanla çevre konusunun içeriği zenginleştirilmiş ve çevre sadece ekosistemlerin korunmasını kapsayan bir alan olmaktan çıkarak sosyal, politik ve ekonomik sonuçlarıyla birlikte ele alınmaya başlanmıştır. AB'nin çevre politikası oluşturmasının nedenlerini de ekonomik, sosyal ve siyasal olmak üzere üç başlıkta toplamak mümkündür. Çevre eğitimi, Avrupa Birliği'nin çevre politikalarının uygulanmasında bir katalizör görevi görmüş ve Avrupa Birliği'nin değişen politikalarında küreselleşmeyle birlikte çevre politikalarına olan ilgi artmıştır. Sürdürülebilir kalkınma ve çevresel güvenlik, çevre politikasını şekillendiren en temel normlar hâline gelmiştir (Anstoetter & McDonough, 2012, s. 7-9).

1988 yılında Bakanlar Kurulu'nun çevre eğitimi konusunda aldığı karar, toplumların bilinçlendirilmesi için önemli bir aydınlatıcı metin hâline gelmiş ve çevre eğitiminin çevre politikasındaki yeri ve önemi ifade edilmiştir. Kalkınmanın sürdürülebilirliğinin tartışıldığı bu dönemde açıklanan bu kararlar, çevre politikalarının sürdürülebilirliği ve çevre sorunlarının önlenmesi de tartışılmıştır. Çevresel güvenlik ise ana tehditlerden biri olarak algılanmaya başlamıştır (Risse, 2016, s. 250-270). Çevre eğitiminin, eğitimin tüm aşamalarına dâhil edilmesi 1993 yılında tartışılmış ve kapsamlı bir program geliştirilmeye başlanmıştır. Bu gelişmeler Beşinci Çevre Eylem Programı'nın uygulama dönemine denk geldiğinden, birbirini destekleyen bu süreçle hızlı ve koordineli bir çevre politikası geliştirilmiştir (Cicioğlu & Bulgur, 2022, s. 950-955). Avrupa'da müfredatın kapsamı açısından iki tür sistem vardır:

1. Danimarka, Finlandiya, İtalya, Hollanda, İspanya ve İsveç gibi ülkelerin müfredat çerçevesini belirleyici ve yönlendirici olduğu sistem.
2. Avusturya, Fransa, Yunanistan, İrlanda, Lüksemburg, Portekiz gibi kendine ait detaylı müfredatı olan sahip ülkeler (Giolitto, 1997, s. 36-45).

Çevre eğitimi müfredatta esnek bir konudur. Ortak bir çevre eğitimi uygulamak, eğitim sistemlerindeki farklılıklar nedeniyle zor görünmektedir. Avrupa Birliği'nde çevre eğitimi için açılan başlıca programların içerikleri sürdürülebilirlik kavramının ve yenilenebilir enerjinin çok boyutlu analizi yapılarak belirlenmiştir. Bu bağlamda karbon salımının ve bilinçsiz kaynak kullanımının en aza indirilmesinin önemi vurgulanarak sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik ve sosyal sonuçlarının kontrol edilmesi amaçlanmaktadır (Elkington, 1994, s. 95). Bu konu bu nedenle önemli görülmekte ve sürdürülebilirliğin ancak iyi bir atık yönetimi ve geri dönüşüm politikası ile sağlanabileceği belirtilmektedir. Her AB üyesi, maliyetleri düşürmenin ve ilgili çevresel etkiyi azaltmanın yollarını araştırarak atık yönetimini yeni bir düzeye getirip atık üretimini azaltarak ekosistemler üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirebilmiştir. Ayrıca devletlerin katı atık üretiminden kaçınarak ve daha fazla geri dönüşümü teşvik ederek başarılı olabildiği görülmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilirlik hakkında verilen detaylı çevre eğitimleri hem toplumu bu konuda bilinçlendirmekte hem de devletlerin çevre uzmanı kadrosunu zenginleştirerek çevre politikalarını güçlendirmektedir (Carius & Lietzmann, 1999, s. 150-155).

Çevresel güvenlik ve artan enerji ihtiyacı dikkate alındığında çevre dostu kaynakların kullanılması önem arz etmektedir. Bu yaklaşım sayesinde sürdürülebilir kalkınmanın yanı sıra sürdürülebilir ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması da prensip edinilmiştir. Nitekim sürdürülebilir enerji politikalarının geliştirilmesi, sürdürülebilir kalkınmanın temel boyutlarından biridir. Yenilenebilir enerji teknolojilerinin alternatif kombinasyonlarının çok boyutlu analiz edilmesi, sürdürülebilir bir enerji arzını karşılamak için yenilenebilir enerji kaynaklarının yanı sıra gaz, nükleer, kömür ve biyo-kütle gibi geleneksel seçenekleri de dikkate almayı gerektirir. Bu yaklaşımda, ilgili çevresel, sosyal ve ekonomik yönleri yansıtmak ve enerji sektöründe sürdürülebilir kalkınma için yenilikçi potansiyeli ve öğrenme kapasitesini yansıtmak için birçok kriter ele alınır. Bu noktada çevresel, sosyal ve ekonomik faktörlerin dengelenmesi oldukça önemlidir. Örneğin minimum maliyet veya düşük karbon emisyonu için tercih edilebilecek ürünlerin üretim ilişkilerini, işletmeleri ve dolayısıyla çalışanları etkilemesi tüm faktörlerin dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır (Baker, 1997, s. 80-85; Barnett & Dovers, 2001, s. 157-160). Londra Ekonomi Okulu (LSE) mevcut çevre eğitim programlarının durumunu ortaya koyan çevre eğitimi raporları yayımlamakta ve AB'nin

çevre eğitiminin temel başlıklarını anlayabilmemizi sağlamaktadır. Bu araştırma merkezi şunları amaçlamaktadır:

- Çevre eğitimi alanındaki politikanın yönünü iyileştirmek ve Birlik düşüncesini desteklemek için bilgi sağlamak,
- Yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde herkese yararlı bilgiler sağlamak (Bayram, Altıkat & Torun, 2011, s. 33-37).

Avrupa Birliği'nin 2030 ve 2050 sürdürülebilir kalkınma hedefleri göz önünde bulundurulduğunda; sürdürülebilir bir çevre eğitimi politikası ile sürdürülebilir enerji ve sürdürülebilir kentleşme politikalarına yatırım yapılması gerektiği açıktır. Şehirlerin yeşillendirilmesi, çevre politikalarında maliyetlerin düşürülmesi, toplumun bilinçlendirilmesi ilke olarak benimsenmeli ve çevre eğitimi ile doğru bilginin yayılması sağlanmalıdır. Şehirleri yeşillendirmek, ekonomik ve sosyal faaliyetlerin çevresel etkilerini azaltmak, yeşil istihdamı artırmak ve yaşam kalitesini iyileştirmek için bu stratejilerin kapsamlı bir değerlendirmesini yapmak gereklidir ("LSE School of Public Policy: Annual Report 2020/2021", 2021, s. 10-15).

Avrupa Birliği bu doğrultuda birçok fizibilite çalışması yapmakta ve çevre eğitim programlarını devamlı olarak güncelleyerek geliştirmektedir. Çevre eğitiminde öncelikli hedef, eğitim ve öğretimdeki stratejilerin ve planların çevresel sürdürülebilirlik ile tamamen uyumlu hâle getirilmesidir. AB için iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik ve sürdürülebilirlik konularını öğrencilerin günlük yaşamlarıyla uyumlu hâle getirmek en temel eğitim stratejisi olmuştur. Bu doğrultuda sağlıklı ve bilinçli öğrenme ortamları sağlamak için öğrenme, sosyalleşme ve eğlence için yeşil ve sürdürülebilir ekipmana, kaynaklara ve altyapıya (binalar, zeminler ve teknoloji) yatırım yapılması ise önemli bir husustur ("Green Education", 2022).

Bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için AB iş birliği ağlarının genişletilmesine vurgu yapmaktadır. Sürdürülebilirlik ve biyo-çeşitlilik konusunda ülkelerin iş birliği geliştirebileceği aktörler ise kabaca şunlardır: Yerel makamlar, gençlik temsilcileri, çevre eğitimi merkezleri, tabiat parklar, çiftlikler, müzeler, kütüphaneler, STK'lar, tüketici örgütleri ve yeşil istihdam yaratan iş dünyasından temsilciler. Bu iş birliği mekanizmalarının doğru ve sürdürülebilir yönetiminin sağlanması ile öğrencilerin staj, çıraklık, gönüllülük gibi öğrenme biçimleri dâhil olmak üzere çevresel sürdürülebilirlik

için yüksek kaliteli yaşam boyu öğrenme imkânları artacaktır (“Council Recommendation on learning for environmental sustainability”, 2022).

AB üye ülkelere çevre eğitim stratejilerini destekleyen başka önerilerde de bulunmaktadır. Bu önerilerden biri, öğrencilere iklim ve biyo-çeşitlilik krizi ve tetikleyicileri hakkında doğru ve erişilebilir bilgiler sağlanması ve öğrencilerin eleştirel düşünme ve medya okuryazarlığı becerilerini geliştirilmesidir. Çevreci bir eğitim sistemini güvenilir ve şeffaf bilgi kaynakları ile bütünleştirerek küçük yaşta çevre koruma bilincinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda 2014 yılında “GREEN: Environment Education European Network” platformu kurulmuştur. Bu çevreci platformun amaçları şunlardır:

- İklim değişikliği ile ilgili konuların eğitim müfredatına sürdürülebilir bir şekilde entegre edilmesini ve iklim değişikliği eğitimi konusunda öğretmenlerin eğitiminin teşvik edilmesini sağlamak,
- İklim değişikliği eğitimiyle ilgili öğrenme materyallerini, iyi uygulamaları ve öğretme ve öğrenme stratejilerini belirlemek ve bunların GREEN platformu ve diğer yollarla yayılmasına katkı sağlamak,
- İklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma konusunda bilimsel eğitim için bilgi ve yenilikçi çözümlerin üretimini ve bunlara erişimi artırmak (“GREEN Network”, 2022).

Avrupa Komisyonu; 2022 yılında Birlik’in çevre eğitimindeki mevcut durumunu sayısal verilerle açıklamış, eğitim hedeflerini güncellemiş ve üye devletlere eğitim politikalarını geliştirme çağrısında bulunmuştur. Güncellenen yeni hedefler şu şekildedir: Her yaştan öğrencinin iklim değişikliği, biyo-çeşitlilik ve sürdürülebilirlik konularında yüksek kaliteli eğitime erişmesi, eğitim ve öğretim stratejileri ve programlarında öncelikli bir alan olarak çevresel sürdürülebilirliğin yaygınlaştırılması ve sürdürülebilir ve yeşil altyapı oluşturularak AB fonları ile eğitim ve öğretimin güçlendirilmesi (European Commission, 2022, s. 1).

Komisyon tarafından yayımlanan belgede çevre eğitimi hakkında gençlere yapılan anketlerin neticeleri de paylaşılmıştır. AB için en önemli önceliklerin neler olması gerektiği sorulduğunda, gençler %67 oranla çevresel güvenliği sağlama ve iklim

değişikliği ile mücadele konusunu öncelikle eğitimi ve öğretimin iyileştirilmesi konusunun ise %56 oranla ikinci öncelikli konu olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar çevre eğitimi konusunda sürdürülebilir politika yürütmenin önemini göstermiştir. Erasmus+ 2021-2027 programı ile eğitim ve öğretimde yeşil değişime odaklanıldığı ifade edilmiştir. Öğretmenler, eğitmenler, öğrenciler ve akademik personel için çevre ve sürdürülebilirlik konularında kaliteli eğitim fırsatlarının sağlanması ve sürdürülebilirliğin müfredat ve eğitim programlarına dâhil edilmesi öncelik olarak görülmüştür (European Commission, 2021, s. 1-3; European Commission, 2022, s. 2). Nihayetinde AB çevre eğitimi alanında çalışmalarını ve teşvik politikasını sürdürmektedir. Yukarıda adı geçen platformlar, stratejiler ve eğitim metotları, Birlik'in çalışmalarını güçlendirmekte ve çevresel güvenliğin eğitim politikalarına entegre edilmesini kolaylaştırmaktadır.

2.4.3. Avrupa Birliği Yaptırımlarının Çevre Politikasının Gelişimindeki Rolü

Çevre hukukunun teorik olarak hazırlanması ve uygulanması önemlidir. Bazı yaptırımların uygulanabilmesi için çevre denetim sistemlerinin kurulması ve cezai işlemlerin ve sorumlulukların üye devletlere yüklenmesi Birlik için önem arz etmektedir. Yaptırımların doğru bir şekilde takibi, denetleyici kurumlara hem genel anlamda hem de çalıştıkları sektörlerle ilişkin eğitimler verilmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu noktada bilgilerin toplanması ve işleme sokulması için şeffaf protokollerin ve kurallarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu süreçte şeffaf ve adil bir yaptırım sisteminin oluşturulması kilit noktadır. Nitekim üçüncü aktörlerin çevre alanında faaliyet gösteren kamu kurumlarının kararlarına itiraz edebilmesini ve şeffaf ve açık karar verme sürecine katılmasını sağlayan ulusal kanallar, çevresel uyumun sağlanması adına hayati önemdedir ("EUR-Lex", 2016, s. 2).

Avrupa Birliği, çevre yasalarına uyum sağlanabilmesi adına toplumların ve devletlerin bilgiye erişimini şeffaf ve açık bir şekilde kolaylaştırmakta ve bu durumu Çevresel Bilgiye Erişim Direktifi (Aarhus) ile güvence altına almaktadır. Bilgi edinme hakkı 2004 yılında yasal olarak, 2010 yılında ise Anayasal düzeyde güvence altına alınmıştır. Çevre politikalarının takibi yatay mevzuat üzerinden ilerlemektedir. Yatay mevzuat, belli başlı direktiflere ve çevre müktesebatına göre daha kapsamlıdır ve birçok farklı konuyu içinde barındırır. Bu karar verme sürecini kolaylaştırmaya ve iyileştirmeye yönelik bazı yöntem ve stratejileri öneren bir mevzuat biçimidir. Temelde yatay mevzuat, yatırım projelerinin

ÇED ile kontrolünün yapılması, toplumun bilgiye erişiminin sağlanması, sera gazı salımlarının kontrol edilmesi, atıkların kontrolü, geri dönüşümün sağlanması ve Çevresel Sorumluluk Direktifi'ne uyulması gibi konulara yönelik düzenlemeler yapılmasını sağlar ("The Aarhus Convention and the EU", 1998).

Atık yönetiminin doğru yürütülmesi, Avrupa Birliği'nin çevre politikasında başlıca konular arasında yer almaktadır. İzleme, denetleme ve uygulama aktörleri ilgili kurumların gerekli atık iznine sahip olup olmadığının ve çevresel sorumluluklarını yerine getirip getirmediğinin tespit edilmesini sağlar. Bu uygulamadaki asıl amaç, standartlara uyulmasını sağlamaktır. Burada atık yönetiminin yürütülmesine ilişkin direktife ek olarak atık yönetimi ile ilgili yaptırımların kontrolünü ve izlenmesini sağlayan unsurlara dair bilgilere de yer verilmiştir. Nitekim yeterli bilgi birikimine sahip olmayan kişilerin bu izleme sürecini gerçekleştirilmesi yaptırımlar konusunda şüphe uyandıracığından nitelikli bir icra ekibinin olması önem arz etmektedir. İzleme komitesinin yürüttüğü bazı görevler şöyle belirtilmiştir: ruhsatsız tesislerinin belirlenmesi, atık taşıyıcıların ve araçların izlenmesi, çeşitli türlerdeki atıkların hareketlerinin izlenmesi, denetimlerde elde edilen bulguların işletmeciye yazılı olarak en kısa sürede bildirilmesi. Denetleme sürecinin şeffaf ve hızlı ilerlemesi, tedbirin çabuk alınması ve çevre kirliliğine sebep olacak ve insan sağlığını tehdit edecek bir sorunun en kısa sürede önlenmesi için önemlidir (Braun, 2014: 107-115).

Avrupa Birliği özelinde belli başlı planların ve sistemlerin standart hâline getirilmesi atık yönetimini kolaylaştırmıştır. Örneğin, Avrupa Birliği Eko-Yönetim ve Denetim Programı (EMAS), ISO 14000 serileri. Sistem ve standartların kullanılması, Avrupa Birliği çapında gittikçe yaygınlaşmaktadır. Avrupa Birliği, su kaynaklarının korunması ve arındırılması adına da bir dizi direktif hazırlamıştır. Yüzme suyu, içme suyu ve doğal su kaynaklarının korunması ayrı başlıklar altında ele alınmıştır¹³. Doğanın korunması ile ilgili yaptırımlar da mevcuttur. Bu konuda bütüncül bir yaklaşım benimsenmiş ve STK'lara, vatandaşlara, hükûmetlere, üye devletlerin kendi iç hukukunda yer alan düzenlemelere ayrıca önem atfedilmiştir ("Avrupa Birliği'nin Çevre ve İklim Değişikliği Politikası", 2023).

---

¹³(Su Çerçeve Direktifi (2000/60/EC), Balık Suları Direktifi (2006/44/EC), Kabuklu Suları Direktifi (2006/113/EC), Yeraltı Suyu Direktifi (80/68/EEC ve 2006/118/EC), Tehlikeli Maddeler Direktifi (2006/11/EC), Yüzme Suları Direktifi (2006/7/EC), Kentsel Atık Su Arıtımı Direktifi (91/271/EEC).

AB içinde yaşanan bu gelişmeler çevresel yönetişimi kolaylaştırmış ve belli yaptırım prosedürlerini güçlendirmiştir. Çevresel güvenliğin ceza hukuku içerisinde ele alınması ise çevreyle ilgili yaptırımların bağlayıcılığını artırmıştır. Bu bağlamda atılan en önemli adım ise Avrupa Parlamentosu ve Konseyi'nin 19 Kasım 2008 Tarihli 2008/99/EC Direktifi'dir. Bu direktifle birlikte ceza hukuku aracılığıyla çevrenin korunması sağlanmıştır. Ayrıca atıkların kontrolü, bertarafı ve taşınması konusunda suç teşkil edebilecek unsurlara hava, su ve toprak kalitesinin bozulmasına sebep olmak ve canlılara zarar vermek maddeleri de eklenmiştir. Bunun dışında nükleer maddelerin taşınması, bertaraf edilmesi gibi konular da hassasiyetle ele alınmıştır. Biyolojik çeşitliliği tehdit edebilecek hayvan ve/veya bitki ticaretinin yasaklanması ve kontrol altındaki nadir bulunan canlı türlerinin hukuki yolla da korunması sağlanmıştır. Bu direktif neticesinde devletlerin çevreyi tehdit eden herhangi bir suç işlediklerinde etkili, orantılı ve caydırıcı bir yaptırım ile cezalandırılacakları da ifade edilmiştir ("Directive 2008/99/EC of The European Parliament and of The Council", 2008, s. 28-32).

Avrupa Birliği çevreyi tehdit eden unsurların en aza indirilmesi adına üye ve aday ülkeleri yaptırım ve caydırıcılık yoluyla kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. Ancak Birlik'in çevresel sorunlarla mücadelede tek yöntemi caydırıcılık değildir. Birlik, bir yandan ceza ve yaptırım yöntemi ile çevresel zararları azaltmaya çalışırken bir yandan da teşvik yöntemi ile ülkelerin çevre koruma politikalarını güçlendirmeye çalışmaktadır. Bunun en güzel örneği AB'nin geliştirdiği "Çevresel Uyumluluk Güvencesi" stratejisidir. Çevresel Uyumluluk Güvencesi, kamu makamlarının çevre koruma kurallarına uyumu teşvik ettiği, izlediği ve uyguladığı tüm yolları tanımlar. Bu strateji çevresel yönetişimin bir parçasıdır. Ocak 2018'de Avrupa Komisyonu, AB'de çevre kurallarına uyumu artırmak ve bu kurallara ilişkin yönetişimi iyileştirmek için bir eylem planı kabul etmiştir. Çalışmaları yönlendirmeye yardımcı olmak ve çevresel uyumluluk güvencesi alanındaki profesyoneller arasında görüş alışverişini sağlamak için bir komisyon, uzman grubu olan 'Çevresel Uyum ve Yönetim Forumu'nun kurulmasını sağlamıştır. Bu sayede çevre politikalarını hem uygulayan hem de denetleyen/izleyen aktörlerin bir araya gelmesi sağlanmıştır ("Environmental Compliance Assurance", 2021; EU4Environment, 2022, s. 10-20).

Çevre suçları zaman geçtikçe daha fazla endişe ile karşılanan bir sorun hâline gelmiştir. Bu sorun AB içinde ve dünya çapında çevreye, vatandaşların sağlığına ve ekonomiye

önemli zararlar vermektedir. Interpol ve Birleşmiş Milletler Çevre Programına göre çevre suçları, uyuşturucu kaçakçılığı, insan kaçakçılığı ve kalpazanlıktan sonra dünyadaki en büyük dördüncü suç faaliyetidir. Atıkların ve yaban hayatı türlerinin yasa dışı ticareti, kirlilik suçları ve tehlikeli maddelerin yasa dışı ticareti en ciddi çevre suçları arasındadır. Bu nedenle çevresel suç oranlarını kontrol edebilmek için AB de çevre suçlarıyla mücadele stratejisi geliştirmiştir. Dolayısıyla hazırlanan direktifler ve çevre takip ve izleme sistemleri, çevre kanun ve kurallarının uygulanabilmesi için önemli ve gereklidir (Kaypak, 2013, s. 17-20; “Combating environmental crime”, 2022).

Çevre denetim sistemlerinin yanı sıra AB'nin başvurduğu başlıca ekonomik yaptırımlardan biri Emisyon Ticaret Sistemi'dir (ETS). Bu sistem ile yeşil lojistik, yeşil ticaret, yeşil üretim, düşük karbonlu ekonomi gibi kavramların AB'ye üye ve aday ülkelerde geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca karbon ayak izinin tedarik zincirinin her aşamasında azaltılması da Birlik'in ana hedefleri arasında yer alır. AB 2022 yılında aldığı kararla sınırda karbon vergisi uygulamasını ilan etmiş ve Birlik içindeki yeşil ekonomi politikaları uluslararası nitelik kazanmıştır. Demir, çelik, çimento, alüminyum, gübre, hidrojen ve elektrik gibi malzemelerin ticaretinde yeşil bir dönüşümü hedefleyen AB, Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizmasını (CBAM) oluşturmuştur. Bu mekanizma ile amaçlanan, tedarik zincirinde olduğu gibi üretim zincirinde de yasal düzenlemeler sayesinde karbon salımının azaltılmasıdır. Bu uygulama araçları, ülkeler ve ticari şirketler için bağlayıcı ve etkili bir mekanizmadır. Bu gelişmeler sayesinde bireysel ve toplumsal anlamda da karbon ayak izinin azaltılmasına yönelik çevre bilinci güçlendirilmektedir (Küçük & Yüce Dural, 2017, s. 143-146).

2.4.4. Avrupa Birliği Müktesebatında Çevre Faslıının Temelleri

AB Müktesebatı altıncı genişleme dalgası ile beraber otuz beş ana bölüme ayrılmıştır. Bu adımla müzakere edebilecek fasılların sayısı artırılarak müzakere sürecinin karmaşıklığı önlenmek istenmiş ve bazı genel başlıklar birkaç bölüme ayrılmıştır. “Fasıl” olarak da adlandırılan bu bölümler içerisinde çevre başlığı 27. fasılda yer almaktadır. Müzakerelerin temel ilkelerinden biri, katılım sırasında ülkelerin AB mevzuatını tam olarak uygulamasını sağlamaktır. Tedbirlerin zaman ve kapsam açısından sınırlı olması ve AB iç pazarında rekabetin bozulmasına yol açmaması koşuluyla, esas olarak yatırım yoğun direktifler için Birlik aday ülkelere kolaylık sağlayabilmektedir. Bu direktifler

çoğunlukla atık, su, endüstriyel kirlilik ve hava kalitesi ile ilgili düzenlemeleri içermektedir. Çevre müktesebatı, hava kalitesi, su kalitesi, atık yönetimi, doğa koruma, endüstriyel kirlilik kontrolü ve risk yönetimi, kimyasallar, gürültü ve iklim değişikliği alanlarındaki mevzuatın yanı sıra genel olarak çevre yönetiminin tüm alanlarını etkileyen yatay konuları da içermektedir. Buna ek olarak, çevre müktesebatı çeşitli uluslararası sözleşmeleri de kapsamaktadır.

Çevre faslının getirdiği temel yükümlülükler benzer olsa da her aday ülke için süreç aynı konu başlıkları üzerinden ve aynı hızla işlememektedir. Aday ülkelerin¹⁴ çevre faslı süreci bu başlık altında örnek olarak ele alınmıştır: Sırbistan, Karadağ, Arnavutluk, Türkiye ve Kuzey Makedonya. Aralık 2009’da aday ülke statüsü için başvuran Sırbistan’a, Mart 2012’de aday ülke statüsü verilmiştir. 21 Ocak 2014 tarihinde, ise Sırbistan ile üyelik müzakereleri resmi bir boyut kazanmış ve ilk hükümetlerarası konferans gerçekleştirilmiştir. Çevre faslıyla ilgili ise ön rapor Aralık 2016’da hazırlanmıştır. Katılım müzakerelerinde ilerleme kaydeden Sırbistan için 2021 yılında dört başlık daha açılmıştır. Siyasi krizler sebebiyle AB-Sırbistan ilişkileri dönemsel olarak kesintiye uğrasa da bu başlıkların açılması bir dönüm noktası olarak nitelendirilmiştir. AB Müktesebatında “Grup-4”ün içinde yer alan “Yeşil Gündem ve Sürdürülebilir Bağlantısallık” faslı; ulaştırma politikası, enerji, trans-Avrupa ağları ve çevre ve iklim değişikliği başlıklarını kapsamaktadır. Dolayısıyla ülke için bu dört başlığın açılması AB ile bütünleşme konusunda bir kırılma noktası olmuştur (“Political relations between Serbia and the EU”, 2023).

Karadağ AB’ye adaylık statüsünü 17 Aralık 2010 tarihinde kazanmıştır. 2012 yılında ise katılım müzakereleri açılmıştır. “Fasıl 27-Çevre” başlığı için katılım müzakereleri 10 Aralık 2018 tarihinde başlamıştır. Arnavutluk ise Haziran 2014’te adaylık statüsünü elde etmiştir. Ancak, siyasi krizler sebebiyle, katılım müzakerelerine başlanması 2020 yılında mümkün olmuştur. AB ile müzakere sürecine geç atılması sebebiyle yeterince ilerleme kaydedemeyen Arnavutluk, çevre faslında da geride kalmıştır. Türkiye Helsinki Zirve’sinin ardından, 1999 yılında, aday ülke ilan edilmiştir. Müzakere görüşmeleri 3 Ekim 2005 tarihinde başlamış ve 27. Fasıl/Çevre Faslı 21 Aralık 2009 tarihinde müzakereye açılmıştır. Doğanın korunması, kaynakların güvenliği gibi konularda

---

¹⁴ Ukrayna ve Moldova da AB’ye adaylık statüsü kazanmış fakat herhangi bir müzakere görüşmesine başlamadıklarından bu iki ülkeye ayrıca yer verilmemiştir.

müzakereler devam etmektedir. Tez içerisinde Türkiye örneği ayrı bir bölümde detaylı bir biçimde incelenmiştir (“Candidate Countries and Potential Candidates”, 2022).

AB çevre faslı aracılığıyla üye ülkelerde sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Aslında çevre başlığı önleyici faaliyete, kirleten öder ilkesine, çevresel zararlar kaynağında mücadele etmeye, ortak sorumluluğa ve çevre korumanın diğer AB politikalarına entegrasyonuna dayanmaktadır. Müktesebat; yatay mevzuat, su ve hava kalitesi, atık yönetimi, doğa koruma, endüstriyel kirlilik kontrolü ve risk yönetimi, kimyasallar ve GDO, gürültü ve ormancılığın kapsayan 200’den fazla önemli yasal düzenlemeyi kapsamaktadır. Aynı zamanda bu Müktesebat uluslararası çevre sözleşmeleriyle doğru orantılı olarak hazırlanmakta ve çevre koruma politikalarını ve denetleme sürecini kapsamaktadır. Bu sürecin takibi için önemli bir ekonomik destek gerekmektedir (“Çevre Hakkında AB Müktesebat Rehberi”, 2012, s. 13-20).

Avrupa Komisyonu tarafından 1998 yılından itibaren yayımlanan ilerleme raporları, Türkiye’nin çevre müktesebatına uyum sürecinin takibinde başvurabilecek önemli bir belgedir (“Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları”, 2022). Tez içerisinde ilerleme raporları da çevre politikasının takibinde bir referans kaynağı olarak kullanılmıştır. Kuzey Makedonya ise 15-16 Aralık 2005 tarihinde adaylık statüsünü kazanmış ve 19 Temmuz 2022’de AB ile müzakerelere başlamıştır. Ancak ülkenin henüz tamamlanmış bir fasıl görüşmesi mevcut değildir (“Kuzey Makedonya”, 2023).

Avrupa Birliği’nin çevre müktesebatına uyumun sağlanması adına sürdürdüğü stratejiler şu şekilde sıralanabilir: AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi (UÇES) (2016-2023), yatay mevzuatın uygulanması, Çevresel Bilgiye Erişim Direktifi, hava kalitesinin sağlanması, Su Çerçeve Direktifi, doğal çevrenin korunması NATURA 2000, Endüstriyel Emisyonlar Direktifi (“List of acquis under the responsibility of EC DG Environment”, 2016). AB’nin yürüttüğü bu stratejilerin temel amacı, çevre müktesebatının ve genel çevre mevzuatının doğru bir şekilde uygulanmasını ve denetlenmesini sağlamaktır. Bu sebeple hazırlanan direktifler, AB’ye uyum sürecinden geçen ya da üyelik sürecini tamamlamış ülkelerin iç hukuk sistemlerinin hızlı bir şekilde bu mevzuata uyarlanması için oluşturulmuştur. Bunu sağlamak için ise gerekli bütün teknik bilgiler direktiflerin içinde mevcuttur. Yatay mevzuatla ise çevre uygulamalarının ve ticari faaliyetlerin çevresel etkisinin takibi amaçlanmaktadır. Diğer önemli bir konu çevresel bilgiye erişimin

sağlanmasıdır. 2003 yılında yayımlanan Çevresel Bilgiye Erişim Direktifi bilgi akışını, çevre müktesebatının uygulayıcılarına sağlama amacını taşır. Bu noktada “erişilebilirlik” ve vatandaşlarla da bu bilgilerin paylaşılmasını sağlayan “şeffaflık” ilkesi önemlidir (Güneş, 2012-2013, s. 35-38).

Hava ve su kalitesinin korunması, atık yönetimi, iklim değişikliği ile mücadele, doğal kaynakların korunması, sanayi kirliliği ile mücadele ve gürültü kirliliğinin azaltılması AB'nin çevre politikasının temellerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu konular üzerine bir dizi direktif oluşturulmuş ve toplumsal çevre bilincinin oluşması için STK'ların sosyal gücü önemsenmiştir. AB Müktesebatına uyum sürecinin mali destek gerektirmesi sebebiyle çevre müktesebatının uygulanması için istikrarlı ve donanımlı bir yönetim de gerekli olan unsurlar arasında yer almıştır. Avrupa Birliği çevre müktesebatıyla çevre dostu üretim mekanizmalarının ve projelerin geliştirilmesini sağlamıştır. Birlik “Ortak sorunlara ortak çözüm” sloganı ile üye ve aday ülkeleri küreselleşen çevre sorunlarına iş birliği içinde çözüm bulmaya teşvik etmektedir (“Regulation (EU) 2021/783 of The European Parliament and of The Council”, 2021, 60-65).

2.4.5. LIFE: Finansal Destek Programı

1980'lerin sonlarında, çevresel tehditler konusunda kamu bilinci hızla artmıştır. 1986 yılında meydana gelen Çernobil felaketi gibi büyük ölçekli çevre felaketleri sebebiyle daha yüksek düzeyde çevre koruma ihtiyacına odaklanılmıştır. Kutuplar üzerindeki ozon tabakasında meydana gelen delikler ve küresel ısınma gibi konular, Avrupa'da çevre politikası oluşturma ve kurumsal yapılanma sürecini hızlandırmıştır. Ancak AB'nin çevre konusundaki faaliyetleri daha da eskiye dayanmaktadır. Doğanın korunması için AB mali yardımı, 1970'lere kadar uzanan girişimlerin ardından ilk olarak 1980'lerin başında kullanıma sunulmuştur. 1972'den itibaren kirliliğin sınırlandırılması ve atık yönetiminin iyileştirilmesine yönelik tedbirler kabul edilmiştir. Ardından 1979'da Birdlife International tarafından Selamlanan Kuşlar Direktifi kabul edilmiştir. Direktif sayesinde kuş yaşamının korunmasına adanmış özel koruma alanlarının yönetimi için eş finansman çağrısında bulunulmuştur (Baş, 2018, s. 1-10). Habitatların korunması için mali yardım sağlamanın önemini farkına varılması, 1982 yılında Avrupa Parlamentosu'nun doğanın korunması için bütçe oluşturmasını sağlamıştır. Birçok projenin finanse edilmesi ile bu

gelişmeler daha ileri bir noktaya taşınmıştır. Bu dönem, LIFE gibi kapsamlı bir programın ön hazırlığı olmuştur.

LIFE 1992 yılında başlamış ve bugüne kadar programın beş aşaması gerçekleştirilmiştir: LIFE I: 1992-1995, LIFE II: 1996-1999, LIFE III: 2000-2006, LIFE+: 2007-2013, LIFE 2014-2020 ve LIFE 2021-2027. Bu süre zarfında LIFE, çevrenin ve iklimin korunmasına toplamda yaklaşık 6.5 milyar avro katkı sağlayarak AB genelinde yaklaşık 4600 projeye ortak finansman sağlamıştır (“General Information and Hints & Tips about the LIFE Programme”, 2021, s.2-6). LIFE programının genel amacı, çevre koruma politikalarını esas alan projelere finansman sağlayarak, AB’nin çevre mevzuatının uygulanmasına, güncellenmesine ve geliştirilmesine katkı sağlamaktır. Çevre Genel Müdürlüğü ve İklim Eylemi Genel Müdürlüğü LIFE programını yönetmektedir. LIFE, sadece çevre projelerini finanse eden tek Avrupa programıdır. Özellikle doğa, çevre ve biyo-çeşitlilik projeleri öncelikli konumdadır. LIFE desteğinin sağlanması için kesin ve iyi planlanmış bir teklif gerekmektedir. Projeler genellikle 3 ile 5 yıl arasında sürmekte ve somut çevresel sonuçlara ulaşmayı hedeflemektedir. LIFE programında iki ana bölüm mevcuttur: iklim eylemi ve çevre. İklim eylemi başlığı iklim değişikliğini azaltma, iklim değişikliğine adaptasyon, iklim yönetimi ve bilgi alt başlıklarını içerir. Çevre başlığı ise doğa ve biyo-çeşitlilik, kaynakların verimli kullanımı, çevre yönetimi ve bilgi alt başlıklarına sahiptir. Projelerin finanse edilmesi bu konulara ne ölçüde katkı sağlandığının değerlendirilmesi ile mümkündür (“Webinar report: The LIFE programme”, 2020, s. 4-6). Bu bağlamda, bir bütün olarak LIFE Programı, Avrupa Yeşil Anlaşması’nın temel amaç ve hedeflerine katkıda bulunmaktadır. Bu amaç ve hedefler şunlardır:

1. AB’yi, 2050 yılında sera gazı emisyonu olmayan ve verimli kaynak yönetimine sahip sürdürülebilir bir ekonomiye dönüştürmek,
2. AB’nin doğal kaynaklarını korumak, muhafaza etmek, geliştirmek ve vatandaşların sağlık ve refahını çevre ve iklimle ilgili risk ve etkilerden korumak.

LIFE Programı, iklim değişikliğine uyum kapsamında altyapıların dayanıklılığı, kuraklığa eğilimli bölgelerde sürdürülebilir kaynak yönetimi, afet yönetimi gibi konulara ağırlık vermektedir. İklim değişikliğine karşı dayanıklılığı artırmaya yardımcı olan uygulama projelerini finansal olarak desteklemektedir. Program iklim konularında bilgilendirme, farkındalık yaratma ve yaygınlaştırma projeleri için de destek

sağlamaktadır (“LIFE Programme 2021-2027”, 2021). Ayrıca bu mali destek sayesinde enerji güvenliğine dair projeler de destek bulabilmektedir. Yenilenebilir enerjiye geçişin sağlanması için Akıllı Enerji-Avrupa (2003-2013) ve Ufuk 2020-Enerji Verimliliği (2014-2020) programlarının başarısı da dikkate alınmakta ve proje destek kapsamı bu yönde genişlemektedir. Özellikle Avrupa Yeşil Anlaşması’nda belirtilen 2030 enerji ve iklim hedefleri ve uzun vadeli 2050 iklim-nötr stratejisi ile AB, sürdürülebilir enerji politikalarının uygulanmasını desteklemeye devam etmektedir. LIFE Programının yönetimi ve uygulanmasına yönelik sorumluluk ise 2021 yılında Avrupa Komisyonu tarafından resmi olarak kurulan Avrupa İklim, Altyapı ve Çevre Yürütme Ajansı’na (CINEA) devredilmiştir (“Commission Implementing Decision (EU) 2021/173”, 2021, s. 9-15).

2.5. Avrupa Birliği’nin Güncel İklim Politikaları

Küresel çevre yönetişiminde öncü bazı aktörler ve etkin sözleşmeler mevcuttur. Önemli uluslararası çevre sözleşmelerinden biri olan “BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi” 1994 yılında yürürlüğe girmiştir. AB’nin tüm üye ülkeleri de dâhil olmak üzere 197 ülke tarafından onaylanmıştır. Anlaşmanın temel amacı atmosferdeki sera gazı konsantrasyonlarının, iklim sistemine tehlikeli insan kaynaklı müdahaleyi önleyecek bir seviyede stabilize edilmesidir (Rothe, 2009, s. 105-110).

Bir başka uluslararası çevre anlaşması, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ile eş zamanlı olarak imzalanan Kyoto Protokolü’dür. Protokolün temel amacı, AB’nin tüm üye ülkeleri de dâhil olmak üzere sanayileşmiş ülkelere emisyon azaltım hedefleri için zorunlu hedefler koymaktır. Ayrıca, en son uluslararası çevre anlaşması 2016 yılında yürürlüğe giren ve ilk evrensel, yasal olarak bağlayıcı küresel iklim anlaşması olarak tanımlanabilecek Paris Anlaşması’dır. Paris Anlaşması’nın hedefleri, küresel olarak artan sıcaklığı düzenlemek, uyum kapasitesini artırmak, dayanıklılığı geliştirmek ve kırılganlıkları azaltmaktır. AB, 2030 iklim ve enerji çerçevesi doğrultusunda, sera gazı emisyonlarının azaltılması konusunda Paris Anlaşması’nın gerçekleştirilmesine yönelik uluslararası çabalara öncülük etmiştir. Aynı şekilde AB, 2050 yılına kadar iklim-nötr olan ilk kıta olma taahhüdünü de yakın zamanda güçlendirmiştir. Paris Anlaşması derinlemesine incelendiğinde en etkin uygulayıcılardan biri olduğu görülen AB’nin bu konudaki hassasiyeti AB Yeşil Anlaşması’nda da detaylı olarak görülebilmektedir. Bu

noktada Birlik, Yeşil Anlaşma'yı belirli sektörlerle sınırlamayı bütünü sektörleri iklim-nötr alanlar hâline getirmeyi ve çevresel sorunlarla çok boyutlu olarak mücadele etmeyi amaçlamıştır. Avrupa Yeşil Anlaşması, AB'nin iklim krizi ve küresel ısınmayla mücadelede başat rol oynamak amacıyla hayata geçirdiği eylem planlarının tümüne verilen isimdir. Bu anlamda AB, bu anlaşma kapsamında iklim yasası ve karbon sınır vergisi başta olmak üzere bir dizi önlemleri hayata geçirmektedir. Bu önlemlerle eş zamanlı olarak AB, şirketlerin karbon salımından uzaklaşabilmesi için çeşitli geçiş fonları oluşturarak bu süreci desteklemeye çalışmaktadır. Oluşturulan bu fon, dünya ve AB tarihinde iklim değişikliğine ilişkin bir düzenleme için belirlenen en önde gelen fondur (Şahin, Taksim & Yitgin, 2021, s. 44-50).

AB, iklim değişikliğiyle mücadelede öncü bir aktördür. Birlik, 1992 yılından bu yana istikrarlı bir iklim değişikliği stratejisi oluşturmuş ve 1996'da iklim hedefini daha da güçlendirerek karbon salımını azaltma hedefini yinelemiştir. ABD'nin Kyoto Protokolü'nden geri çekilmesine rağmen, AB Protokolün yürürlüğe girmesi için küresel rol üstlenmiştir. 2005 yılında AB, kapsamlı bir sera gazı emisyon ticareti planı ve AB'nin iklim politikasının yapıtaşını oluşturan Emisyon Ticaret Sistemi'ni (ETS) başlatmıştır. 2007 yılında ise "20-20-20 hedefleri"ni içeren kapsamlı bir iklim yasama paketi kabul edilmiştir. 2009'da Kopenhag'da düzenlenen BM İklim Değişikliği Konferansı'nda uluslararası toplum, sera gazı emisyonlarının sınırlandırılması konusunda küresel bir anlaşmaya varamamış ancak Birlik, yerel iklim hedeflerini sürdürmeye devam etmiştir. Aralık 2015 tarihli Paris İklim Anlaşması AB diplomasisi için başarılı bir adım olmuştur ve Birliği emisyon azaltma, yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği hedeflerini revize etmeye teşvik etmiştir (Amanatidis, 2019, S. 3-10).

2016'dan sonra, ABD'de Donald Trump, Brezilya'da Jair Bolsonaro gibi birçok büyük emisyon salımı yapan ülkede iklim karşıtı liderlerin yükselişi ile küresel iklim eylemine meydan okumalar ortaya çıkmıştır. Fakat iklim kriziyle ilgili artan deliller neticesinde AB, iklim politikasını bir öncelik olarak görmeye devam etmiştir. İklim değişikliği sorunsalının bir sonucu olarak çevresel felaketlerle karşı karşıya olmamız sebebiyle AB, sürdürülebilir bir yeşil dönüşümü sağlamayı hedeflemektedir. AB Komisyonu küresel ısınmaya, iklim değişikliğine, su kirliliğine, hava kirliliğine ve bilinçsiz atık yönetimine bir tepki olarak, benimsediği bu öncü misyon doğrultusunda "Avrupa Yeşil Anlaşması"ni hazırlamıştır. Aralık 2019'da göreve başlayan Ursula von der Leyen başkanlığındaki

Avrupa Komisyonu, enerji dönüşümünü ana hedeflerinden biri hâline getirmiş ve ‘Avrupa Yeşil Anlaşması’ yönergelerini izleyeceğini açıklamıştır. Yeşil Anlaşma aslında AB’nin 2020 yılından itibaren çevre koruma politikası bağlamında yürüteceği iklim politikalarının bir yol haritası niteliğindedir. Yeşil Anlaşma’nın temelini oluşturan ve Anlaşma’nın performansını değerlendirmemizi sağlayan dört temel kategori mevcuttur: politika önceliği, mali donanım, AB kurumlarının yasal yeterliliği ve uluslararası iş birliği. Anlaşma metninde bu dört kategoriden herhangi birinde geri kalınması durumunda Yeşil Anlaşma’nın uygulanma sürecini sekteye uğratabileceği ve/veya Anlaşma’nın uluslararası iklim gündemi üzerindeki etkisini zayıflatabileceği savunulmaktadır. AB kurumlarının Yeşil Anlaşma’nın uygulanmasına yönelik önlemleri çerçeveleme, koordine etme ve uygulama konusundaki yasal yetkinliği önemlidir. Bunun yanı sıra üçüncü ülkelerle uluslararası iş birliği AB içindeki iklim gündeminin uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca bu iş birliği diğer büyük emisyon sağlayıcılarının iklim eylemine katkısını şekillendiren bir faktör olarak da karşımıza çıkmaktadır (Atik, 2017, s. 130-134).

Aralık 2019’da imzalanan Yeşil Anlaşma, AB güncel iklim hedeflerini analiz edebileceğimiz temel kaynak olmuştur. Ancak Yeşil Anlaşma için uzun vadede uygulanabilirlik temel sorunsaldır. İklim krizi, iklim eyleminin aciliyetinin sürekli olarak gündemde kalmasına sebep olmuştur. Ancak dönemsel olarak yaşanan jeopolitik krizler, AB’nin iklim gündemini enerji arzının güvenliğine evirmektedir. Mevcut jeopolitik krizler veya uluslararası gerilimler, sözde güvenli, yerli fosil yakıtlarını sözde güvensiz veya daha pahalı yenilenebilir enerjiyle karşı karşıya getiren siyasi söylemin geri dönüşüne yol açmaktadır (“AB Ülkeleri Fire Vererek Anlaştı: AB 2050’de İklim Nötr Oluyor”, 2019). Politika önceliği açısından Yeşil Anlaşma’nın önündeki en büyük zorluk, Covid-19 pandemisinin neden olduğu acil sağlık durumundan ve buna bağlı ekonomik yavaşlamadan kaynaklanmaktadır. Covid-19 acil durumundan önce, Yeşil Anlaşma Avrupa Komisyonu’nun politika gündeminde en üst sıralarda yer alırken, pandemi sonrası söylemsel ve politik önceliğini kaybetmiştir. 2020 yılının Nisan ayı ortasında Komisyon, Yeşil Anlaşma’nın bazı ‘daha az gerekli’ girişimlerinin 2021 yılına kadar erteleneceğini ancak 2030 yılı için yeni emisyon azaltım hedeflerinin değerlendirilmesi gibi kilit önceliklerin korunacağı açıklamıştır. Ocak 2020’de Komisyon, on yılda en az 1 trilyon avroluk sürdürülebilir yatırımı harekete geçirmeyi amaçladıkları bir Avrupa Yeşil

Düzen Yatırım Planı'nı hazırlamıştır. Genel olarak, Komisyonun yayımladığı rakamlara, tahminlere ve genel ekonomik bağlama göre, Yeşil Anlaşma için mali beklentiler olumlu gözükmemektedir. En temel sorun, tüm sürecin birçoğu hâlihazırda fosil yakıt endüstrisinde önemli yatırımlara sahip olan ve uzun vadeli iklim konularına öncelik verme olasılığı düşük olan özel finansörlere dayanmasıdır (“İklim Değişikliği Konferansı: Cop 25: 2-13 Aralık 2019 Tarihleri Arasında Şili Santiago’da”, 2019; “COP 25 Hüsrarla Sona Erdi”, 2019).

Mali donanım konusunun ardından Yeşil Anlaşma'nın analizinin yapılabileceği diğer bir kategori AB kurumlarının yasal yeterliliği ve yetkinliğidir. Birlik, enerji ve çevre politikası alanında üye devletlerle yetki paylaşmaktadır¹⁵. Üye devletler, emisyon azaltma hedeflerinde istikrarlı bir tutum sergilese de enerji arzlarının yapısını ve enerji geçişinin hızını ve maliyetini etkileyen kararlarda egemenlikten vazgeçmek istememektedirler. Ayrıca 31 Mart 2020’de Avrupa Parlamentosu’nun sunduğu bir görüşte, 2050 yılına kadar iklim nötrlüğünün sağlanmasına yönelik yörüngeyi belirleme yetkisinin Komisyon’a devredilmesinin, Avrupa’nın İşleyişine İlişkin Anlaşma’nın 290. maddesi ile uyumlu olmadığı da ifade edilmektedir (“Living Planet Report: Bending The Curve of Biodiversity Loss”, 2020, s. 115-120; “The Treaty On The Functioning of The European Union”, 2012, s. 51, 135, 172).

Yeşil Anlaşma metninin 3. bölümü, AB’yi iklim eyleminde küresel bir lider yapmaya odaklanmaktadır. AB bu Anlaşma ile yakın komşularıyla ve diğer bölgesel ve küresel aktörlerle ‘yeşil ittifaklar’ kurmanın önemini vurgulamaktadır (Nuroğlu, 2021). AB’nin ekolojik geçişi ve sürdürülebilirliği desteklemek amacıyla piyasayı düzenleme önerisi, en önemli önlemlerden biridir. Ekolojik dönüşümü sağlamayı esas alan kavramlardan biri ise ekolojik modernleşmedir. Bu kavram aslında 1980’li yıllarda çevre politikasında kullanılmaya başlanan bir kavramdır ve günümüzde de Yeşil Anlaşma sayesinde güçlendirilmiştir. Ekolojik modernleşme stratejisi bölgesel ve küresel aktörlerin gündeminde yerini almaktadır. Bu strateji ile yenilenebilir enerjilerin kullanımı, sürdürülebilir kalkınma, çevre dostu teknolojilerin kullanılması ve sera gazı emisyonlarının azaltılması gibi başlıca konulara odaklanılmaktadır. Nitekim Yeşil Anlaşma Bildirgesi’nde örtülü olarak ifade edilse de küresel iklim eyleminin başarısı

---

¹⁵Bkz: Avrupa Birliği’nin İşleyişine İlişkin Anlaşma’nın (TFEU) 4 ve 194. maddeleri.

büyük ölçüde en çok sera gazı salımı yapan üç aktör olan Çin, ABD ve AB arasındaki politika koordinasyonuna bağlı olacaktır (Schreurs, 2016, s. 219-223).

Komşu ülkelerle iş birliği, küresel iklim hedeflerine ulaşılmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca, Yeşil Anlaşma'nın hedeflerinin ilerletilmesi için alınması gereken tedbirler ışığında üçüncü ülkelerle koordinasyon önemlidir. Karbon salımının sınırlandırılması iklim değişikliği ile mücadelenin en önemli örneğidir. Paris Anlaşması'nın ardından, küresel iklim yönetişimi farklı seviyelerde ulusal katkılara dayanmaktadır. Büyük ekonomiler farklı zaman çizelgelerine göre hareket etmektedir ve her ülke kendi öncelikleri doğrultusunda iklim mücadelesine katkı sağlamaktadır (Bulgur, 2020a, s. 22-25).

AB, diğer büyük ekonomilere kıyasla emisyon azaltımları için nispeten daha sıkı bir zaman çizelgesi ile iklim politikasında iddialı aktörlerden biridir. AB, yerli üreticiler gibi yabancı üreticileri de vergilendirerek, bu üreticilerin daha katı çevresel gereklilikler nedeniyle rekabette dezavantajlı duruma düşmemesini sağlamaktadır. Ancak karbon vergisi endüstriyel süreçlerin daha az verimli olma eğiliminde olduğu gelişmekte olan ekonomileri dezavantajlı hâle getirebilmektedir. “Yeşil korumacılık” politikası ile birlikte, Yeşil Anlaşma'yı yerel ekonomik çıkarlarla uzlaştırmak ve çevre politikasında liderlik göstermek için karbon kaçığının kontrol edilmesi esastır. AB pazarının büyüklüğü göz önüne alındığında, karbon salımını düzenleyen mekanizma, üçüncü ülkelerde verimliliği artırmak ve sera gazı emisyonlarını azaltmak için teşvik edicidir (“AB'nin açıkladığı 'Yeşil Anlaşma' hangi maddeleri içeriyor?”, 2019).

Son analizlere göre, AB karbon sınır vergisi AB pazarında güçlü bir varlığı olan bazı büyük yabancı şirketleri daha az kirletici enerji kaynaklarına geçiş yapmaya yönlendirmektedir. Sera gazının arkasındaki ana itici güçler ekonomik sektörlerdir. Beş ana emisyon kaynağı sektör şöyle sıralanabilir: yakıt yanması ve yakıtlardan kaynaklanan kaçak emisyonlar (lojistik dâhil enerji), endüstriyel süreçler ve ürün kullanımı, tarım, arazi kullanımı, arazi kullanım değişikliği ve ormancılık ve atık yönetimi. Bu nedenle insan faaliyetlerinin iklim sistemleri üzerinde ciddi etkileri vardır (EUROSTAT, 2020).

Avrupa Yeşil Anlaşması, Avrupa'nın çevre ve iklimle ilgili birçok sorununa çözüm sağlayan tek strateji değildir. Bunun yerine, bu Anlaşma ile orta ve uzun vadeli hedefler ortaya konulmuştur. Ayrıca hedeflenen yeşil dönüşüm için kapsayıcı bir çerçeve

sağlanmıştır. Çevre politikasının genel başarısı da sekiz temel alandaki ilerleme ile ölçülmek istenmiştir. Sürdürülebilir mobilizasyon, sürdürülebilir gıda ve tarım, biyoçeşitliliğin korunması, yeşil istihdam, karbon salımının azaltımı bu alanlardan bazılarıdır. Ancak sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik 2030 yılı itibariyle %55 emisyon azaltımı hedefi bazı aktörler tarafından gerçekçi bulunmamaktadır. 2030 iklim hedefleri kapsamında ulaşılması planlanan bu hedef için Yeşil Anlaşma'nın bütün başlıklarında tedrici olarak gelişme kaydedilmesi gerekmektedir. Nitekim emisyon salımı yapılan sektörler birçok başka sektörle bağlantılıdır. Dolayısıyla bütün kurum ve kuruluşlar, iş yerleri, STK'lar, imalatçılar ve vatandaşlar çevre koruma bilinciyle hareket ederek, yürüttükleri faaliyetlerin her aşamasında çevre dostu teknolojileri tercih etmeli ve akılcı bir atık ve enerji politikası sürdürmelidirler (Fetting, 2020, s. 5-8, 19). Ancak küresel enerji piyasasını derinden etkileyen Rusya-Ukrayna savaşının ardından AB'nin, mevcut sürdürülebilir enerji politikalarıyla çelişen bir strateji izlediği görülmüştür. Temmuz 2022'de Avrupa Komisyonu doğal gazın ve nükleer enerjinin yeşil enerji olarak etiketlenmesini teklif etmiş ve Parlamento'da yeşil enerji yatırımlarına fosil yakıtların da dâhil edilmesi yönünde oylama yapılmıştır. Birlik'e üye ülkeler arasında bu konuda ayrışmalar yaşansa da doğalgazın, nükleer enerjinin ve bazı fosil yakıtların yeşil enerji kapsamına girmesinin yolu açılmıştır. Bu durumun Paris Anlaşması'na ters düştüğü yönündeki yorumlar ise Birlik içindeki eleştirilerin başında gelmektedir (Özdemir, 2023, s. 100).

Avrupa Birliği'nin orta ve uzun vadeli çevre politikası hedefleri, Birlik'e üye ülkelerin vatandaşlarına yüksek çevre standartları sunmasını sağlamaktadır. AB, bu doğrultuda, özel araştırma programları, mevzuat ve finansman desteğiyle 2050 yılında ulaşmak istedikleri hedefleri açıkça ortaya koymaktadır. Bu hedefler arasında Birlik'in doğal kaynaklarının korunması, kaynakların verimli kullanıldığı yeşil ve düşük karbonlu bir ekonomiye geçmek, AB'ye üye ülkelerin vatandaşlarının refah düzeyinin muhafaza edilmesi yer almaktadır. Ayrıca AB, nesli tükenmekte olan türleri ve doğal alanları korumak, güvenli içme ve yüzme suyuna erişimi sağlamak, hava kalitesini ve atık yönetimini iyileştirmek ve zararlı kimyasalların etkilerini azaltmak için birçok alanda faaliyetlerini sürdürmektedir. Çevre koruma politikalarına daha fazla yatırım yapılmasıyla yeşil istihdam diye ifade edilen yeni iş alanları da ortaya çıkmaktadır. Yeşil büyüme, Avrupa'nın ekonomik büyümesinin çevresel olarak sürdürülebilir olmasını

sağlamak için AB politikasının merkezinde yer almaktadır. AB ayrıca küresel düzeyde sürdürülebilir kalkınmanın teşvik edilmesinde kilit bir rol oynamaktadır. AB tarafından geliştirilen yeni politikalar, yasalar ve araçlar sürdürülebilirlik hedefini de desteklemektedir. Bu geliştirilen politikalar, çıkarılan AB yönetmelikleri ve çevre vergileri çevre politikalarını güçlendiren çevre yatırımlarını sekteye uğratmaktadır. Yeşil ekonomi alanına yatırım yapmak isteyen kişi, kurum ve kuruluşlar birçok maliyeti üstesinden gelmek durumunda kalmaktadırlar. Etki için Yasal Çerçeve (LFI) raporlarına göre sürdürülebilirlik etki hedeflerine ulaşmak isteyen yatırımcıların önünde çeşitli engeller bulunmaktadır. Temel olarak, yatırımcının karşısına çıkan engeller şunlarla ilintilidir: yatırımcıların görevleri, yatırımcıların yatırım kararı alma sürecinin karmaşıklığı ve şeffaflık (Gore & Blood, 2021, s. 273-280).

İnsan faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan iklim değişikliği ve küresel ısınma, çevre üzerindeki çeşitli ve kapsamlı etkileri nedeniyle dünyadaki tüm yaşam için büyük bir tehlikedir. Bu durum ekonomiyi, insan sağlığını ve toplumsal refahı tehdit etmektedir. Çevresel tehditlerin ve olumsuz sonuçların azaltılması için küresel bir çözüm sunulması gereklidir. Avrupa Yeşil Anlaşması, bu anlamda diğer ülkelerin yeşil dönüşümünü de taahhüt etmekte ve küresel iş birliğine katkı sağlamaktadır. “Avrupa Yeşil Anlaşması Bildirgesi”nde bu durum açıkça gözlemlenmektedir (European Commission, 2019). AB bu doğrultuda Avrupa’da sürdürülebilirlik odaklı ve çevreci bir kültür oluşturmaya çalışmaktadır. Bu yeni çevreci kültür bilinciyle yeşil dönüşüm için kamu desteği oluşturulabilecek ve vatandaşların etkin katılımıyla çevresel farkındalık artırılacaktır. Nitekim çevreyi kurtarma ve koruma programı ile Birlik, fonunun % 25’ini iklimle ilgili faaliyetlere ayırmıştır (Fettig, 2020, s. 7-10). 2021 yılında ortaya konulan “Fit for 55” stratejisi de AB’nin mevcut çevre politikalarını destekler niteliktedir. Aynı zamanda Yeşil Anlaşma’nın devamı kabul edilen bu strateji ile 2030 yılına kadar AB ülkelerinin sera gazı salımının %55 azaltılması hedeflenmiştir (“AB “Fit for 55” Paketi”, 2021).

BÖLÜM 3: AVRUPA BİRLİĞİ VE ÇEVRE NORMUNUN YAYILIMI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

İkinci bölümde Birlik'in iç dinamikleri üzerinden çevre normunu nasıl oluşturduğu ve nasıl bir motivasyonla çevre düzenlemelerini, yaptırımlarını geliştirdiği incelenmiş ve bazı çıkarımlarda bulunulmuştur. Üçüncü ve son bölümde Birlik'e üye olmayan fakat tam üyelik müzakerelerindeki tecrübesi sebebiyle Türkiye örnek olarak incelenmiştir. Üçüncü bölümün temel amacı ise "Türkiye'de çevre normunun oluşum sürecinde AB'nin rolünü anlamak" ve "AB üyelik müzakere sürecinin Türkiye'nin çevre politikası uygulamalarına etkisi nedir?" sorusuna yanıt bulmaktır. Bu noktada müzakere sürecinin AB ve Türkiye açısından karşılıklı olarak olumlu ve olumsuz yönleri değerlendirilirken, çevre faslının açılışı ve günümüzdeki durumu da ele alınacaktır. Tezin üçüncü bölümünün içindeki başlıkları, temel kaynaklar incelenerek ve çevre uygulamaları analiz edilerek yapılmıştır. Bu bölümde öncelikle Türkiye'de çevre normunun oluşumu ile kurumsal ve yasal gelişimi ele alınmıştır. Sonraki başlık altında ise çevre normunun Türkiye'de yayılımında AB'nin rolü beş temel konu üzerinden incelenmiştir: Türkiye için çevre faslının açılışı, AB Müktesebatına Uyum Programlarının çevre normu bağlamında değerlendirilmesi, Katılım Ortaklığı Belgeleri, Türkiye'ye Yönelik İlerleme Raporları ve çevre normunun yayılımında STK'ların rolü.

3.1. Türkiye'de Çevre Normunun Oluşumu

Çevre normu Türkiye'de, 1970'li yıllarla birlikte gelişen uluslararası çevre politikalarının etkisiyle ortaya çıkmış ve politika gündemine dâhil edilmiştir. BM Stockholm İnsan Çevresi Konferansı küresel çevre yönetiminde öncü rol oynamış ve çevresel farkındalığı güçlendirmiştir. BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve COP toplantıları da ülkelerin iklim koruma hedeflerini dile getirmesi ve güçlendirmesi bakımından önemlidir. Türkiye'nin çevre politikaları açısından da önem arz eden bu platformlarda temelde iki sorunlu alan bulunmaktadır: ülkelerin sınıflandırılması ve iklim fonlarının yetersizliği¹⁶.

Uluslararası düzeyde gündeme gelen çevresel güvenlik ve sürdürülebilir kalkınma normları ekonomik ve siyasi sorunlara rağmen zamanla ulusal düzeyde içselleştirilmiş ve

---

¹⁶ Türkiye, bu sorunları uluslararası platformlarda sıkça dile getirmekte ve Türkiye'nin BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin EK-1 protokolünde yer almasının iklim fonlarına erişim sorununu ortaya çıkardığını ifade etmektedir (Arı, 2023, s. 139-140).

yerelleştirilmiştir. Ancak çevre normunun benimsenmesi ve kurumsallaşması ekonomik ve siyasi sebeplerle yavaş bir şekilde gerçekleşmiştir. Çevre odaklı politika yürüten Yeşil Parti, 1988 yılında kurulmuş ve özellikle nükleer santrallere karşı toplumda oluşan tepkinin siyasi platformda sesi olmuştur. Ancak Yeşil Parti'nin etkili rol alamaması ve istikrarsız politikası çevre politikasının oluşumunu geciktirmiştir. Nitekim Yeşil Parti Türkiye'de üç defa kurulmuş ve mevcut düzen içinde kalıcı bir yer edinememiştir. 1988 yılında Türkiye'de ilk kez kurulan Yeşil Parti 1994 yılında kapanmıştır. Yaklaşık on beş yıl sonra yeşil siyasetin güçlenmesi adına yeni bir girişim olmuş ve 2008 yılında Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi adı ile parti tekrar kurulmuştur. 2012 yılına kadar faaliyet gösteren bu Parti de çevre politikalarının gelişimine istenilen katkıyı verememiştir. 25 Kasım 2012 tarihinde ise Yeşil Sol Parti kurulmuş ve yeşil politika varlığını sürdürmüştür. Partinin hedefleri yeşil siyaset üzerine oluşturulmuştur. Toplumda yeterince karşılık bulamayan yeşil siyaset konusunda son adım ise Eylül 2020'de Yeşiller Partisi'nin kurulması ile atılmıştır. Parti iklim değişikliği ile mücadelede etkin bir politika planı oluşturmuş olsa da vurguladığı kimlik ve cinsiyet eşitliği siyaseti sebebiyle tepkiyle karşılanmıştır. Yeşiller Partisi İçişleri Bakanlığından henüz onay alamamış ve yasal ve siyasal engellerle karşılaşmıştır ("Yeşiller Partisi (Türkiye)", 2023). Yeşil Parti'nin kurumsallaşma sürecinin tarihsel gelişiminin ele alındığı tablo aşağıdadır:

Tablo 4: Türkiye'de Yeşil Parti'nin Kurumsallaşması

Yeşil Parti'nin Kurumsal Gelişimi	
1988-1994	Yeşil Parti
2008-2012	Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi
2012- Günümüz	Yeşil Sol Parti
2020- Günümüz	Yeşiller Partisi

Kaynak: Bu tablo Türkiye'de yeşil siyasetin dönüm noktalarını gösteren özet bir tablodur ve tarafımdan hazırlanmıştır.

Yeşil Parti özelinde etkin bir yeşil politika yürütülememesinin bazı sebepleri vardır: ekonominin çevre politikasına baskın gelmesi, sürdürülebilir kentleşmede geç kalınması ve partileşme sorunları. Çevreci hareketin siyasi gücünün zayıf olması çevre normunun Türkiye'de yaygınlaşmasını geciktirmiştir. Fakat Türkiye'nin AB'nin çevre politikalarını rol model alması, ardından AB üyelik müzakereleri ile resmi yollarla çevre faslının

açılması çevre normunun toplumsal ve kurumsal etkinliğini artırmıştır. Uluslararası konferansların ve sözleşmelerin takibi ile de çevreciliğin resmi bir norm hâline gelmesi sağlanmıştır. Çevre normunun uygulamaları ve etkinliği, toplumdaki çevre bilincinin gelişim çizelgesi ve STK'ların ve çeşitli kurumların çevre dostu faaliyetleri ile analiz edilebilmektedir. Nitekim çevre politikasının ve çevresel faaliyetlerin temelini aktörler ve paydaşlar oluşturur. Paydaş sözcüğü bu bağlamda çevre politikalarını etkileyen ve çevre sorunlarına sebep olan ya da çevre sorunlarından etkilenen tarafları içermektedir. Türkiye’de çevre politikasının yürütülme biçimi çok aktörlü bir politika yapım sürecinin bir örneğidir (Şahin, 2014, s. 59). Aşağıda aktör haritasının tablosu verilmiştir:

Tablo 5: Türkiye’nin Çevre Politikalarında Aktör Haritası

Temel Aktörler	Aktörlerin Sınıflandırılması
Devlet	Kamu Kurumları, Hükûmetler, Siyasi Partiler
Uluslararası Kuruluşlar	Uluslararası Kuruluşlar
Devlet-dışı Aktörler	STK’lar, Özel Sektör, Akademi, Medya Sektörü
Toplum	Bireyler ve gruplar

Kaynak: Yukarıda yer alan tablodaki temel aktörlerden toplum ve toplumu oluşturan birimler olan birey ve gruplar tabloya tarafımdan eklenmiştir (Şahin, 2014, s. 16-18,64).

Tablo 5’te yer alan sınıflandırmadan anlaşılacağı üzere, Türkiye’nin iklim/çevre politikalarında etkin en temel aktörler kamu sektörü, özel sektör, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum, akademi ve medya kuruluşlarıdır. Bunun yanı sıra çevre üzerine hazırlanan akademik çalışmalarda göz ardı edilen diğer önemli aktör toplumdur. Toplumu oluşturan bireyler ve gruplar çevre bilincinin oluştuğu en küçük birimlerdir. Çevre politikalarının hukuki altyapısını ise resmi raporlar, alınan kararlar, çıkarılan kanunlar ve eylem planları oluşturmaktadır (Erdem & Yenilmez, 2017, s. 93-95). Bu kaynaklar, aktörlerin Türkiye’nin çevre politikasındaki rolünü anlamak adına tezin içinde incelenmiştir.

1972 yılında gerçekleşen BM Stockholm İnsan Çevresi Konferansı’nın Türkiye’nin çevre politikalarında bir kırılma noktası olduğunu söylemek mümkündür. Bu konferans diğer bir boyutuyla çevre politikalarının uluslararasılaşmasının da dönüm noktasıdır. Türkiye’de çevreciliğin gelişiminde önem arz eden bu konferans, çevre sorunlarının ayrı bir politika alanı olarak ele alınmasında da kritik öneme sahiptir. Bu gelişmeler ışığında 1960-1983 yılları arasında Su Ürünleri Kanunu (“Su Ürünleri Kanunu”, 1971, s. 2056),

Eski Eserleri Koruma Kanunu (“1710 sayılı Eski Eserler Kanunu”, 1973) ve çarpık kentleşmenin önlenmesi adına Gecekondu Kanunu (“Gecekondu Kanunu”, 1966, s. 2626) çıkarılmıştır. Hukuki alanda yaşanan bu gelişmeler, 1983 yılında Çevre Kanunu’nun çıkarılmasına zemin hazırlamıştır. Çevre politikaları anayasal düzlemde ise 1982 Anayasası’nın 56. maddesinde çevre hakları başlığı ile yer almıştır (“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, 1982, s. 3). Bu maddede çevre hakkı, bireyin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı olarak tanımlanmıştır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki 56. maddede yer alan çevre hakkı, 65. maddede yer alan “devlet sosyal ve ekonomik alanlarda anayasa ile belirtilen görevleri ekonomik istikrar ve mali kaynak yeterliliği göz önüne alarak karşılar” ibaresi nedeniyle büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. 1983 yılına gelindiğinde en önemli gelişme ise çevre kanunun çıkarılması ve Türkiye’nin çevre politikalarının temel ilkelerinin ortaya konulması olmuştur. Bunlar, kirleten öder ilkesi, temiz enerji ve çevre dostu teknolojinin kullanımı ilkesidir. Çevre Kanunu’nun katkılarından bir diğeri ise ÇED raporlarını ve değerlendirme sürecini yasal bir statüye kavuşturmuş olmasıdır. Çevre Kanunu’nu müteakiben Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kanunu, Boğaziçi Kanunu, İmar Kanunu, Kıyı Kanunu çıkarılmış ve özel çevre koruma bölgelerinin yönetimi üzerine düzenlemeler yapılmıştır (“Çevre Kanunu”, 1983, s. 499).

Çevre politikalarının analizinde diğere önemli konu beş yıllık kalkınma planlarında çevre konusunun incelenmesidir¹⁷. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda çevre konusu ayrı bir bölümde ele alınmamıştır. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’na (1973-79) “Çevre Sorunları” adlı başlık ilave edilmiş olsa da çevre konusu ekonomi politikalarının gölgesinde kalmıştır. Çevre politikası bu dönemde sanayileşmenin sebep olduğu çevre tahribatının önlenmesinden öteye geçememiştir. Dolayısıyla 1980’li yıllar öncesinde Türkiye’nin çevre politikası, kalkınma planlarına tam anlamıyla entegre edilememiştir (“Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)”, 1972, s. 910-920).

1979-1983 yıllarını kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda dikkat çeken husus ise yeni bir politika türü olan önleyici çevre politikalarının ön plana çıkarılmasıdır. Önleyici politika anlayışı sayesinde çevre sorunlarının ortaya çıkmadan önlenmesi ve

---

¹⁷ Sekizinci, Dokuzuncu, Onuncu ve On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planları, “Türkiye’de Çevre Normunun Yasal Zeminini” adlı başlık altında, kronolojik sıra içerisinde, Hükümet Programları ile beraber ele alınmıştır.

tedbirlerin artırılması sağlanmıştır (“Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)”, 1979). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın (1985-1989) odak noktası olan doğal kaynakların etkin kullanımı ve gelecek nesillere verimli kaynaklar bırakılması hedefleri için ise sürdürülebilir kalkınma prensip edinilmiştir (“Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)”, 1984, s. 171-172). 1980’li ve 1990’lı yıllar Türkiye’de çevreciliğin toplumsallaştığı, 1990-2000’li yıllar arası ise çevreciliğin ulusal anlamda kurumsallaştığı bir dönem olmuştur. Toplumsallaşmanın yaşandığı birinci dönemde bazı protesto eylemleri ve kitlesel hareketler ile çevre sorunlarına dikkat çekildiği görülmüştür. 1992 yılında Türkiye’de faaliyet göstermeye başlayan Green Peace (Yeşil Barış) Çevre Derneği, bu kitlesel hareketlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve çevreciliğin yayılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. 1988 yılında Yeşil Parti’nin kurulmasını çevre hareketinin siyasallaşmasının bir işareti olarak analiz etmemiz mümkünse de bu parti daha ziyade bir baskı grubu ve çevreciliğinin siyasi aracı olarak varlığı sürdürmüştür. Nitekim partinin temel amacı, çevre bilincinin oluşturulmasıdır (Sulak, 2018, s. 50-60; Kırımhan, Tel & Afet, 2005, s. 51).

1980’li yıllarda uluslararası/ulusal alanda çevre bilinci artarken, çevre ve kalkınma ikilemi gündeme gelmiştir. Ancak uluslararası çevre politikalarının etkisi ve Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında yayımlanan “Ortak Geleceğimiz” raporu ile bunun bir ikilem olmadığı, çevre ve kalkınmanın birbirini tamamlayan normlar olduğu anlaşılmıştır (Brundtland & Khalid, 1987). Dolayısıyla sanayileşme sonrası kalkınma ve ekonomik büyüme politikaları ile çevreye verilen zarar artık göz ardı edilemeyecek bir noktaya gelmiş ve kalkınma politikalarının çevreyi koruma politikaları ile birlikte sürdürülmesi gerektiği anlaşılmıştır. Oluşan bu yeni çevre anlayışı da “sürdürülebilir kalkınma” kavramını ortaya çıkarmıştır (Lefevre, Metzger & Werk, 2016, s. 94-105).

Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma ve çevresel güvenliği korumak adına yapılan anayasal ve hukuki düzenlemelerin yanı sıra idari/kurumsal düzenlemeler de mevcuttur. 1978 yılında Çevre Müsteşarlığı’nın kurulması ile başlayan bu düzenlemeler ve nihayetinde 2011 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın kurulması sayesinde çevre politikalarının üst düzeyde temsili sağlanmıştır. AB’nin benimsediği çevresel ilkeler, Türkiye’nin AB mevzuatına uyum sürecinin odak noktasını oluşturmakta ve öncelikli konular arasında yer almaktadır. Belirtilen temel ilkeler şöyledir: bütünleşme ilkesi, yüksek seviye koruma

ilkesi, ihtiyat ilkesi, önlem ilkesi, kaynakta önleme ilkesi ve kirleten öder ilkesi (Yaman & Gül, 2018, s. 208-213).

Türkiye-AB ilişkilerinde çevre normunun yayılımını ve çevre politikasının yansımalarını beş temel kaynak üzerinden okumak mümkündür: Hükümet Programları, Kalkınma Planları, çevre müktesebatının gelişimi, Katılım Ortaklığı Belgeleri ve İlerleme Raporları. 1950’li yıllardan itibaren Türkiye’de yaşanan hızlı kentleşme ve kalkınma adımları çevre sorunlarının ve sağlıklı çevre oluşturma hedeflerinin daha hassas bir şekilde ele alınmasını gerektirmiştir. Ancak çevre politikaları kurumsal, yasal ve siyasal gelişmeler üzerinden analiz edildiğinde çevre konusunda oluşan hassasiyetin 1973 yılına kadar resmi politikalara yansımadağını görülmektedir. Nitekim ekonomik kalkınma politikalarının çevre politikası karşısındaki öncelikli konumu devam ettiğinden dolayı çevre sorunları ile mücadele söylemsel düzeyde kalmıştır. 1972 yılında ise BM İnsan Çevresi Konferansı’nın küresel etkisi sayesinde dünya genelinde çevre sorunlarına duyulan ilgi artmıştır. Türkiye de uluslararası çevresel gelişmelerden etkilenen ülkelerden biri olması sebebiyle politika gündeminde, kalkınma planlarında ve hükümet programlarında çevre sorunlarına yer vermeye başlamıştır. Bu noktada en etkili adımlardan birisi de kalkınma planlarıdır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013a).

Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında çevre konusu yalnızca çevre sağlığı, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı gibi kavramlarla bağdaştırılmıştır. Dolayısıyla çevre sorunları ilk defa 1973-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ayrı bir politika alanı olarak değerlendirilmiştir. Çevre konusunun direkt olarak ve ilk defa bu planda ele alınması bir rastlantı değildir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1973-1978) ilk kez ele alınan çevre konusu, ekonomi temelli ve kalkınma öncelikli politikaların gerisinde kalmıştır. Çevre politikalarının kalkınma planlarına engel teşkil etmemesi gerektiği ifade edilmiştir. 1979-1983 yıllarını kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda “çevre sorunları” başlığı altında çevre sorunlarının önlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1979-1983) ise çevre politikalarında yerel yönetimlerle iş birliğinin gereği ortaya konulmuştur. Şehirleşme sorunlarının yaşandığı ve köyden kente göçün hızlandığı bir zaman diliminde yayımlanan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1985-1989) ise sürdürülebilir kalkınma kavramına daha çok önem verilmiş ve gelecek nesillere yaşanabilecek bir çevrenin

bırakılması amaçlanmıştır (“Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)”, 1984; Terzi, 2017, s. 62-64).

AB’de olduğu gibi 1980 yılı ve sonrası dönemde Türkiye’de de küreselleşme ile çevre sorunlarına duyulan ilgi artmış ve yasal ve kurumsal bazı tedbirler alınmaya ve düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. 1982 Anayasası’nda 56. maddede sağlık, çevre ve konut başlığı altında “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı ve vatandaşlara verilen çevreyi koruma ödevinden” bahsedilmiş ve 57. maddede konut ihtiyaçları karşılanırken çevre şartlarının gözetilmesi hükmüne yer verilmiştir (“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, 1982, s. 18). 44, 45 ve 26. maddelerde benzer konular ele alınırken, 65. maddede kalkınmaya vurgu yapılarak mali kaynaklar doğrultusunda ekonomi ve sosyal politikaların devlet tarafından gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Fakat 65. maddedeki bu esneklik, devletin çevreyi koruma sorumluluğunun aksamasına sebep olmaktadır. 1983 yılında 2872 No’lu Çevre Kanunu çıkarılmıştır. Sürdürülebilir kalkınma kavramı bu aşamadan itibaren dikkate alınmaya başlanmıştır.

Çevreyi koruma politikasının yürütülmesi hususunda paydaşlar STK’lar, meslek odaları, kurumlar olarak belirlenmiştir (Orhan, 2015, s. 17-20). 1980’li yıllarda kurumsal işleyişi şekillendiren hukuki çerçeve ortaya çıkmaya başlamıştır. Fakat 1980’lerde yaşanan bu gelişmeler ve öne sürülen stratejilerde 1970’lerde benimsenen çevre politikası paradigmaların tekrarlandığı görülmektedir. 1983 yılında Çevre Kanunu çıkarılmış ve sanayi ve üretim faaliyetlerinin çevreye olumsuz etkilerine doğan tepkiler ve protesto faaliyetleri siyasi ve kurumsal gelişmelerin öncüsü olmuştur. Protestolar ile temelde fabrika üretimlerinin çevreye verdiği zarara dikkat çekilmek istenmiştir ve başlangıçta yerel düzeyde eylemler gerçekleşmiştir. Termik santraller ve çevreye verdiği zarar protestoların temelini oluşturmuştur. 1988 yılında Yeşil Parti’nin kurulması ile bu eylemler siyasi bir düzleme taşınmıştır. 1987-1999 yılları arasında STK’ların çevre politikalarındaki rolü, çevre politikasının gelişimini anlamamıza katkı sağladığından dolayı ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

1980’lerde de çevre ve kalkınma arasında bir ayırım yapılmadığından çevre ve ekonomi entegrasyonu sağlanamamıştır. Askeri darbe gibi siyasi sorunlarla kısıtlanan çevre politikası bu dönemde düşüşe geçmiş ve diğer politika alanlarının gerisinde kalmıştır. Bu dönem aslında hem çevre politikasının gerilediği hem de kurumsal ve yasal olarak çevre

çalışmalarını güçlendiği bir dönem olması sebebiyle çevre ve güvenlik ikilemini içinde barındırmıştır. 1985-1989 yılları arasında uygulanan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kaynakların gelecek nesillere en verimli şekilde aktarılması gündeme gelmiş ve çevre politikasının sürdürülebilirliği için önemli bir adım atılmıştır (Erdem & Yenilmez, 2017, s. 15-20).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise bir önceki planlarda edinilen prensipler devam etmiş ve bütün ekonomi politikalarının ekolojik hassasiyetler dikkate alınarak yürütülmesi öncelenmiştir ("Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)", 1989, s. 312-318). Bu dönemde benimsenen ana ilke doğal dengenin ve insan sağlığının ekonomik kalkınma ile uyum içinde korunabilmesi olmuştur. Ayrıca atık yönetimi ve kimyasalların doğru kullanımı gibi konular da birincil konular arasında yer almıştır. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1996-2000) ise benzer hedefler yinelenmiş ve sürdürülebilir kalkınma vurgulanmış olsa da diğer kalkınma planlarının başarısızlığı yaptırım eksikliğine bağlanmıştır ("Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)", 1995, s. 189-195; Evin & Demiral, 2018, s. 280-285). Ayrıca çevre mevzuatının uygulanmasındaki sorunlar ve finansman sorunu gibi konular ele alınmış ve Çevresel Etki Değerlendirme Sisteminin etkin bir şekilde çalışması hedeflenmiştir. 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun yeniden ele alınması da bu dönemde gündem gelmiştir.

Çevre Bakanlığı 1991 yılında kurulmuş ve çevre politikasının izleme ve denetimi sağlanmaya çalışılmıştır. 1990'larda çevre üzerine tartışmalar Türkiye özelinde de uluslararası gelişmelerin etkisiyle çevre ve sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde gelişmiştir. Brundtland Raporu ve Gündem 21 belgeleri sürdürülebilirlik üzerine temel başvuru kaynakları olmuştur (Brundtland & Khalid, 1987). 1992 yılında düzenlenen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı sonucunda yayımlanan "Gündem 21" raporunda sürdürülebilirliğe vurgu yapılmış ve uluslararası kamuoyunun kalkınma gündemi yeniden şekillenmiştir. Dünyadaki bu gelişmelere paralel olarak II. Habitat Konferansı 1996 yılında Türkiye'de düzenlenmiştir. Bu konferansta, Türkiye'de çevreciliğin kurumsallaşması adına önemli adımlar atılmış ve çevreci sivil toplum örgütleri projeler yoluyla uluslararası fonlardan yararlanmaya başlamıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde ise Türkiye'de çevre hareketinin siyasallaşmaya ve kurumsallaşmaya başladığı görülmüştür. Bu dönemdeki çevre protesto hareketleri enerji ve madencilik faaliyetleri üzerine

olmuştur. Hidroelektrik Santrallerine (HES), termik santrallere ve altın madenciliğine yönelik tepki, gösterilerin odak noktasını oluşturmuştur (Uğurlu, 2009, s. 65-70).

Bu süreçte sürdürülebilirlik hem beş yıllık kalkınma planlarında hem hükümet söylemlerinde kendini göstermiş olsa da kısıtlı bir şekilde analiz edilmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında rol alacak karar alma mekanizmalarının, aktörler ve paydaşların entegrasyonu ve koordinasyonu yeterince oluşturulmamıştır. Çevrenin korunması ve sürdürülebilirlik ekonomik çıkarların sağlanması ve kalkınmanın gerçekleşmesi için bir koşul olarak ele alınmış ve ekolojik bir modernizasyonun aracı olarak görülmüştür. Nitekim Avrupa Birliği'ne adaylık sürecinde de birçok sektördeki çevreci modernizasyonu ve kurumsal yenilikleri hızlandırmıştır. BM'nin ve daha sonra AB'nin öncüsü olduğu uluslararası çevre politikası, ülkelerin gündeminde çevre konusunun yer almasını sağlamıştır. Bu şekilde çevresel farkındalık artmıştır.

Avrupa Birliği'ne üyelik süreci ise kalkınma planlarının içinde çevre konusunun önem sırasının yükselmesinde etkili süreçlerden biri olmuştur. Özellikle STK'lar ve yerel yönetimler bu konuyla ilgili ortak sorumluluklar üstlenmiştir. Çevre sorunlarının insan sağlığını ve geleceğini tehdit eder hâle gelmesiyle birlikte önleyici çevre politikaları gündeme gelmiştir. Çevre politikasındaki kurumsal ve siyasal düzeydeki gelişmeler ise 1990'lı yıllara rastlamaktadır. Bu dönemde bir yandan STK'ların faaliyetleri ve toplumsal bilinç gelişirken diğer yandan hukuki ve kurumsal gelişmeler yaşanmıştır (Ercöşkun & Ekşi, 2013, s. 38-200). Yeşil/çevreci STK'ların kurulması hem toplumsal farkındalığın gelişmesi hem de yeşil siyasetin sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Türkiye'deki çevreci STK'ların sayısı gelişmiş ülkelere kıyasla daha az olsa da yeşil siyasetin gelişimine katkısı göz ardı edilemez. Ancak bu çaba ve çevreci faaliyetler yeşil partilerin siyasi sistemde kalıcı bir yer edinmesini sağlayamamıştır. Çevre politikasının kurumsallaşması ve yasal zemininin oluşturulması ise zamanla olmuştur.

3.2. Türkiye'de Çevre Normunun Kurumsal ve Yasal Gelişimi

Bu başlık altında Türkiye'de çevre normunun kurumsallaşması ve yasal olarak gelişimi ele alınacaktır. Kurumsallaşma, kurumların belirledikleri hedeflerin kabul görmüş normlar, değerler ve ilkeler ile yönetilmesidir. Kurumsallaşma aslında normun somutlaşması ve kabul görmesinin bir sonucudur. Normlar kurumsallaştığında, aktörler ortak tercihleri, değerleri ve fikirleri daha güçlü bir şekilde ifade etmeye başlamaktadırlar.

Normlar birçok farklı şekilde kurumsallaşabilir, bunlardan dördü en yaygın olanlarıdır. İlk yöntem, normu savunan aktörlerin aracılığıyla çok sayıda devlet tarafından uluslararası düzeyde kabul edilmeleridir. Bu bazen uluslararası bir anlaşma, bazen bir örgüt, bazen de çok taraflı bir girişim/proje olarak kendini gösterir. İkinci yöntem, devlet ya da hükûmet dışı kurumlar aracılığıyla kurumsallaşmalarıdır. Üçüncü kurumsallaşma yöntemi ise basın ve görsel medya aracılığıyla gerçekleşir. Buna göre, sosyal ve siyasi iletişimsel süreçlerin ve norm savunucularının kurucu etkisi, belirli normların kurumsallaşması ve yaygın kabul görmesiyle sonuçlanır. Son olarak, kimlikler normları kurumsallaştırma etkisine sahiptir. Bu hem toplum hem de devlet düzeyinde geçerlidir (Finnemore ve Sikkink, 1998, s. 895-900).

Bu kurumsallaşma aşamaları Türkiye örneğinde de gözlemlenmektedir. Türkiye çevre normunu benimsedikten sonra kurumsallaşma adımlarını atmış ve uluslararası platformlarda da yer alarak çevre koruma politikalarını desteklemiştir. STK'lar aracılığı ile de sosyal ve iletişimsel olarak çevre normunun toplumda yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu süreçte en temel etkenler BM ve AB'nin çevrecilik konusundaki istikrarlı faaliyetleri ve AB'ye adaylık müzakereleri olmuştur. Bu başlık altında çevresel güvenlik normunun kurumsal açıdan nasıl güçlendiği Türkiye örneği ile incelenecektir. Çevre normunun AB-Türkiye ilişkileri bağlamında kurumsallaşmasına katkı sağlayan altı temel süreç şunlardır: Çevre Genel Müdürlüğü'nün kurulması (1984), Türkiye Çevre Ajansı'nın kurulması (2020), Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın kuruluşu (2021), İklim Değişikliği Başkanlığı'nın ve İklim Değişikliği Uyum ve Koordinasyon Kurulu'nun oluşturulması (2021), AB mevzuatına uyum süreci.

Kurumsallaşma sürecini yasal gelişmeler tamamlamış ve normun gelişimi güçlendirilmiştir. Bu yasal gelişmeler içerisinde Çevre Kanunu'nun çıkarılması, belli başlı AB direktiflerine uyum sağlanması, çevre normunu destekleyen diğer başka sektörlerde çevreyi korumak adına çıkarılan kanunlar ve yönetmelikler yer almaktadır. Çevre normunun ve çevre politikasının düzenli bir şekilde takibini sağlayabileceğimiz en temel kaynaklar ise hükûmet programları ve beş yıllık kalkınma planları olmuştur. Bu kaynaklarda çevre konusuna ne kadar yer verildiği ve çevre normunun korunması adına hangi gelişmelerin olduğu tez içerisinde incelenmiştir.

3.2.1. Türkiye’de Çevre Normunun Kurumsallaşması

Kurumsallaşma kurallar, normlar, uygulamalar ve rutinler gibi çeşitli yapıların toplumsal ve siyasal bağlamda benimsendiği bir süreçtir. Kurumsallaşma çeşitli kurumlar aracılığıyla gerçekleşir. Normlar çeşitli araçlarla uygulanmaya ve yaygınlaştırılmaya başladığında zamanla tekrarlanarak standart hâle gelir. Devletler de bu standartlaştırılmış kalıp ve normlara göre politika yürütürler. Bir normun ne ölçüde içselleştirildiği veya kabul edildiği, normun etkinliğini anlamamız için önemli bir ölçüttür (Keman, 2017). Çevre politikasının kurumsallaşması da çevre normunun güçlenmesi ve yayılması için en önemli adımlardan biridir. Dolayısıyla kurumsal gelişmelerin izlenmesi ve her bir aşamada çevre sorunlarının hangi bağlamda ele alındığının anlaşılması önem arz etmektedir. Bu sebeple tez içerisinde çevre alanındaki kurumsal dönüşüm tablo hâline getirilmiş ve bu dönüşüm analiz edilmiştir. Uluslararası gelişmelerin, özellikle de BM ve AB’nin faaliyetlerinin, Türkiye’de çevre politikalarının kurumsallaşmasına olumlu katkısı dikkate alınmıştır. Bu olumlu gelişmelerin Türkiye’de çevresel güvenlik normunun korunması hususundaki teşvik edici etkisi göz önünde bulundurulmuştur.

Çevre koruma alanında hukuk, ilkeler, önlemler, kurumlar ve standartlar bir bütün olarak ele alınmalıdır. Çevresel düzenlemelerin amacı, çevre tahribatını ve kirliliğini önlemek, çevrenin iyileştirilmesini sağlamak ve çevreyi tahrip eden ve kirletenlere caydırıcı yaptırımlar uygulamaktır. Türkiye çevre kirliliği konusundaki kurumsal yapısını 1970’lerde oluştururken, AB de aynı yıllarda bu çevresel dönüşüm süreci ile mücadele etmiştir. Türkiye’de çevre politikasından sorumlu kurumlar iki ana kategoriye ayrılabilir: merkezi kurumlar ve yerel yönetimler. Çevre kalitesinin korunması ve iyileştirilmesi için 1978 yılında kurulan Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı, çevre kalitesinin çeşitli alanlarından sorumlu merkezî kurumlar arasında yer almış ve merkezî hükûmet ile yerel yönetimler arasında koordinasyonu sağlamayı amaçlamıştır. Bu kuruluş, 1991 yılında Çevre Bakanlığı’na dönüştürülmüştür. Çevre Bakanlığı, 2003 yılında Orman Bakanlığı ile birleştirilmiştir. 2021 yılında ise Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı adını alarak kurumsal dönüşümünü tamamlamıştır. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Orman Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Turizm Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve Sanayi ve Ticaret Bakanlığı da çevre konularını kendi görev alanlarına zamanla dâhil etmişlerdir. Sağlık Bakanlığı, kuruluşundan bu yana temiz bir çevre ve çevre sağlığının korunması konusunda istikrarlı bir politika yürütmüştür.

Bakanlık halk sağlığı, hava kalitesinin iyileştirilmesi, su kirliliğinin önlenmesi gibi çevresel sorunlar kapsamında önemli sorumluluklar üstlenmiştir. Bakanlık her yıl düzenli olarak su kalitesi ölçümleri yapmakta ve sağlık tesislerinin denetimini ve ruhsatlandırılmasını gerçekleştirmektedir (Ergün, 2008, s. 41-46).

Bakanlıklar düzeyindeki çevreci kurumsallaşmanın diğer bir boyutu afet yönetim mekanizmalarıdır. Çevresel güvenlik normu ve afet yönetimi birbirini etkileyen ve karşılıklı etkileşim hâlinde olan iki temel ekolojik olgudur. Çevre politikası ve afet yönetimi denildiğinde ilk akla gelen kavram güvenlik, yani güven ortamının temin edilmesidir. Ayrıca güvenlik tehlikeden uzak olma ya da korku ve endişe ortamının olmaması olarak da ifade edilebilir. Bu bağlamda güvenlik, insani ve çevresel güvenliğe işaret etmektedir. Çevresel güvenlik, ekonomik ve sosyal refahın devamını sağlamak için önemli ekosistem kaynaklarının korunması ve su, toprak, enerji ve mineraller de dâhil olmak üzere doğal kaynakların tedarikinin güvence altına alınması anlamına gelmektedir (Bruch, 2002, s. 10430-10436).

Afet yönetiminin temelini oluşturan Afet Risk Yönetimi ise kendine has bir kavramsal çerçeveye ve zaman çizelgesine sahiptir. Acil durumların tüm insani yönleriyle başa çıkmak için kaynakların ve sorumlulukların organizasyonu ve yönetimi olarak tanımlanan bu kavram ile çevresel güvenlik ve insani güvenlik sağlanarak toplumların direncinin artırılması hedeflenmektedir. Hem çevre politikalarında hem de afet yönetiminde önleyici politikalar ve hazırlıklı olma önem arz etmektedir. Bu doğrultuda bazı araçlara başvurulmaktadır. Bu araçların başında gelen Anlık Çevre Değerlendirme Aracı (FEAT), çevre yönetişiminin ve afet yönetiminin birlikte takibini kolaylaştıran önemli bir araçtır. Bu uyarı ve takip aracı güncellenmiş hâliyle (FEAT 2.0) 2014 yılında Birleşmiş Milletler (BM) tarafından ilan edilmiş ve kapsamı genişletilmiştir. FEAT, ani başlayan doğal afetlerin ardından insanlar, insan çevresi ve ekosistemler için risk oluşturan mevcut veya potansiyel akut çevresel etkileri tanımlamaktadır. Bu sistem, afet risk faktörlerini azaltarak, afetten etkilenen toplumların tesislerinin, geçim kaynaklarının ve yaşam koşullarının restorasyonunu ve uygun olduğunda iyileştirilmesini sağlamaktadır ("Flash Environmental Assessment Tool (FEAT) Version 2.0", 2014, s. 7-10). Bu araçlar, afetlere yönelik toplumsal direnci ve çevre bilincini artırmak için mevcut yapılarımızı ve altyapıyı iklim ve afet dirençli hâle getirmemiz için bir yol haritası oluşturur. Bütün sektörlerde çevre ve afet bilincini artırmak, bu alanlara yönelik kurumlar

oluşturmak, eğitim müfredatlarına çevre güvenliğini ve afet yönetimini entegre etmek; çevresel sorunlarla ve afetlerle mücadelede etkin stratejiler arasında yer almaktadır. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı çevre politikalarında kurumsal rolü üstlenirken, afet yönetiminde ise birçok STK ile birlikte T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı görev almaktadır (Benli vd., 2018, s. 60-63).

Çevre politikasının entegrasyonu ilkesinin de yansıması olan bu kurumsal gelişimler, çevre politikasını güçlendirmiştir. Merkezî birimlerdeki kurumsallaşma adımları yerel yönetimlerde de karşılık bulmuş ve kentleşme sorunları çevresel hassasiyet ile ele alınmaya başlanmıştır. Avrupa Birliği'nin çok-yönlü çevre politikası uygulamaları Türkiye'nin çevre politikasının oluşumunda da karşılık bulmuştur. Ekonomik, toplumsal, siyasal birçok sorun ve farklı politika alanları çevre politikasıyla bütünleştirilmiştir. Sürdürülebilirliğin esas alındığı bu politika anlayışı ile çevre politikasının kalıcılığı sağlamak istenmiş ve kurumsal gelişmeler anayasal ve hukuki birçok adımla tamamlanmıştır.

Nihayetinde bu kurumsal gelişim ve dönüşüm çabaları Türkiye'nin çevre politikasının çok boyutlu yönünü yansıtmaktadır. Çevre politikalarında uygulanması hedeflenen entegrasyon ilkesi Türkiye'de çeşitli sektörlerde kendini göstermiştir. Bütüncül politika anlayışı ile geliştirilmesi planlanan çevre politikası tedrici olarak politika eylemlerine yansımıştır. AB ile üyelik müzakerelerinin de etkisiyle hızlanan kurumsal ve yasal dönüşüm, çevre politikalarının takibini kolaylaştırmıştır. Bu süreç, denetim mekanizmalarının ve şeffaflık ilkesinin önemini ortaya çıkarmıştır. Aşağıdaki tabloda kurumsal dönüşümün aşamaları verilmiştir:

Tablo 6: Türkiye'nin Çevre Politikasının Kurumsallaşma Süreci (1972-2021)

1972	Bayındırlık Bakanlığı-1983 yılında Bayındırlık ve İskân Bakanlığı adını almıştır.
1973	Çevre Sorunları Koordinasyon Kurulu-1974 yılında Çevre Koordinasyon Kurulu adını almıştır.
1978	Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı
1984	Çevre Genel Müdürlüğü
1988-1994	Yeşil Parti
1989	Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı- 2011 yılında kapatılmış ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü adı ile faaliyetine devam etmiştir.
1991	Çevre Bakanlığı- 2003 yılında Çevre ve Orman Bakanlığı adını almıştır.
2008-2012	Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi
2011	Çevre, Orman ve Şehircilik Bakanlığı
2012-Günümüz	Yeşil Sol Parti
2020	Çevre, Orman ve Şehircilik Bakanlığı bünyesinde kurulan Türkiye Çevre Ajansı (TÜÇA)
2020-Günümüz	Yeşiller Partisi
2021	Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ve Bakanlık bünyesinde oluşturulan İklim Değişikliği Başkanlığı ve İklim Değişikliği Uyum ve Koordinasyon Kurulu

Kaynak: Bu tablo atıfta bulunulan ilgili eserdeki bilgilerden yola çıkılarak tarafımdan oluşturulmuştur (Şengün, 2015, s. 110-118).

Bayındırlık Bakanlığı, 1983'te aldığı yeni adıyla Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, şehircilik ve genel çevre düzenlemesi konularına önem vermiştir. Çevre sorunlarından ziyade imar, kentleşme ve gecekondulaşma sorunları öncelikli olarak ele alınmıştır. 1973 yılına kadar çevre politikası diğer politika alanları içerisinde incelenmiş ve ekonomi politikasına öncelik verilmiştir. Bu nedenle 1973 yılında oluşturulan "Çevre Sorunları Koordinasyon Kurulu" çevre politikalarına odaklanan ilk bağımsız kurul olması bakımından önem arz etmektedir. Bu dönemde atıkların bertarafı ve yenilenebilir enerji kaynakları öncelikli konular arasında yer almıştır. 1974 yılında Kurul'un adında yer

verilen “çevre sorunları” yerine daha kapsayıcı olan “çevre” ifadesi kullanılarak “Çevre Koordinasyon Kurulu” oluşturulmuştur (“Çevre, Şehircilik Ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın Tarihçesi”, 2021). Bu değişimle sadece çevre sorunları değil, bu sorunlarla mücadele için geliştirebilecek politika önerileri de gündeme taşınmaya başlamıştır. Dolayısıyla atılan bu kurumsal adım, Türkiye'nin çevre politikasının dönüşümünü göstermesi bağlamında önemlidir.

1978'de kurulan Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı ise çevre politikası hakkında Bakanlık ve kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamıştır. Bu örgütün kurulması, bütüncül bir çevre politikası için etkili bir adım olmuştur (Şengün, 2015, s. 113-114). 1983 yılında 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun çıkarılması ise kurumsal gelişimlerin yasal tamamlayıcısı olmuştur. Böylece “sürdürülebilir kalkınma” ve “sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı” gibi kavramlar Türkiye'deki çevre çalışmaları terminolojisinde yerini almıştır. Çevre Kanunu'nun hazırlanmasının akabinde Çevre Kanunu'nu uygulamakla yükümlü olan Çevre Genel Müdürlüğü kurulmuştur (“Çevre Kanunu”, 1983). 1989 yılında oluşturulan Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı'nın devamı niteliğinde olan Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü'nün faaliyetleri sayesinde doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilirliğin sağlanması öncelikli hâle gelmiştir. Bakanlığa ve/veya Başbakanlığa bağlı kurumların, örgütlerin kurumsallaşma süreci ve çevre politikasına katkısı oldukça değerlidir. Ancak çevre sorunları ile mücadelede kurumlar, kuruluşlar ve STK'lar arasında koordinasyonun sağlanmasında ve çevre politikasının yürütülmesinde ana aktör, günümüz adıyla, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'dır. Bu nedenle Bakanlığın kurumsal dönüşümünün de incelenmesi önemlidir. 1991 yılında kurulan Çevre Bakanlığı, 2003 yılında Çevre ve Orman Bakanlığı adını almıştır. Bu dönemde çevre sağlığının korunması ve ormanların korunması konuları birlikte ele alınmıştır (Baykal, 2010, s. 3-4).

2011 yılında ise Çevre, Orman ve Şehircilik Bakanlığı adı altında faaliyetlerine devam eden Bakanlık, belirtilen diğer konuların yanı sıra şehircilik konusu da çevre politikasıyla bütünleştirmiştir. 2020 yılında Çevre, Ormancılık ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı olarak Türkiye Çevre Ajansı'nın (TÜÇA) kurulması ise çevre politikalarının gelişimine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. TÜÇA yenilikçi çevre anlayışıyla depozito yönetim sisteminin, yeşil sertifika programının ve hava izleme portalının oluşturulmasını sağlamıştır. Ajans aracılığıyla atılan bu çevreci adımlar, geri dönüşüm ve sürdürülebilirlik

odaklı politikanın bir sonucudur. Özellikle depozito yönetim sistemi, atıkların geri dönüşümünü teşvik etmekte ve israfın önüne geçilebilmesi adına bir çözüm sunmaktadır. Yeşil sertifika sistemi ile şirketlerin ve kurumların çevre-dostu dönüşümü sağlanarak uluslararası çevre standartlarına uyum da kolaylaştırılmaktadır. Ajans'ın attığı çevre dostu adımlardan bir diğeri olan hava izleme portalı ise iklim değişikliği, bilinçsiz yakıt tüketimi ve kentleşme sorunları gibi sebeplerle gittikçe artan hava kirliliğinin il bazında takibini kolaylaştıran bir platformdur (Öner, 2023, s. 36-37; "Türkiye Çevre Ajansı", 2023).

Avrupa Birliği tarafından hazırlanan Yeşil Anlaşma'nın ve mevcut çevreci adımların da etkisi ile 2021 yılında Bakanlığın adı Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak yenilenmiştir. Bu değişiklikle küresel ısınmanın kaçınılmaz ve yıkıcı etkilerinin en aza indirilmesi amaçlanmıştır. 2021'de atılan diğer önemli adım Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığına bağlı İklim Değişikliği Başkanlığı ve İklim Değişikliği Uyum ve Koordinasyon Kurulu'nun oluşturulmasıdır. İklim ve çevre odaklı birimlerin oluşturulması ve TÜÇA'nın kurulması çevre politikalarının denetim ve takibini kolaylaştırmıştır. Türkiye'nin çevre politikasının kurumsallaşma sürecinde küresel gelişmelerle aynı hızda gelişme kaydedilmemiş olsa da, iklim değişikliğini önleme ve çevresel güvenliği koruma hedefleri doğrultusunda düzenli ve devamlı ilerleme söz konusu olmuştur ("Çevre, Orman Ve Şehircilik Bakanlığının Teşkilat Ve Görevleri", 2011, s. 1-5).

Türkiye'de çevreciliğin kurumsallaşmasına önemli katkılardan bir diğeri, AB mevzuatına uyum sürecidir. Bu süreç ile 2002 yılında ÇED Yönetmeliği çıkarılmıştır. 2004 yılında ise BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi onaylanmış ve çevre koruma politikalarının ana başlıkları belirlenmiştir. Türkiye'nin uluslararası gelişmelerle doğru orantılı olarak geliştirdiği ve AB Müktesebatına uyum sürecinde hızlandırdığı çevre politikasının temel başlıkları ise şöyledir: hava kalitesinin artırılması, atık yönetimi mevzuatının uyumlaştırılması, su kalitesini artırılması, doğanın korunması müktesebatına uyum, endüstriyel kirlenme denetim kapasitesinin geliştirilmesi, kimyasal maddelerin kontrolü, iklim değişikliği müktesebatına uyum. Nihayetinde kalkınma planları ve AB Müktesebatına uyum süreci, çevrecilik ve çevre politikalarının gelişimini yansıtmakla birlikte çevre ve kalkınma arasındaki ilişkiyi önemli bir değişime uğratmıştır. Özellikle On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile çevre ve kalkınma kavramlarının çatışma içinde

değil, birlikte sürdürülebilir kavramlar olduğu düşüncesi benimsenmiştir (“On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2019-2023)”, 2019, s. 166-168).

3.2.2. Türkiye’de Çevre Normunun Yasal Zemini

Türkiye’nin çevre politikasının yasal gelişimini analiz edebileceğimiz başlıca ulusal kaynak hükümet programlarıdır. Uluslararası çevre politikalarında olduğu gibi Türkiye’nin çevre politikaları da yakın zamanda gelişmiştir. Dolayısıyla Türkiye’nin de çevre sorunları ile mücadelede yeni olduğu söylenebilir. Çevre sorunu ilk defa 1974’te ilan edilen 37. Hükümet Programı’nda gündeme taşınmıştır. Daha sonra kurulan hükümetlerin programlarında da çevre politikası ele alınmasına rağmen, ekonomi politikası ve kalkınma planları öncelikli konumunu korumuştur. Maliyet hesaplarının hâkim olduğu bu ekonomi görüşü, çevre politikasına yatırım yapılmasını güçleştirmiştir (Neziroğlu & Yılmaz, 2013b, s. 3978-3980). Hükümet programlarında değinilen diğer bir konu ise tarımsal faaliyetlerin ve zirai çalışmaların korunmasıdır. Bu politika, kaynakların doğru yönetimi ve doğanın korunması ile bağlantılı olması sebebiyle çevre politikasının bir alt dalı olarak çevre sorunlarının çözümüne katkı sağlamıştır. Fakat toprağın kalitesinin artırılması ve üretimin hızlandırılması için kimyasal gübreler bilinçsizce kullanılmış ve elde edilen ham maddenin işleneceği üretim tesisleri hızlı ve kontrolsüz bir şekilde açılmıştır. Bu bilinçsiz politika canlıların yaşam alanını daraltmış ve ağaçsızlaşma sorununun çözümünü zorlaştırmıştır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013c, s. 4380-4390).

Hükümet programlarının bazılarında turizm sektörünün gelişimi hem ekonomik hem sosyal açıdan gerekli ve önemli görülmüştür. Ancak turizm faaliyetlerinin çevreye etkisi düşünülmemiştir. Bu politika ile benzer şekilde enerji üretiminde de geri dönüşüm ve yenilenebilir enerji kavramları henüz benimsenmemiştir. Termik ve nükleer enerji santralleri ekonomik gelişimin bir göstergesi olarak kabul edildiğinden santrallerin çevreye olan etkisi tartışılmamıştır. 1980’li yıllarda çevre politikalarına gösterilen önem, ekonomik sorunların ve sanayileşme politikalarının gölgesinde kalmıştır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013d, s. 5800-5810).

Orman ekosisteminin muhafaza edilmesi ise bütün hükümet programlarında yer almıştır. Ancak bu konu da diğer başlıklar gibi sanayileşmenin güçlendirilmesi ve ormanların işletilmesiyle beraber düşünülümüştür. Bu sebeple ormanların çevre sağlığı ve insan

sağlığı için önemi/değeri göz ardı edilmiştir. 1987 yılında AB'ye tam üyelik başvurusunun yapılması ile birlikte çevre politikalarında da gelişmeler olmuştur. AB'ye üyelik kriterlerini sağlama gerekliliği ve serbest ticaret koşullarının sağlanması çevre politikalarının gelişimini hızlandırmıştır (Bozkır, 2002). Bu gelişmeler daha çok hukuki metinler üzerinden sağlanmıştır.

Kurumsal ve yasal gelişim bir normun oluşumu ve yaygınlaşması için en önemli adımlardır. Türkiye'de bu anlamda olumlu bir gelişme sağlasa da bu çevresel güvenliğin sağlanması için denetim ve yaptırım sorunu hâlâ mevcuttur. Hukuki düzenlemeler ve kurumsal gelişmeler de toplumsal ve ekonomik anlamda destek bulamamış ve bu uygulamalar içselleştirilememiştir. Çünkü normun içselleştirilme süreci karmaşık ve çok boyutlu bir süreçtir. Bu süreç, normların kabullenildiği ve uygulandığı son aşamayı ifade etmektedir. Norm içselleştirme, temelde farklı politika önceliklerine sahip aktörler arasında benzer davranışların oluşumunu analiz edebilmek için kullanılan bir kavramdır. Çevre normu çerçevesinde de bazı standartlar geliştirilmiş ve her aktör kendi yerel dinamiklerini dikkate alarak benzer çevre koruma politikaları sergilemektedir. Türkiye de bu standartları kendi ulusal mevzuatına entegre etmeye çalışmaktadır. Ancak ekonomik maliyetler ve denetim eksikliği Türkiye'nin çevre politikalarını güçlendirmesini engellemekte ve/veya yavaşlatmaktadır. Normun oluşumu, gelişimi ve içselleştirilmesi sürecinin uzun zaman alması ve sosyal, siyasi ve ekonomik sorunlarla karşılaşılması sebebiyle, Türkiye'de çevre normunu güçlendirilmesi mümkün olmamıştır. Ayrıca oluşturulan kurumların ve çıkarılan yasaların kalıcı bir gelişme sağlayamadığı görülmüştür.

Bu yavaş ilerlemeye rağmen hükümet programlarında ve kalkınma planlarında 1973 yılı ve sonrası önemli gelişmeler yaşanmıştır. Çevre politikası bu belgelerde ve siyasi söylemlerde çok boyutlu bir şekilde ele alınmıştır. Kimi plan ve programlarda çevre ve ekonomi ikilemi sürdürülebilir kalkınma normu ile sönümlenirken, kimilerinde ise atık yönetimi ve yenilenebilir enerji kaynaklarının önemi gibi başlıklar ön plana çıkmıştır. Ulusal çevre politikaları, uluslararası gelişmelerle de bağlantılı olarak güçlenmiş ve toplum tabanında da karşılık bulmaya başlamıştır. Bu durum, çevreci sosyal hareketlerin ve yeşil politikanın siyasi yönünün güçlenmesini sağlamıştır. Ancak yeşil politikayı benimseyen Yeşil Parti'nin istikrarsız tutumu, çevre politikasının zayıflamasına neden olmuştur. Çevre normunun kabulü de görece geç olduğundan Türkiye için AB üyelik

müzakereleri teşvik edici olmuştur. Hem denetim mekanizmalarının güçlü olması hem de çevre politikalarının kurumsallaşma ve yasal gelişim sürecini daha önce tamamlaması sebebiyle AB, Türkiye için örnek bir aktör olmuştur. Aşağıdaki tabloda 1974-2018 yılları arasında çevre sorunlarını gündeme taşıyan hükûmetlerin çizelgesi verilmiştir:

Tablo 7: Hükûmet Programları (1974-2023)

Hükûmet Programları (1974-2023)		
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Hükûmetleri		
1974	I.	Ecevit Hükûmeti- CHP- Milliyetçi Sol Parti (MSP) Koalisyonu
1978-1979	III.	Ecevit Hükûmeti
1993-1995	I.	Çiller Hükûmeti
1995-1996	III.	Çiller Hükûmeti
Adalet Partisi Hükûmetleri		
1975-1977	IV.	Demirel Hükûmeti- Adalet Partisi, Millî Selamet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin Koalisyonu
1977-1978	V.	Demirel Hükûmeti
1979-1980	VI.	Demirel Hükûmeti
Anavatan Partisi Hükûmetleri		
1983-1987	I.	Özal Hükûmeti
1996	II.	Yılmaz Hükûmeti
1997-1999	III.	Yılmaz Hükûmeti
1999-2002	V.	Ecevit Hükûmeti
Doğru Yol Partisi Hükûmetleri		
1991-1993	VII.	Demirel Hükûmeti
1995-1996	III.	Çiller Hükûmeti
Demokratik Sol Parti Hükûmetleri (1997-2002)		
1996-1997		Erbakan Hükûmeti
Adalet ve Kalkınma Partisi Hükûmetleri (2002-2023)		

Kaynak: (Solak Güleç & Sürmeli, 2015, s. 28-39)

1974 yılında kurulan I. Ecevit dönemi ile çevre sorunlarına ve doğal kaynakların kirliliğine önem verilmeye başlanmıştır. Bu dönem, çevre politikasının siyasi gündemde yerini aldığı bir dönüm noktasıdır. Türkiye'nin çevre politikasının askeri, ekonomik ve siyasi krizler sebebiyle dönem dönem sekteye uğraması, çevre normunun yayılım sürecini yavaşlatmıştır. Bu süreçte Kıbrıs Harekâtı ve askerî sorunlar ile politikada öncelik sırası değişmiştir (Neziroğlu & Yılmaz, 2013b, s. 3983-4000). Dolayısıyla çevre sorunları hükûmet programında söylemsel olarak ilan edilmekten ileri bir noktaya taşınmamıştır. Diğer hükûmet programlarında ise çevresel normların uygulanması adına tedrici gelişmeler tespit edilmiş ve çevresel güvenlik kavramı siyasi gündemde zamanla yerini almıştır. Çevresel güvenlik normunun yayılması sürecinde siyasi gündemde görülen çevresel farkındalık toplumsal tabanda da karşılık bulmuş ve çevre örgütlerinin faaliyet alanını genişletmiştir. STK'ların faaliyetleri siyasi elitleri çevre sorunlarına hızlı bir şekilde çözüm bulunması konusunda teşvik ederken, siyasetin çevresel güvenliği sağlama çabası ile STK'lara yeni yasal haklar tanınmış ve yeni uygulama alanları sağlanmıştır. Bu sayede kazan-kazan mantığı ile çevre politikalarının toplumsal, sosyal ve siyasal anlamda birbirini geliştiren ve dönüştüren bir biçimde yürütülmesi amaçlanmıştır. Ancak politika önceliklerinin değişmesi, askerî ve/veya ekonomik sorunlar, politik istikrarsızlık nedenleri ile dönemselsel olarak çevre politikaları kesintiye uğramıştır.

CHP hükûmet programlarında çevre ve insan sağlığını tehdit eden etkenlerin önlenmesi için tedbirler alınmasını öngören ifadeler yer verilmiştir. Çevre politikasını ilk defa hükûmet programlarında açıkça ifade edilmesi anlamında bu adım önemlidir (Neziroğlu & Yılmaz, 2013c, s. 7075-7102). Demirel Hükûmet Programlarında ekonomik kalkınma, politika tercihlerinde öncelikli konumda yer almıştır. Tarım, sanayi, turizm gibi sektörlerde yürütülen faaliyetlerin de temel gayesi kalkınma programına katkı sağlamak olmuştur. Bu hükûmet programlarında çevre sorunlarına çok fazla değinilmemiştir. Bu dönemde nükleer santraller ön plana çıkarken, ormanların korunması ve yenilenebilir enerji kaynakları geri planda bırakılmıştır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013d, s. 5956, 5993).

Hükûmet programlarından da anlaşılacağı gibi çevre ve iklim değişikliği siyasetinin Türkiye'nin gündemine girmesi ve uluslararası faaliyetlerin daha düzenli olarak takip edilmeye başlanması 1980'li yıllara rastlamaktadır. Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan 1987 yılında kabul edilen "Ortak Geleceğimiz" adlı rapor kalkınma anlayışına küresel anlamda ilk kez dikkat çekmesi bakımından önemlidir (Brundtland & Khalid,

1987). Bu Rapor, iklim değişikliği dâhil çeşitli çevre sorunlarının uluslararası gündemde tartışılmasını sağlamıştır. İklim değişikliği konusu “Ortak Geleceğimiz” Raporu’nun “Ortak Tedbirler” başlıklı bölümünde yer almıştır. Bu bölümde iklim değişikliğinin yönetilmesi için kalkınmanın çevre korunarak sağlanması önerisinde bulunulmuştur. Ayrıca su yönetimi, sürdürülebilir gıda güvenliği, ormancılık, tarım, enerji tasarrufu ve yenilenebilir enerji gibi birçok tedbir de ana başlıklar arasında yer almıştır. “Ortak Geleceğimiz” Raporu’nun o dönemde Türkiye’de Türkiye Çevre Vakfı tarafından Türkçe’ye çevrilmesi ile kamu kurum ve kuruluşları ilk kez küresel çevre sorunlarını çok boyutlu bir biçimde ele almaya başlamıştır. 1990’lı yılların başında hızlanan bu süreç, Türkiye’de çevre ve sürdürülebilir kalkınma siyasetinin şekillenmesinde STK’ların rolünün artmasını ve çevre sorunlarının toplumun gündemine dâhil olmasını sağlamıştır (Brundtland & Khalid, 1987).

1990-94 yılları arasında ise çevre meselelerinin çözümünde sadece mevcut kirliliğin ortadan kaldırılması ve muhtemel kirliliğinin önlenmesi değil, aynı zamanda doğal kaynaklardan gelecek kuşakların da yararlanabilmesi için tedbir alınması ele alınmıştır. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın yürürlükte olduğu bu dönemde 1992 yılında başlayan Rio sürecinin devam etmesi, Türkiye’deki çevre bilincini güçlendirmiştir. BM Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda oluşturulan küresel çevre fonu kaynaklarının yöneldiği alanlardan biri doğrudan iklim değişikliği olmuştur.

Altı defa hükümet kuran Anavatan Partisi (ANAP) hükümetleri döneminde (1987-2002) ise çevresel sorunların temel nedeninin kontrolsüz kentleşme ve bilinçsiz sanayileşme olduğu ifade edilmiştir. Hava kirliliğinin azaltılması, kaliteli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ANAP hükümetinin temel hassasiyeti olmuştur. Bu dönem içinde gerçekleşen olumlu bir gelişme önceki hükümetlerin aksine, çevresel güvenliğin ekonomik kalkınmanın bir parçası olduğunun belirtilmesi ve iki kavramın bir bütün olarak ele alınmasıdır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013d). Mesut Yılmaz Hükümeti döneminde ise ormansızlaşma ve erozyonla mücadele hükümet programlarına eklenmiş ve önceki hükümet programlarındaki hedefler yinelenmiştir. Demokratik Sol Parti Hükümeti programlarında da çevre sağlığı ve çevre güvenliği vurgulanmıştır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013f). Ancak Türkiye, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’ni uzun süre imzalamadığı için bu alandaki kaynaklardan bir süre yararlanamamıştır. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemine gelindiğinde ise Türkiye’nin Birleşmiş Milletler İklim

Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne taraf olmasının ülke menfaatleri açısından olumlu olacağı fikri ağırlık kazanmıştır (“Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)”, 1995). Bir koalisyon hükûmeti olarak kurulan Erbakan Hükûmeti döneminde çevresel sorunlarla ilgili başka konulara yer verilmiştir. Bu konular şunlardır: atık santrallerinin kurulması, atıkların geri dönüşümü ile belli miktarda enerji sağlanması, atık maddelerin azaltılması ve yeniden işlenmesi (Neziroğlu & Yılmaz, 2013e, s. 7414-7416). Bu hükûmet programında ayrıca ormanların korunması, nükleer enerji santrallerin çevreci kullanım, çevresel farkındalığın artırılması da yer almıştır. Kirleten öder ilkesinden daha çok önleyici politikaların ön planda olduğu bu hükûmet programında bütün sektörlerin çevre ile uyum içinde olması öncelikli konular arasında yer almıştır.

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Hükûmeti döneminde (2002-2022) de atık yönetimi, çevreci enerjinin kullanılması önemli konular arasında olmuştur. Özellikle 2011 yılından sonraki hükûmet programlarında ise yaşanabilir şehir ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarına odaklanılmıştır. Bütün sektörler, çevreci projeler geliştirmesi ve çevre dostu eylemlerde bulunması konusunda teşvik edilmiştir (Solak Güleç & Sürmeli, 2015, s. 25-30). Türkiye'nin uluslararası çevresel iş birliğinin önemli göstergelerinden olan İklim Sözleşmesine taraf olması Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) dönemine rastlamaktadır. Bu Kalkınma Planı dönemi Türkiye'de iklim değişikliği ile mücadele bağlamında birçok teknik çalışmanın yapıldığı bir zaman diliminde olmuştur. Bu bağlamda 2001-2005 yıllarını kapsayan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, hem toplumsal katılıma verilen önemi göstermiş hem de yerelleşme konusunda atılacak adımların işareti olmuştur (“Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)”, 2000, s. 187-189). Ayrıca bu dönemde toplumsal ve kurumsal anlamda farkındalığın arttığı görülmüştür. Bu doğrultuda Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı hazırlanmıştır. Ancak yerelleşme konusunda yeterince yol kat edilememesi çarpık kentleşme, atık yönetimi ve geri dönüşüm sorunsalını ortaya çıkarmıştır. Ekonomik kalkınma doğal ekosistemin koruma hassasiyetiyle sürdürülmediğinden çevre politikası ile ekonomik ve sosyal politikaların bütünleşmesi de mümkün olamamıştır. ÇED Yönetmeliği'nde de beklenen ilerlemenin kaydedilmediği görülmektedir. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir çevre yönetimi güçleşmiştir. Bu gibi koşullarda kirleten öder ilkesinin uygulanması, çevre sorunlarının çözümüne yönelik etkili bir politika önerisi olabilir (Orhon, 2003, s. 3-5). Bu dönem içinde Türkiye'nin çevre politikasının AB normlarına

ve uluslararası standartlara uyarlanması ve Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne taraf olunması için çaba göstermesi ise olumlu gelişmeler arasında yer almıştır. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde ise iklim değişikliği eylem planı hazırlanmaya başlanmıştır. Bu planda iklim değişikliği ile mücadelede ana sektörler olan enerji, sanayi, ulaştırma, tarım, ormancılık ve inşaat sektörlerinde sera gazlarının salımının azaltılması için sektörel eylem planları ayrı ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Bu plan hazırlanırken STK'ların ve sivil toplumun konuya dâhil edilmesi planın daha etkin olmasını sağlamıştır. Hızlı sanayileşme adımları ve bilinçsiz kentleşme doğal kaynakların korunmasını zorlaştırdığından sürdürülebilirlik 2007-2013 yıllarını kapsayan Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan en zorlayıcı unsurlardan biri olmuştur ("Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)", 2006, s. 5-11).

AB'ye uyum sürecinde çevresel denetim, atıkların yönetimi, doğa koruma sorumluluğu gibi konularda gelişme kaydedilmiştir. Fakat bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için gerekli yatırımlar, kısa vadede yüksek bir maliyet olarak görülmüştür. Bu sebeple ekonomik kısıtlar çevre politikasında caydırıcı rol oynamıştır. Böylece karbon salımının kontrolü, biyo-çeşitliliğin korunması başta olmak kaydıyla çevre kirliliğinin önlenmesi, çevre kalitesinin iyileştirilmesi ve sürdürülebilir kalkınma konusunda önemli gelişmeler gözlemlenmiştir. Uluslararası iş birlikleri ve uluslararası sözleşmeler sayesinde maliyet sorunu hafifletilmiş ve çevre politikasının uzun dönemli olarak planlaması görece kolaylaşmıştır ("Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)", 2006, s. 28-29).

24 Mayıs 2004 tarihinde TBMM tarafından onaylanan ve Türkiye'nin taraf olduğu İklim Değişikliği ve Çerçeve Sözleşmesi'nde yer alan dört temel alan da zamanla Türkiye'nin çevre politikasındaki öncelikleri olmuştur: Sera gazı salımının azaltılması, uyum, finans ve çevre dostu teknoloji ("BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi", 2022). Aynı yıl Çevre Bakanlığı tarafından Ankara İklim Konferansı da düzenlenmiştir (Arıkan, 2006, s. 6,59). Küresel iş birliğinin genel dinamiklerine uyum sağlanması açısından uluslararası anlaşmalara taraf olunması çevre politikalarına katkı sağlamaktadır. Türkiye küresel alanda yaşanan bu gelişmelere uyum sağlamaya çalışmış ve çevre sorunlarına siyasi gündeminde yer vermiştir. Ancak Türkiye çevresel iş birliği çabalarına ulusal çıkarlarına uygun olduğu görüldüğü takdirde katılma eğilimindedir ve ekonomi ve kalkınma politikaları ile çevre politikasını bütünleştirme hususunda geride kalmıştır (Bostanoğlu, 2020, s. 40,45,53).

2014-2018 yıllarını kapsayan Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin karşılanması için ortaya konulan “yeşil ve akıllı büyüme” modelini içermektedir. Bu süreçte yerel yönetimlerin ve STK’ların üstlendiği rolün artacağı ifade edilmiştir. Aslında bu planla yalnızca yönetsel boyutta değil toplum nezdinde de çevre bilincinin artırılması, çevreyi koruma alışkanlığının geliştirilmesi ve tüketim alışkanlıklarının çevre dostu yönde dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Çevre dostu teknoloji ve üretimlerin kullanılması ve atıkların geri dönüşümünün sağlanması ve ekonomiye kazandırılabilmesi de önemli konular arasındadır. Bütün bu gelişmelerin sürdürülebilir olması için çevre politikalarının denetlenmesi, izlenmesi ve kurumlar arası yetki çakışmalarının en aza indirilmesi ve ulusal/uluslararası iş birliğinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu Plan’a göre iklim değişikliği ile mücadele ve uyum çalışmaları ülkenin mevcut ekonomik ve toplumsal durumu dikkate alınarak yürütülmeli ve her sektör kendi alanındaki sorumluluğu üstlenmelidir. Bu dönemde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için yeni bir büyüme modeline de yer verilmiştir (“Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018)”, 2013, s. 135-140). Avrupa Birliği’nin geliştirdiği “Avrupa 2020 Stratejisi: Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme için Avrupa Stratejisi” belgesinin de etkisi ile Türkiye’nin çevre politikalarında yeşil büyüme, akıllı büyüme, sürdürülebilir büyüme ve kapsayıcı büyüme kavramları önem kazanmıştır. Belirlenen bu hedefler doğrultusunda yenilenebilir enerji konusu öne çıkmıştır (Talu, 2015, s. 195-200; Akbaş & Apar, 2010, s. 1-7).

2019-2023 yıllarını kapsayan On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın odak noktasını, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma oluşturmuştur. Bu konu özelinde ayrı bir başlık açılarak yenilenebilir kaynakların kullanımına ve sürdürülebilir ekonomi politikalarına dikkat çekilmiştir (“On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2019-2023)”, 2019, s. 166-168). İklim değişikliği ile mücadelede beş yıllık kalkınma planlarını destekleyen ve tamamlayan başka belgeler de mevcuttur. Türkiye İklim Değişikliği Strateji Belgesi (2010-2023), Türkiye İklim Değişikliği Eylem Planı (İDEP: 2011-2023) ve Türkiye Yedinci Ulusal Bildirimi (2018) çevre odaklı belgelerin başında gelmektedir (Öner, 2023, s. 29).

Türkiye özelinde kurumsal, siyasal ve ekonomik alanda gelişmelerin ve çevre koruma politikalarının doğru orantılı olması hedeflenmiş olsa da söylemin eylemin önünde gittiği görülmektedir. Uluslararası sözleşmelerin de hedefine ulaşmaması, Türkiye’nin çevre

politikalarını belli ölçüde zayıflatan etkenlerden biri olmuştur. Dolayısıyla küresel ve ulusal politikalara çevresel güvenlik normunun entegre edilmesi ve uygulanması konusunda sorunlar yaşanmaktadır. Nihayetinde Türkiye'nin çevre politikası çevre ve kalkınma ikilemi üzerinden gelişmiştir. Bazı dönemlerde ekonomik hassasiyetler ve kalkınma ön plana çıksa da özellikle küreselleşme ile çevre politikası ekonomi politikalarından ayrı, kendine has bir alan olarak varlığını sürdürmeye başlamıştır. Kendi amaç, ilke, uygulama ve pratiklerini içinde barındıran çevre politikası, farklı alanlarla iş birliği hâlinde yürütülmesi gereken bir politika alanıdır. Türkiye'de özellikle son yıllarda çevre sorunlarının kritik bir hâl alması ile gelişen çevre bilinci, bazı STK'ları ve belediyeleri harekete geçirmiştir (Uzun, 2018, s. 5-10).

Aralık 2019'da Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenen İklim İçin Kentler Çalıştayı, yerel yönetimlerin çevre politikasında aktif rol alması bağlamında bir dönüm noktasıdır (Öz Baysal vd., 2020, s. 9-10). Bu Çalıştay'da iklim krizinin önemi vurgulanmış ve sürdürülebilir kalkınma, kaynakların bilinçli kullanımı gibi konular belediyelerin de politika gündeminde yerini almıştır ("İklim İçin Kentler Deklarasyonu", 2019). Çalıştay'ın neticesinde yirmi dört belediye "İklim için Biz Varız" başlıklı deklarasyonu imzalamış, küresel ısınmanın önlenmesi ve karbon salımının azaltılması taahhütlerini beyan etmişlerdir. Bu gelişmeleri takiben 2020 yılında Yerel İzleme, Araştırma ve Uygulamalar Derneği tarafından yerel çevre politikalarının ele alındığı bir izleme raporu hazırlanmış ve beyan edilen taahhütlerin takibi sağlanmıştır. Bu rapor içerisinde yerel yönetimlerde iyi uygulama örnekleri, iklim krizi ve kentleşme sorunsalı, kentsel iklim eylemi için finansal kaynaklar ve uluslararası kent ağları incelenmiştir. Ayrıca yerel çevre yönetimi için el kitabı niteliğinde olan bu rapor; karar metinleri, istatistikler ve tablolarla zenginleştirilmiştir (Öz Baysal vd., 2020, s. 2-8).

3.3. Türkiye'de Çevre Normunun Yayılım Sürecinde Avrupa Birliği'nin Rolü

Avrupa Birliği bazı normların yayılması için belli başlı araçlar kullanmaktadır. Çevre normunun yayılması için başvurduğu temel politika araçları da ikinci bölümün içinde incelenmiştir. Bu araçlar: Çevre eylem programları, çevre eğitimi, yaptırımlar, LIFE finansal destek programı ve çevre müktesebatıdır. Birlik, aday ve üye ülkelerde bu araçlar vasıtasıyla çevre normunu yaygınlaştırmaktadır. Türkiye'de çevre normunun yayılması ise çevre eğitimi, çevre dostu STK'ların faaliyetleri ve kurumsal ve yasal dönüşümler

olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu başlık altında Türkiye için çevre faslının açılması, AB Müktesebatına Uyum Programı, Katılım Ortaklığı Belgeleri, İlerleme Raporları ve çevre normunun yayılımında STK'ların rolü ele alınmıştır.

3.3.1. Türkiye için Çevre Faslının Açılması ve Gelişimi

Türkiye’de yasal ve siyasal olarak çevre konusunun gündeme gelmesi uluslararası gelişmelerin etkisiyle olmuştur. Avrupa Birliği’nin çevre politikasına da olumlu yönde etki eden, 1972 yılında düzenlenen BM Stockholm İnsan Çevresi Konferansı, 1987 yılında BM tarafından yayımlanan “Ortak Geleceğimiz” adlı rapor ve 1992 yılında düzenlenen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı gibi gelişmeler ulusal ve uluslararası düzeyde çevreyi koruma bilincinin oluşumuna katkı sağlamıştır (Kalelioğlu & Özkan, 2000, s. 348-368). Avrupa Birliği de çevreyi koruma ve iklim değişikliği ile mücadele çabalarında öncü bir rol üstlenen çevreci aktörlerden biridir. Çevre ve iklim değişikliği, vatandaşların yaşam kalitesini doğrudan etkilediği için en önemli ve zorlu AB politika alanları arasında yer almaktadır. Sürdürülebilirlik, gelecek nesillerin doğal kaynakları kullanmasını ve bunlardan yararlanmasını sağlamak için çok önemlidir. Kaynaklara yönelik artan talep, doğanın daha hızlı bozulmasına ve biyolojik çeşitlilik kaybına yol açmıştır. Su kaynaklarının tükenmesi ve kirlenmesi ciddi sorunlar yaratmıştır. Su, enerji, toprak, orman gibi kaynaklar dünya ekonomilerinin temelini oluşturmaktadır ve Türkiye’de ve dünyada birçok insanın geçimi bunlara bağlıdır. Türkiye iklim değişikliğinin ekonomik ve toplumsal olumsuz etkileri ile mücadele için ulusal mevzuatın AB Müktesebatına tam uyumunu sağlamak istemektedir. Bu konuda AB ile yakın iş birliği içinde çalışmaktadır. Türkiye’nin 27. Fası (Çevre) ile ilgili katılım müzakereleri Aralık 2009’dan beri devam etmektedir. Çevre, AB’ye katılım yolundaki en karmaşık ve maliyetli alanı temsil etmektedir (“Environment and Climate Action: The most important and challenging EU policy areas”, 2019).

AB, Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) kapsamındaki yedi yıllık çok yıllık operasyonel programlar aracılığıyla çevre ve iklim değişikliği alanında Türkiye’ye mali yardım sağlamakta ve AB’ye üye devletler için tasarlanan yapısal fon programlarını geliştirmektedir. 2014-2020 yılları arasında uygulanan ikinci yedi yıllık çok yıllık programı olan IPA II, çevre ve iklim eylemi için önemli bir kaynak olmuştur. Fonların bir kısmı su arıtma ve temini, atık su toplama ve arıtma, katı atık yönetimi, yağmur suyu

toplama gibi çevresel altyapı sorunlarına ve bir kısmı da ulusal mevzuatın uyumuna katkıda bulunan müktesebat uyum projelerine tahsis edilmiştir. Bu program, 2007-2013 döneminde uygulanan ve Türkiye'ye toplam 706 milyon avroluk kaynak sağlayan IPA I dönemi Çevre Operasyonel Programı'nın devamı niteliğindedir ("EU set to start negotiations on Turkey's environment chapter", 2009; Phillips, 2009).

Türkiye'ye AB'ye aday ülke statüsü verilmesi ile AB'ye katılım süreci başlamış ve bu doğrultuda birçok düzenleme hayata geçirilmiştir. Birliğe üyelik koşullarından biri de aday ülkelerin ulusal mevzuatlarının AB mevzuatıyla uyumlu hâle getirilmesidir (Garipağaoğlu, 2000, s. 443-462). Çevre faslının açılması ve devam etmesi de bu gelişmelerin bir sonucudur. Çevre faslına ilişkin istişareler 2006 yılında tamamlanmıştır. Çevre Faslı için iki açılış kriteri açıklanmıştır:

1. Yerel, ulusal ve bölgesel düzeyde gerekli idari kapasitenin oluşturulmasına yönelik kapsamlı bir stratejinin sunulması,
2. Türkiye'nin, ilgili AB-Türkiye Ortaklık Konseyi kararlarına göre tabi olunan çevre müktesebatının uygulanmasına ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmesi ("Çevre Faslı Müzakere Süreci", 2022).

Açılış kriterlerinin karşılanmasının ardından, Türkiye için Çevre Faslı 21 Aralık 2009 tarihinde Brüksel'de düzenlenen Hükümetlerarası Konferans'ta açılmıştır. Türkiye özelinde Çevre Faslı'nın kapatılması için bazı koşullar belirlenmiştir. Bu koşullar aşağıdaki gibidir:

1. Türkiye'nin Ek Protokolü'nden kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmesi¹⁸,
2. Türkiye'nin çevre müktesebatını kabul etmesi,
3. Türkiye'de atık yönetiminin AB Müktesebatına uyumlu hâle getirilmesi,
4. Türkiye'nin strateji belgesi doğrultusunda kurumlar arası koordinasyonunun gelişmeye devam etmesi ("Avrupa Birliği Müktesebatı Çevre Faslı ve İyi Uygulamalar", 2019, s. 3).

---

¹⁸ Ek Protokol 29 Temmuz 2005 tarihinde imzalanmıştır. Protokol'ün hemen akabinde Türkiye, Protokolün Türkiye tarafından imzalanmasının Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) tanınması anlamına gelmeyeceğine dair bir Deklarasyon yayınlamıştır. Dolayısıyla AB Türkiye'nin GKRY'yi tanınmasını beklemektedir ("Ek Protokol ve Deklarasyon Metni", 2023).

Çevre politikasını diğer sektörlerle uyumlaştırma süreci, sadece mevzuatın geliştirilmesini ve yaptırımların uygulanmasını kapsamamaktadır. Aynı zamanda kurumsal yapının değiştirilmesini de içermektedir. Açılan çevre faslı çerçevesinde ulusal strateji hazırlanmaktadır. Bu strateji doğrultusunda ihtiyaçlar gözden geçirilmekte ve uluslararası ve kurumlar arası iş birliği geliştirilmektedir. Türkiye, adaylık sürecinin temel taahhüt belgeleri olan Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) ve AB Müktesebatının çevre mevzuatına uyumlaştırılması ve çevre yönetimi uygulamaları ile ilgili bir dizi sorumluluk almıştır. “KOB” yani Katılım Ortaklığı Belgesi ve Ulusal Program’da yer verilen taahhütler, kısa ve orta vadede AB Çevre Müktesebatına uyum sağlamak üzere hazırlanmıştır. Bu ortaklık belgelerinde kısa ve uzun vadeli hedefler belirlenmiştir. Ulusal Program siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve üyelikten kaynaklanan yükümlülüklerin yerine getirilmesi olmak üzere üç ana başlıktan oluşmaktadır (Durmaz, 2004, s. 25-28).

Çevre uyumu ile ilgili konular, Ulusal Program’ın yükümlülükleri ile bağlantılı olarak otuz beş müktesebat başlığından biri olarak belirlenmiştir. İlk Ulusal Program’da Türkiye için çevre ile ilgili testler ve beklentiler özetle şöyle olmuştur: Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) sürecinin etkin bir şekilde işlemesi, AB Müktesebatına uyum sağlanması ve gerekli altyapının hazırlanması (“AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı”, 2001, s. 143,180, 350-352). Bunun için yönetmeliğin revizyon çalışmalarının sonuçlandırılması ve sürecin düzenli olarak takibi gerekmektedir. Taraf olduğumuz uluslararası sözleşmeler kapsamında doğayı korumaya yönelik ulusal mevzuatın hazırlanması için başlatılan idari ve teknik düzenlemelerin AB direktiflerine de uygun şekilde kısa sürede tamamlanması hedeflenmektedir.

Ulusal Program incelendiğinde Türkiye’de çevrenin yönetilmesi hususunda bazı sorunlar karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunların ilki çevre alanındaki yetki karmaşası, diğeri ise Türkiye’de güvenilir bir çevre enformasyon ve izleme sisteminin yetersizliğidir. Bu durum çevre politikalarının sektörel kalkınma politikaları ile bütünleştirilememesini ve sorunların toplumsal uzlaşmayı içerecek yöntemlerle çözüme kavuşturulamamasını beraberinde getirmektedir. Nitekim Avrupa Birliği’nde enformasyon ve izleme faaliyetlerinden Avrupa Çevre Ajansı sorumludur. Doğru kanaldan bilgilendirme yapılması en önemli konulardan biri olduğundan çevre bilincinin geliştirilmesinde Avrupa Çevre Ajansı’nın rolü büyüktür. Ajans, çalışmalarını çevre enformasyon ve izleme ağı vasıtasıyla yaklaşık 30 yıldan beri sürdürmektedir. Türkiye de, bu minvalde,

bir çevre bilgi ağı ve platformu oluşturmalı ve var olan kurumların aktif ve şeffaf bir şekilde çalışmasını sağlamalıdır (Kırımhan, Tel & Afet, 2005, s. 20-35).

Türkiye’de çevre ve toplum ilişkileri değerlendirildiğinde çevresel duyarlılığın ve çevresel hareketin oluştuğu ve gelişmeye devam ettiği söylenebilir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, çevresel faktörleri dikkate almak ya da ekonomik büyümeyi ve endüstrileşmeyi öncelik olarak görmek gibi bir ikilem ile karşı karşıyadır. Türkiye’nin çevresel açıdan içinde bulunduğu ikilemi 1990’lı yıllarda ortaya çıkan Bergama altın madeni ile ilgili ortaya çıkan çevreci köylü hareketi ile açıklamak mümkündür. Çevre ve toplum ilişkileri açısından verilen örnekler çoğaltılabilir (Kökalan Çımrın, 2015, s. 311-313). Türkiye’deki mevcut literatüre bakıldığında ise çevre konusunun ekonomik, sosyal ve mühendislik boyutuyla ele alındığı görülmüştür. Fakat çevre politikasının toplumsal ve sosyal boyutu göz ardı edilmiştir. Nihayetinde çevresel sorunlar küreselleşmekte ve kamuoyunun gündeminde yer alarak toplumsallaşmaktadır (Tuna, 2006, s. 35-37). Türkiye’de çevreye ilişkin toplumsal eğilimler bir sosyolojik alan araştırması ile incelenmelidir. Ancak bu tezde çevre politikaları özelinde bir inceleme yapılmıştır. Çevre normunun oluşumu, çevre politikaları, çevre politikasının araçları ve çevre normu özelinde Türkiye-AB ilişkileri incelenmiştir. Türkiye, çevresel iş birliği çabalarına ancak ulusal çıkarlarına uygun olduğunu tespit ettiğinde dâhil olma eğiliminde bir ülkedir. Ayrıca çevresel iş birliğinde ulusal çıkarını, ekonomik kalkınma ve doğal kaynaklar üzerindeki egemenlik hakkı ve güvenlik üzerinden tanımlamaktadır. Çevre ile ilgili sözleşmeler ise Türkiye’de ekonomik kaygılardan ötürü tepkisel bir tutumla karşılanmaktadır (Şahin, 2014, s. 59-62).

3.3.2. Avrupa Birliği Müktesebatına Uyum Programları ve Çevre Normu

AB Müktesebatına Uyum Programları şu belgeleri kapsamaktadır:

1. Ulusal Programlar (2001, 2003 ve 2008)
2. Türkiye’nin AB Müktesebatına Uyum Programı (2007-2013)
3. AB’ye Katılım için Ulusal Eylem Planı (2016-2019)
4. AB’ye Katılım için Ulusal Eylem Planı (2021-2023)

Bu başlık altında yukarıda adı geçen belgelerin çevre normu bağlamında değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Müktesebatın Kabulü için Ulusal Program, iç

mevzuatın AB düzenlemeleri ile uyumlu hale getirilmesine yönelik ayrıntılı, çok yıllık bir planlamayı kapsamaktadır. AB özelinde hazırlanan bu programlar müktesebata uyumun hızını, kapsamını ve kalitesini her zaman izlemek için Avrupa mevzuatı ile yerel hukuk sistemini birbirine bağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Bu hazırlanan programlar Birlik'in politikaları için genel bir çerçeve çizilmesini sağlar. Ancak her ülke için hazırlanan ve uygulanan ulusal programlar zaman ve içerik açısından farklılık göstermektedir. Ulusal programlarda aday ülkelerin gelişimi üç kriter üzerinden incelenmektedir: siyasi kriter, ekonomik kriter ve üyelik sorumluluklarını üstlenebilme yeteneği. Türkiye için 2001 yılı Ulusal Programı'nda 28 konu başlığı, 2003 Ulusal Programı'nda 29 başlık ve 2008 yılı Ulusal Programı'nda ise 32 konu başlığı ele alınmış ve değerlendirme sonuçları paylaşılmıştır.

2001 ve 2003 yıllarında hazırlanan Ulusal Programlar içerisinde çevre politikası ve çevre normu 22. başlıkta yer almıştır. Bu başlık altında hava kalitesi, su kalitesi, atık yönetimi, doğa koruma, sivil koruma, iklim değişikliği, politika ve uluslararası iş birliği konuları detaylı incelenmiştir. Bu sayede çevre politikası ile ilgili kurumsal ve yasal süreçlere ışık tutulmuştur. Çevre Mevzuatının uyumlaştırılması konusunda bir dizi direktif hazırlanmıştır. 2003 yılında hazırlanan Ulusal Program'da dikkat çeken temel nokta ise çevre politikasının korunması adına bir öncelik tablosunun oluşturulmasıdır ("2003 Yılı Ulusal Programı: 22- Çevre", 2003, s. 589-594). 2008 yılı Ulusal Programı içinde ise çevre konusu 27. başlıkta ele alınmış ve belirlenen öncelikler bu programda da yinelenmiştir. Mevcut direktiflerde ilerleme kaydedilmesi adına bazı ihtiyaçlar belirlenmiştir. Bu ihtiyaçlar içerisinde çevre politikalarına yatırım, çevre eğitimi, personel eksikliğini giderilmesi, önemli AB belgelerinin tercümesi ve danışmanlık sağlanması yer almaktadır. AB Müktesebatına uyum konusunda bu ihtiyaçların giderilmesi oldukça önemlidir. Çevre politikasının uyumlaştırılması sürecinde bakanlıklar arasında görev dağılımı yapılmış ve Çevre ve Orman Bakanlığı öncü rolü üstlenmiştir. Mevzuata uyum sağlanması adına yeni iletişim ağları ve yeni birimler oluşturulmuştur. Sağlık, tarım, eğitim, çevre gibi sektörlerde var olan kurumların personellerinin çevre koruma konusunda bilinçlendirilmesine ayrıca önem atfedilmiştir. Toplumsal çevre bilincinin yanı sıra kurumsal çevre bilincinin oluşuma da katkı sağlanmak istenmiştir ("2008 Yılı Ulusal Programı: Fasıl 27-Çevre", 2008, s. 560-570).

AB'ye uyum sürecinin çevre normunun yayılımındaki baskın etkisi bu belgeler üzerinden açıklanabilmektedir. Nitekim ulusal programların hazırlanması normun kabulü ve uygulanması adına önemli bir adımdır. Bu programlar doğrultusunda gerçekleşen kurumsal ve yasal dönüşüm ise çevresel güvenliği kapsayan çevre normunun AB aracılığı ile yayılımını göstermektedir (Finnemore & Sikkink, 1998, s. 890-897). AB, mevzuat çalışmaları ve müktesebatın oluşturulması ile bir standart oluşturmayı hedeflemiştir. Üyelik kriterlerinin ifade edildiği ve çeşitli konularda fasılların açıldığı müktesebat programında her fasılda belli bir düzeyde gelişme kaydedilmesi istenmiştir. Fasılların kapatılması ise kapanış kriterlerinin tamamlanması ile bağlantılıdır. Çevre faslı da müktesebatta yer alan temel başlıklardan biridir. Ancak dönem dönem ortaya çıkan siyasi ve ekonomik krizler Türkiye'nin çevre politikasının ikincil planda kalmasına sebep olmaktadır ve çevre faslındaki ilerlemeyi engellemektedir. Bu durum çevresel güvenlik normunun ülkenin güvenlik gündemindeki öncelik sırasını değiştirmekte ve çevre politikalarının göz ardı edilmesine sebep olmaktadır ("Katılım Müzakereleri", 2017).

Bir diğer önemli konu ise diğer fasıllardaki aksamaların çevre faslını da etkilemesidir. AB tarafından 2006 yılında alınan karar doğrultusunda Ek Protokolün tam anlamıyla uygulanması şartı ile askıya alınan fasıllar mevcuttur: Malların Serbest Dolaşımı, İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi, Mali Hizmetler Tarım ve Kırsal Kalkınma, Balıkçılık, Taşımacılık, Gümrük Birliği ve Dış İlişkiler. Getirilen şart ise Türkiye'nin hava ve deniz limanlarını Güney Kıbrıs Rum Yönetimine açmasını gerektirmektedir. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin tek yanlı olarak engellediği fasıllar da vardır: İşçilerin Serbest Dolaşımı, Enerji, Yargı ve Temel Haklar, Adalet, Özgürlük ve Güvenlik, Eğitim ve Kültür, Dış, Güvenlik ve Savunma Politikası. 27. Fasıl olan çevre faslı açılan 16 fasıldan biri olmasına rağmen Birlik ile Türkiye arasındaki diğer fasıllar üzerindeki anlaşmazlık ve siyasi kopukluktan bu fasıl da olumsuz etkilenmektedir (Sayın, 2016, s. 50-58). Ekonomik ve siyasi engeller AB-Türkiye ilişkilerini ve katılım müzakerelerini belli ölçüde kısıtlamıştır.

Çevre faslının kriterlerinin yerine getirilmesi çok kapsamlı bir süreci içermesi sebebiyle AB Müktesebatına uyum programları neticesinde birçok çevre kanunu hazırlanmıştır. Bu kanunlar yasal olarak Türkiye'nin çevre politikalarını güçlendirmiş ve çevre politikalarının denetimini kolaylaştırmıştır. Bu doğrultuda 2007-2013 yıllarını kapsayan Türkiye'nin AB Müktesebatına Uyum Programı ulusal programların devamı

niteliğindedir. Uyum programı ile çevre politikasının gelişiminin takip edilmesi amaçlanmıştır. Ancak ulusal programlardan önemli bir farklılığa sahiptir. Bu farklılık çevre politikasının yasalaşması sürecinde kendini göstermektedir. 2007 yılı öncesinde çevresel uyum, direktifler üzerinden sağlanırken AB Müktesebatına Uyum Programı'nda, özellikle 2007-2009 arasında, kanunlar ile geliştirilmeye başlanmıştır. Bu zaman aralığında on bir farklı çevre kanunu çıkarılmıştır. Aşağıdaki tabloda başlıca çevre kanunları verilmiştir:

Tablo 8: Avrupa Birliği Müktesebatına Uyum Programı'nda Yer Alan Çevre Kanunları

Başlıca Çevre Kanunları	
Kanunlar	Hedefler
Doğa ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanunu	Türkiye'de var olan biyolojik çeşitliliğin muhafaza edilmesi ve 92/43/AET Sayılı Direktif ile Yaban Kuşlarının Korunmasına Dair 79/409/AET Sayılı Direktif'e uyum sağlanması
Stockholm Sözleşmesi'nin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun	Organik kirleticilere yönelik sürdürülebilir politikaların benimsenmesi
Çevresel Sorumluluk Hakkında Kanun	Çevreye zarar veren eylemlerin ve uygulayıcıların mali sorumluluğa tabi tutulması
Çevre Ajansı Kanunu	Çevre Ajansı Başkanlığı'nın kurulması ve AB'ye uyumlaştırılması
Çerçeve Su Kanunu	Su Çerçeve Direktifi'ne uyum bağlamında kanundaki boşlukların doldurulması
Bonn Sözleşmesi'nin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun	Yabani ve ender hayvan türlerinin muhafaza edilmesi
Göteborg Sözleşmesi'nin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun	Ozon tabakasının kirletilmesinin önlenmesi
Aarhus Sözleşmesi'nin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun	Çevre politikası ile ilgili bilgilere açık ulaşımın sağlanması ve karar alma mekanizmalarına katılımın güçlendirilmesi
Espoo Sözleşmesi'nin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun	Uluslararası çevresel değerlendirmelere taraf olunması

Kaynak: ("Türkiye'nin AB Müktesebatına Uyum Programı (2007-2013): 27-Çevre", 2019, s. 335-340).

Bu kanunlarda biyolojik çeşitliliğin korunması, gıda güvenliğinin sağlanması, kirleten öder gibi bazı AB'nin benimsediği çevresel ilkelerin uygulanması, kaynakların güvenliğinin sağlanması ve çevre politikasının uluslararasılaştırılması gibi konular ele alınmıştır. 2009-2013 yılları arasında ise uyum programında çıkarılan kanunlar yönetmelikler ile desteklenmiştir. Müktesebata uyum programının yanı sıra Avrupa Birliği'ne Katılım için Ulusal Eylem Planları da çevre normunun Türkiye'de yayılımında AB'nin rolünü anlamamıza yardımcı olmaktadır. 2016-2019 yıllarını kapsayan Ulusal Eylem Planı'nda çevre faslının kapanış kriterleri tekrar ele alınarak yasal ve kurumsal yeni adımlar atılmıştır ("Avrupa Birliği'ne Katılım için Ulusal Eylem Planı (2016-2019)", 2016, s. 218-225).

On Birinci Kalkınma Planı ile doğru orantılı olarak geliştirilen İkinci Ulusal Eylem Planı ise 2021-2023 yıllarını kapsamaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın esas alındığı bu eylem planında sürdürülebilirliğe ve kaynakların akılcı kullanımına odaklanılmıştır. Mevcut kanunların uygulanmasının kolaylaşması ve takibinin sağlanması amacıyla yeni yönetmelikler ve kanunlar çıkarılmıştır. Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanunu, Su Kanunu, Çevresel Sorumluluk Koruma Kanunu, Taşkın Kanunu bu amaçla çıkarılan kanunlar arasında yer almaktadır. Son Ulusal Eylem Planı'nda çevre faslı başlığı "çevre ve iklim değişikliği" faslı olarak ismen güncellenmiş ve 27. Başlıkta yer almıştır. Yapılan bu değişiklik ile iklim değişikliğine gösterilen hassasiyet ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca ormansızlaşma neticesinde ortaya çıkabilecek sel, erozyon gibi doğal afetler, küresel ısınma, biyolojik çeşitliliğin azalması gibi çevresel güvenliği tehdit eden sorunlara yönelik çevre bilincinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Sürdürülebilir çevre politikalarının da altı çizilmiştir ("Avrupa Birliği'ne Katılım için Ulusal Eylem Planı (2021-2023)", 2021, s. 215-225). Nihayetinde hazırlanan bütün bu program ve planlar, Türkiye'nin kalkınma planları ve hükümet programları ile uyumlu olacak şekilde planlanmıştır. AB'ye katılım için geliştirilen çevre politikaları diğer politika alanları ile entegre edilmeye çalışılmıştır. Kalıcı politikaların geliştirilmesi adına çevre eğitimi, danışmanlık ve kurumsallaşma süreçleri öncelikli olarak ele alınmıştır. Biyolojik çeşitliliğin korunması, iklim değişikliğini önleyici politikaların geliştirilmesi, ozon tabakasının korunması başlıca çevresel konular arasında yer almıştır. Bu konulara yönelik birçok yönetmelik çıkartılarak AB çevre direktiflerine uyum sağlanmaya çalışılmıştır.

3.3.3. Katılım Ortaklığı Belgelerinin Çevre Normu Bağlamında İncelenmesi

AB'ye üyelik süreci ele alındığında bazı prosedürlerin uygulanması gerektiği görülmektedir. Aday ülke AB'ye katılmak için başvurduğunda, o ülke ile AB arasında bir Katılım Ortaklığı Belgesi üzerinden anlaşmaya varılmaktadır. Katılım Ortaklığı Anlaşması ile bazı üyelik kriterleri belirlenmekte ve başvuru süreci düzenlenmektedir. Öncelikle katılım kriterlerine göre aday ülkenin kısa ve orta vadede gelişim göstermesi beklenen alanlar belirlenir. Aday ülkedeki ekonomik ve siyasi reformları desteklemek için mali ve teknik yardımı içeren, onları AB üyeliği ile gelen hak ve yükümlülükler hazırlayan katılım öncesi yardım planı hazırlanır. Bu doğrultuda aday ülkeler, müktesebatın kabulü için ulusal programlarını hazırlar ve bir zaman çizelgesi üzerinde sorumluluklarını yerine getirmeyi hedefler. Aday ülkeler bu süreçte ayrıca idari ve adli kapasitelerini güçlendirmeye yönelik eylem planları da hazırlamaktadır. Örneğin Avrupa Birliği Batı Balkan ülkeleri ile katılım ve ortaklık süreci çerçevesinde, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti, Karadağ, Kosova ve Sırbistan ile ortaklıklar kurmuştur. Bu ortaklıklar, AB ile daha fazla bütünleşme amacıyla, bölgenin istikrarını ve refahını iyileştirmek için bir öncelikli eylem çerçevesi ve bir mali yapı oluşturulmasını sağlamıştır ("Accession partnership", 2022).

AB, yeni üye devletler ve katılan ülkeler için izlediği metodolojinin aynısını Batı Balkanlar ülkelerine de uygulamıştır. Bu nedenle, zenginleştirilmiş katılım ve ortaklık süreci, Batı Balkanlar'ın AB ile bütünleşme süreci ile devam etmiştir. AB ortaklık stratejisi ile aday ülkelerin nihai AB üyelikleri açısından uygulama ve katılım kriterlerini (Kopenhag kriterleri) karşılama çabalarını desteklemeyi amaçlamıştır. İhtiyaç duyulan reformlar için istikrarlı bir kurumsal yapı ve bu yapıyı güçlendiren finansal kaynaklar gerekmektedir. İlgili ülkeler, AB'ye daha fazla entegrasyon için gereklilikleri yerine getirmek adına reformlar ve ayrıntılı planlar geliştirmektedirler. Ortakların her birinin farklı durumlarının analizinden kaynaklanan öncelikleri kapsayan bir çerçeve sunulmaktadır. İlk olarak Avrupa Birliği'ne daha fazla entegrasyon için hazırlıklar, Avrupa Konseyi tarafından tanımlanan kriterler ışığında tamamlanmalıdır. İkinci adım ise katılım ve ortaklık anlaşmaları dâhil olmak üzere bu sürecin uygulanmasında özellikle bölgesel iş birliğinde ilerleme kaydedilmesidir. Bu ortaklıklar, her ülkenin kaydettiği ilerlemeye ve belirlenen yeni önceliklere göre düzenli olarak gözden geçirilmektedir. Bu iş birliği süreçlerinin takibi, başta yıllık raporlar olmak üzere katılım ve ortaklık süreci

kapsamında oluşturulan mekanizmalar aracılığıyla sağlanmaktadır (“Katılım Müzakereleri”, 2022). Ayrıca ortaklıklar, esas olarak belirlenen öncelikleri ve hedefleri takip etmeyi ve desteklemeyi amaçlayan finansal kaynaklarla da güçlendirilmektedir. Katılım ve ortaklık süreci kapsamında aday ülkelere yönelik yardım ve ilgili finansal araçlar 2007-2013 dönemi için Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) tarafından sağlanmaktadır. Nitekim AB, Avrupa Birliği’nin İşleyişine İlişkin Anlaşma’nın (TFEU) önsözünde yer alan ilkeyle sosyal ilerlemeyi teşvik etmeyi ve AB’deki herkesin yaşam ve çalışma koşullarını iyileştirmeyi amaçlamaktadır. TFEU’nun özellikle 153. maddesine uygun olarak AB, tüm üye devletler tarafından ulaştırılması gereken asgari koşulları belirleyerek, üye devletler tarafından gerçekleştirilen bireysel politika girişimlerini tamamlamaktadır. Avrupa Sosyal Haklar Bildirgesi’nin 20 temel ilkesine göre adil ve iyi işleyen işgücü piyasalarını ve sosyal koruma sistemlerini desteklemeye çalışan AB, sosyal değişim için bir katalizör görevi üstlenmiştir (“The Treaty On The Functioning of The European Union”, 2012, s. 114-116). Türkiye’nin adaylık sürecinde de benzer şekilde dört farklı KOB ve mali destek programları hazırlanmıştır. 2001, 2003, 2006 ve 2008 yıllarında hazırlanan bu belgeler üyelik sürecinin takibini kolaylaştırmış ve Türkiye’nin çevre politikalarında AB’nin rolünü anlamamıza yardımcı olmuştur. Çevre faslının ve çevre koruma hedeflerinin ayrı bir kısımda ele alındığı bu belgelerde çevre politikalarındaki ilerlemeler ortaya konmuştur. Katılım Ortaklığı Belgesi’nin ilki 2001 yılında hazırlanmıştır ve belgede şu konular öncelenmiştir:

- Çevre Etki Değerlendirmesi Direktifinin benimsenmesi,
- AB Müktesebatına uyum maliyetinin bir plana dayalı yönetilmesi,
- Çevrenin korunması için kurumsal, idari ve izleme kapasitesinin güçlendirilmesi,
- Bir atık yönetimi stratejisinin hazırlanması,
- Çevre kontrol merkezlerinin kurulması (Baykal, 2014, s. 210-220).

Bir sonraki Katılım Ortaklığı Belgesi 2003 yılında yayımlanmıştır. Aynı yıl Türkiye, Avrupa Çevre Ajansına üye olmuştur. Çevre politikasında ilerleme kaydedilmiştir. Bu belgede ayrıca müktesebatın iç hukuka aktarılması ve Çevresel Etki Değerlendirmesi Direktifinin etkin bir şekilde uygulanması vurgulanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin, diğer bütün sektörel politikalara entegre edilmesi ise önemli bir diğer konu

olarak belgede yer almıştır (“Türkiye için Katılım Ortaklığı Belgesi”, 2003, s. 18-20). 2006 Katılım Ortaklığı Belgesinde, çevrenin korunmasını sağlamak ve müktesebata uyumu sürdürmek için, veri toplama dâhil olmak üzere, kurumsal, idari ve izleme kapasitesinin güçlendirilmesine özellikle vurgu yapılmıştır. Çevre politikasının kurumsallaşmasına verilen önem artmıştır. Bu dönemde çevre politikalarının uygulanması konusundaki prosedürlerin yanı sıra yaptırımlar da gündeme gelmiştir. Çevre normunun bütün politika sektörleri ile entegrasyonunun sağlanması kilit konular arasında yer almıştır (“Türkiye: 2005 Katılım Ortaklığı Belgesi”, 2006, s. 11-20). 2008 yılında hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesi’nde Türkiye için bazı şartlar ve hedefler ortaya konmuştur. Çevrenin korunması hususunda belirlenen hedefler AB müktesebatında yer alan çevre faslının temelleri üzerinden analiz edilmiştir. Hedeflenen çevre politikası şu aşamaları içermektedir:

- Ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerde gerekli idari kapasitenin ve mali kaynakların oluşturulmasına yönelik planlar da dâhil olmak üzere, müktesebatın aşamalı olarak kabul edilmesi, uygulanması ve yürütülmesi için sürdürülebilir bir strateji benimsemesi,
- Sınır aşan konular da dâhil olmak üzere, çevresel etki değerlendirmesi gibi yatay ve çerçeve mevzuat doğrultusunda müktesebatın iç hukuka aktarılması, uygulanması ve yürütülmesine devam edilmesi ve idari kapasitenin güçlendirilmesi,
- Çerçeve mevzuat rehberliğinde doğa koruma, çevresel kirliliğin önlenmesi ve atık yönetimine ilişkin müktesebatın iç hukuka aktarılmasına ve uygulanmasına devam edilmesi,
- Çevresel gereksinimlerin diğer sektörel politikalara entegrasyonunun takibinin yapılması, Ulusal Atık Yönetim Planı’nın kabul edilmesi ve uygulanması (“COUNCIL DECISION- 2008/157/EC”, 2008).

Katılım Ortaklığı Belgeleri ile AB’nin çevre koruma ilkelerinin aday ve/veya üye ülkeler tarafından benimsenmesi ve uygulanması amaçlanmıştır. Ancak sadece amaçlanan çevre uygulamalarının güçlenmesi değildir. Bu uygulamaların hem ulusal hem de uluslararası düzeyde takip edilebilmesi de öncelikli konular arasındadır. Bu nedenle her konu başlığı üzerine bazı direktifler hazırlanmış ve ulusal mevzuat ve yönetmelikler aracılığıyla bu direktiflerin desteklenmesi beklenmiştir. Kısa ve orta vadeli olarak belirlenen hedefler

dönemsel olarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. AB'ye katılım ortaklığı sürecinde Türkiye, beklenen çevresel gelişme düzeyine ulaşmamış olsa da kurumsal ve yasal gelişimiyle çevresel güvenliği korumaya gösterdiği özeni ispatlamıştır. Bu süreçte çevreci STK'ların hızla arttığı ve toplumsal çevre bilincinin önceki yıllara nazaran daha fazla güçlendiği gözlemlenmiştir. Ayrıca çevre dostu üretim ve çevre korumacı tüketim anlayışı da Türkiye'de güçlenmiş ve AB destekli projeler arasında çevre konulu projelerin yeri ve önemi artmıştır. Çevre normu gibi bahsi geçen yeşil normların aday/üye ülkenin iç hukuk sistemine dâhil edilmesi ile birlikte birçok yatırım hayata geçirilmektedir. Eski üye ülkelerin deneyimlerine dayanarak, bazı ülkelerin AB çevre hukukunun ülkelere mali yük getiren yatırımlarının (arıtma sistemleri gibi) tamamlanması için, müzakerelerin çeşitli noktalarında ek süre ve mali destek talep ettikleri görülmüştür. Bu nedenle AB çevre mevzuatı rehberliğinde çevre normunun Türkiye'de yayılımı, ancak ulusal dinamikler ve ekonomik faktörler hesaba katılırsa mümkün görünmektedir. Bu süreç ise kısa, orta ve uzun vadeli planların geliştirmesini gerektirir. Dolayısıyla uyumlaştırmanın sağlanabilmesi; ilgili direktiflerde yer alan ekonomik, çevresel ve sosyal etkilerin incelenmesine ve iyi bir mali ve idari yönetişime bağlıdır (Çağlayan, 2010b, s. 8-11).

3.3.4. Türkiye'ye Yönelik İlerleme Raporları'nın Çevre Normu Bağlamında İncelenmesi

Türkiye'nin hükümet programlarında, kalkınma planlarında, politika metinlerinde ve mevzuat çalışmalarında çevre ve ekonomi arasındaki ikileme vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu ikilemin ve politika çatışmasının çözülmesi adına pozitif adımlar atılsa da çevre politikalarının geliştirilmesinde ekonomik maliyetler caydırıcı rol oynamıştır. Ekonomik çıkarlar özellikle 1973-1999 yılları arasında çevre politikasını gölgede bırakmış ve ekonomi öncelenen konular arasında yer almıştır. Ekonomik gelişmişlik düzeyi ile çevre politikalarının doğru orantılı ilerlemesi beklenmiş ve 1990'lı yıllardan sonra politik gündemde yerini alan sürdürülebilir kalkınmanın prensip edinilmesi hedeflenmiştir. İlerleme raporlarında da bu konu ele alınmış ve vurgulanmıştır. İlerleme raporları 2016 yılından sonra "İlerleme Raporu" yerine "Ülke Raporu" adıyla yayımlanmış ve içeriği genişletilmiştir (Yaylı & Kaya, 2020, s. 664-674).

Türkiye AB Müktesebatına uyum sağlamak için çalışmalarına devam etmektedir. Her ilerleme raporu döneminde çevre faslının bazı alt başlıklarında ilerleme kaydedildiği

görülmüştür. Ayrıca Türkiye, 1990'lı yıllardan sonra politika gündemine “yeşil ekonomi”, “yeşil teknoloji”, “yeşil istihdam”, “yeşil büyüme”, “yeşil üretim” ve “sürdürülebilir kalkınma” gibi bazı yeni kavramları dâhil etmiştir. Özellikle Onuncu ve On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da bu kavramlar sıkça yer almıştır (“On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2019-2023)”, 2019, s. 166-168). Bu gelişmelere rağmen kısa vadede çevre faslında ilerleme kaydedilmesi olası gözükmemektedir. Ekonomik maliyetler, Türkiye'nin bu maliyetlere katlanıp çevre normunu istikrarlı biçimde korumasını zorlaştırmaktadır. Bu ikilem aşıldığında çevre normu kalıcı çevre politikaları ile desteklenebilecektir.

İlerleme Raporları çevre başlığı dâhil olmak üzere birçok konu başlığında siyasi, hukuki, toplumsal ilerlemelerin test ve takip edilebildiği bir denetim mekanizmasını içinde barındırmaktadır. Bu işleyen mekanizmalar AB'ye aday ve üye ülkeler içinde ortak sorumluluk bilincini geliştirmektedir. Bu bağlamda Türkiye için 1998 yılından bugüne kadar yirmi dört ilerleme raporu hazırlanmıştır. Özellikle çevre konusunda kurumsal ve yasal düzeyde ilerleme kaydeden Türkiye, uygulama ve denetim konusunda bazı sorunlar yaşamıştır. Bunun yanı sıra Türkiye, kapsamlı çevre reformları yapmaktan ve çevre projeleri geliştirmekten ekonomik maliyet getirmesi sebebiyle uzak durmakta ve önceliği farklı alanlara vermektedir. Bu durum kalıcı ve köklü bir çevre koruma politikası geliştirilmesine engel olmaktadır (Yılmaz, 2021, s. 5-10). İlerleme raporları; 1998-2004 yılları arasında Düzenli İlerleme Raporları, 2005-2014 yılları arasında İlerleme Raporları ve 2015-2022 yılları arasında ise Türkiye Raporları olarak ifade edilmiştir. İlerleme raporları içinde çevre konusu ayrı bir başlıkta yer almıştır. Çevre başlığının ise bazı alt başlıkları mevcuttur: yatay mevzuat, hava kalitesi, atık yönetimi, su kalitesi, doğa koruma, endüstriyel kirliliğin kontrolü ve risk yönetimi, kimyasallar, GDO ve idari kapasite. Bu alt başlıklardaki ilerlemenin takip edilmesi ile çevre politikalarının izlenmesi ve detaylı analizinin yapılması amaçlanmıştır.

Yatay mevzuatın geliştirilmesi hususunda 2002 ve 2009 yılında iyi seviyede ilerleme kaydedilmiştir. 2009 yılındaki bu gelişme Türkiye için çevre faslının açılması ve yasal düzenlemelerin hızlanması ile doğru orantılıdır. Ancak genel olarak bakıldığında ilerleme raporlarının yayınlandığı zaman aralığında (1998-2022) yatay mevzuatta çoğunlukla sınırlı ilerleme kaydedilmiş ya da hiç ilerleme kaydedilmemiştir. Çevre başlığının diğer bileşenlerinde de benzer şekilde sınırlı gelişme gözlemlenmiştir (Yaylı & Kaya, 2020, s.

676-678). Ancak GDO üzerine ayrı bir çalışma yapılmış ve 1998’de genetik olarak değiştirilmiş patates, mısır ve pamuk ithali için ilk defa başvuru yapılmasının ardından GDO’nun kontrolüne yönelik yasalar ve yönetmelikler hazırlanmaya başlanmıştır (“1999 Düzenli Raporu”, 1999, s. 34-35). 1998-2003 yılları arasında hazırlanan ilerleme raporlarında Türkiye’nin çevre politikalarının uluslararasılaşması bağlamında uluslararası STK’lara katılım teşvik edilmiştir. Bu dönemde Türkiye Avrupa Çevre Ajansı’na üye olmuş ve çevresel güvenlik konusunda şeffaf ve güvenilir bilgiye erişim sağlanmıştır. 2000’li yıllarla birlikte zararlı kimyasalların önlenmesi adına birçok düzenleme yapılmış ve Türkiye’nin atık yönetimi kurumsal ve yasal gelişim göstermiştir. Ayrıca biyolojik çeşitliliğin korunması adına Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme’nin (CITES) yürürlüğe girmesine dair yönetmelik çıkarılmıştır (“2001 Yılı İlerleme Raporu”, 2001, s. 77-79).

Bu dönemdeki olumlu gelişmelerden biri 2001 yılında Ankara’da Çevre Referans Laboratuvarı’nın faaliyete geçmesi olmuştur. Laboratuvar çalışanlarının sayısı 17’den 39’a çıkartılmış ve yeni ek donanımlar sağlanmıştır (“2002 Yılı İlerleme Raporu”, 2002, s. 97-99). 2002 yılında ise yatay mevzuat ve kurumsallaşma açısından gelişmeler kaydedilmiştir. Çevre Denetleme Müdürlüğü 13 personel ile bu dönemde kurulmuştur. Çevre Denetim Yönetmeliği sayesinde ise Teftiş Kurulu Başkanlığına, Çevre Kirliliğini Önleme ve Kontrol Genel Müdürlüğüne, Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlüğüne, Çevre İl Müdürlüklerine ve Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı yetkililerine sorumluluk verilmiştir. Diğer ilerleme raporlarında da kurumsallaşma ve çevre normunu güçlendirme adımları atılmaya devam etmiştir (“2022 Türkiye Raporu”, 2022, s. 97-99). İlerleme raporlarında yer alan temel çevresel sorunlar Türkiye’nin beş yıllık kalkınma planlarında, hükûmet programlarında da yer almıştır. Nitekim Türkiye’nin çevre mevzuatındaki gelişmelerinin hızlanması da AB’nin çevre politikalarındaki yönlendirici rolünü ve çevre normunun yayılımındaki etkisini göstermiştir. Özellikle çevresel korumanın prensip olarak kabul edildiği On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde 2015’te imzalanan ve Türkiye’nin 2021 yılında onayladığı Paris Anlaşması’nın da etkisi ile çevre politikalarında gözlemlenen gelişme ilerleme raporlarında açıkça ifade edilmiştir (“2016 Yılı İlerleme Raporu”, 2016, s. 86-90). Çevresel güvenliğin korunması adına yürütülen kurumsallaşma sürecini de olumlu yönde etkileyen Paris Anlaşması, Türkiye için bir dönüm noktası olmuştur. Bu gelişmeler

ile birlikte Türkiye karbon-nötr politikasını güncellemiş ve iklim politikasını yeniden ele alarak güçlendirmiştir (Arı, 2023, s. 131).

3.3.5. Türkiye’de Çevre Normunun Yayılımında STK’ların Rolü¹⁹

Günümüzde STK’ların katılımcı diplomasının bir ürünü olduğu düşünülmektedir. STK’lar toplumsal sorumluluk taşıyıcı ve toplumda belli başlı sorunlara yönelik farkındalığı güçlendirir. Çevre örgütlerinin temel amacı ise insan ve doğa arasındaki ilişkinin dengeli bir şekilde sürdürülmesini sağlamaktır. Ancak çevre örgütlerinin her ülkede farklı düzeyde faaliyet göstermesi birkaç sebeple açıklanabilmektedir: gelişmişlik düzeyindeki farklılıklar ve tüketim anlayışları (Tuncer, 2021, s. 473-480). Çevre örgütlerinin gelişimi de, çevre politikalarına benzer şekilde, çevre sorunlarının uluslararasılaşması ile birlikte olmuştur. 1980’lerde yükselen çevre-koruyucu eğilim, çevre örgütlerinin gelişimini hızlandırmış ve faaliyet alanlarını genişletmiştir. 1990’lı yıllarda ise çevre politikalarının yerelleşme süreci başlamış ve her ülke kendi bünyesinde yerel faktörleri dikkate alarak çevre politikasını geliştirmiştir.

Bu başlık altında STK’ların Türkiye’nin çevre politikasının ve sosyal çevre ağının oluşumuna katkısına yer verilmiştir. Türkiye’de STK’ların çevre normunun yayılımındaki rolü incelendiğinde üç bileşen karşımıza çıkmaktadır: farkındalık, toplumsallaşma ve uluslararasılaşma. STK’ların bu üç temel üzerine kurulduğu ve faaliyetlerine de bu doğrultuda devam ettiği görülmektedir. Farkındalık ve çevre bilinci STK’ların hem gelişme sebebi hem de eylemlerinin bir sonucudur. Ulusal ve uluslararası gelişmeler neticesinde çevre bilinci gelişmiş ve STK’ların çevre sorunlarına hassasiyet göstermesi sağlanmıştır. Ulusal ve uluslararası düzeyde meydana gelen siyasi ve ekonomik krizlerle çevre politikaları dönem dönem kesintiye uğramış olsa da çevre konusu özelinde faaliyet gösteren birçok STK kurulmuştur. Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA), Çevre Koruma ve Ambalaj Atıklarını Değerlendirme Vakfı (ÇEVKO) bu STK’lardan bazılarıdır (Kaya & Ilgıt, 2021, s. 197-198). Çevre alanında varlığını günümüze dek sürdüren ve aktif olan bazı STK’lar bu bölüm içinde örnek olarak incelenmiştir. Çevre alanındaki STK’ların gelişimine katkı

---

¹⁹ Sivil toplum kuruluşları ya da sivil toplum örgütleri, resmî kurumların dışında ve bunlardan bağımsız olarak çalışmaktadır. Ayrıca STK’lar politik, sosyal, kültürel, hukuki ve çevresel amaçları doğrultusunda lobi çalışmaları ile toplumsal sorunları çözmeye yönelik faaliyetler yürütmektedirler. Oda, sendika, vakıf ve dernekler STK’lara birer örnektir (Talas, 2011, s. 388-191).

sağlayan uluslararası gelişmeleri incelediğimizde altı önemli konferanstan bahsetmek gerekir: BM Stockholm İnsan Çevresi Konferansı (1972), Habitat I Konferansı (1976), BM Çevre ve Kalkınma Konferansı (1992), Habitat II Konferansı (1996), Habitat III Konferansı (2016), Küresel İklim Eylemi Zirvesi (2018) (Bulgur, 2020d, s. 4497-4499).

Habitat Konferansları BM'nin yirmi yılda bir düzenlediği ve insanların yerleşim yeri sorunlarını çözmek adına başlattığı bir girişimdir. Birincisi Vancouver'da 1976 yılında düzenlenen Habitat Konferansı'nda ise sürdürülebilirlik merkeze alınmıştır. Ayrıca kentleşme ve nüfus sorununun çözümüne odaklanılmıştır. Böylece STK'ların faaliyet alanı genişletilmiştir. 1996 yılında ikincisi Türkiye'de gerçekleşmiş ve STK'ların aktif bir şekilde faaliyet göstermesi sağlanmıştır. Çevre konusundaki hassasiyet de bu şekilde gelişmiştir. Şehir planlaması, kentleşme, çevrenin korunması temel alınmıştır. Bu konferansın diğer bir çıktısı da yerleşim yerlerinin çevre ile uyumlu olacak şekilde planlanması olmuştur. Nitekim çevre politikalarının temelinde yatan da çevre ve insan uyumunu ve çevreyi korumayı esas alan çevresel güvenlik kavramıdır. Çevresel güvenlik kavramı ve çevrecilik normu kurumsal ve siyasal değişimlerin etkisiyle zamanla dönüşüm geçirmiştir. Başlangıçta doğanın korunması, yerel ve bölgesel düzenlemeler esas alınmıştır. Daha sonrasında ise doğa- toplum ilişkisini ve siyasal değişimleri içinde barındıracak şekilde gelişmiştir. Türkiye'de çevresel güvenlik normu 1970'li yıllardan itibaren gelişme göstermiştir. 1972 tarihli BM İnsan Çevresi Konferansı sonucunda yayımlanan Stockholm Bildirgesi'nin de dört temel çıktısı insan hakları korunması, ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması, çevrenin korunması ve kentleşme sorunsalının çözümlenmesi olmuştur ("Stockholm Declaration", 1972, s. 1-5). Çevrenin korunması esas alınarak kentleşme sorunlarının çözümlenmesi amaçlanmıştır. Temelde kentleşme sorunlarına odaklanan bu Konferans, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma konularının gelişimine katkıda bulunmuştur. 1970'li yıllarda uluslararası çevre politikalarında yaşanan bu gelişmeler Türkiye'de ancak 1980'li yılların başında meyve vermeye başlamıştır (Barnett & Dovers, 2001, s. 160-163).

1973-1987 yılları arasında çevre politikasında yaşanan gelişmelerin doğrultusunda dönemin etkin STK'lardan biri olan Avrupa Çevre Ofisi'ne (AÇO) yer vermek önemlidir. 1974'te kurulan ve çevre alanında etkin faaliyet gösteren AÇO, Türkiye'de çevreci STK'ların kuruluşunu hızlandırmış ve zamanla güçlenmesini sağlamıştır. 1974'te kurulan AÇO, Avrupa'nın en büyük ve en kapsayıcı çevreci platformdur ("About EEB",

2022). Ofis'in temel amacı çevresel güvenliği sağlamak ve zengin biyolojik çeşitliliği korumaktır. Sürdürülebilir kalkınma ve çevre AÇO'nun önem verdiği diğer konulardır. Türkiye'nin AÇO ile kurduğu bağlantı da hem ilkesel hem kurumsal bağlamda güçlenmektedir. Türkiye'nin çevre politikasında sürdürülebilir kalkınma, çevresel güvenlik, doğal hayatın korunması gibi normları benimsemesi Avrupa Çevre Ofisi ile kurulan ilkesel bağın işaretidir. AÇO ile kurumsal bağ ise Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı (ÇEKÜL) ve Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA) aracılığıyla kurulmuştur. Türkiye AÇO'nun faaliyetlerinde ÇEKÜL ve TEMA sayesinde temsili olarak yer alan tam üyelik sahibi bir ülkedir. AÇO'nun Türkiye'nin çevre politikasının oluşumuna diğer önemli etkisi çevre politikasında karar verme stratejileri konusunda öncü olmasıdır.

AÇO'nun politika önceliklerini belirlerken uyguladığı kriterler şunlardır: çevre üzerinde yüksek etki, politika düzeyinde fark yaratma potansiyeli, makul bir çaba ile ulaşılabilir olması, stratejik politik fırsatlar ve/veya taahhütler, kamunun ve medyanın endişe duyduğu çevre sorunları, finansman alma potansiyeli, uzmanlık ve destek ("EEB Environmental And Sustainability Policy Statement", 2020, s. 1-3). Türkiye'nin AÇO'nun bünyesinde temsilini sağlayan ve taleplerini dile getiren ÇEKÜL ve TEMA'nın incelenmesi de önemlidir. Bu kuruluşların gelişimi de çevreci örgütlerin gelişimi ile doğru orantılı olmuştur. ÇEKÜL doğal ve kültürel mirasın korunması amacıyla 1990 yılında vakıf olarak kurulmuştur. Bu vakfın kendine has yönü doğa ve kültür konusunu birlikte ele alması ve her ikisini de insan faaliyetlerinin olumsuz etkilerinden korumaya çalışmasıdır. Toplumsal normların korunması için etkin rol alan ÇEKÜL, toplumsal katılıma önem vermekte ve tarihi ve kültürel mirasın korunmasına katkı sağlamaktadır. Bu sorumluluğu yerine getiren Vakıf, Türkiye'nin kalkınma planlarında da vurgulanan sürdürülebilir kalkınma normunu prensip edinmektedir. Mevcut kaynakların korunması ve geleceğe verimli bir şekilde aktarımı oldukça önemlidir. Bu bağlamda çevresel güvenliğin sağlanması ve kaynakların korunabilmesi adına bütün sektörlerin birlikte hareket etmesi gerekmektedir. Bu politikaların gerçekleştirilmesi adına ÇEKÜL bazı uzun vadeli hedefler belirlemiştir. Bu hedeflerin çerçevesini oluşturan belli başlık temalar şu şekildedir: yoksullukla mücadele, gıda güvenliği, sürdürülebilir kalkınma, cinsiyet eşitsizliğinin önlenmesi, atık yönetimi, sürdürülebilir enerji politikası, iklim değişikliği ile mücadele, küresel iş birliği. Küresel iş birliğinin geliştirilmesi için uluslararası temsil

gücünü artıran Vakıf, Avrupa Çevre Ofisi'nde Türkiye'yi temsil etmektedir. Bunun yanı sıra ÇEKÜL 2009 yılında kendi bünyesinde bir çevre akademisi kurmuştur. Bu akademi aracılığıyla çevre eğitimi konusunda kamu-sivil-özel sektörün ve toplumun bilinçlendirilmesini sağlamayı amaçlamıştır ("ÇEKÜL Akademi", 2022). Bu başlık altında örnek olarak incelenen diğer STK ise 1992 yılında kurulan ulusal ve uluslararası faaliyet gösteren TEMA Vakfı'dır. Vakfın Avrupa ile ilk iş birliği adımı ise 1998'de kurulan TEMA-Almanya Vakfı ile atılmıştır. TEMA Vakfı'nın küresel platformda üye olduğu bazı kuruluşlar şöyledir: Avrupa Çevre Ofisi, Global Çevre Koruma Ağı (GEF) ve Akdeniz Çevre, Kültür ve Sürdürülebilir Büyüme Bilgi Ofisi (MIO-ECSDE) (Bulut, 2016, s. 8). TEMA'nın amaçları arasında doğal kaynakların korunması, sürdürülebilirliğin sağlanması, erozyon ve çölleşme ile mücadelenin yürütülmesi, toplumsal çevre bilincinin güçlendirilmesi yer almaktadır. Vakfın benimsediği ilkeler ise şunlardır: sürekli ve sürdürülebilir gelişme, şeffaflık, tarafsızlık, ulusal/uluslararası koordinasyon ve iş birliği ("Varoluş Nedenimiz", 2022).

AÇO'nun yanı sıra Türkiye'nin AB üyelik başvurusu doğrultusunda çevre şartını sağlamasına yardımcı olan diğer uluslararası kuruluş 1981 yılında kurulan Uluslararası Çevre Eğitim Vakfı'dır (FEE). FEE seksen bir ülkede yüzden fazla üye kuruluşuyla dünyanın en büyük çevre eğitimi kuruluşlarından biridir. Projelerinin sadece Avrupa ülkelerinde faaliyete geçmesi sebebiyle, 2001 yılına kadar Vakfın adı "Avrupa Çevre Eğitim Vakfı (FEEE)" olarak kullanılmıştır. 2001 yılında ise Avrupa Çevre Eğitim Vakfı'na Güney Afrika'nın üye olması ile adı "Uluslararası Çevre Eğitim Vakfı (FEE) olarak kullanılmaya başlanmıştır. FEE, Avrupa Birliği'nin genişleme sürecinde aday ülkelerin kendi ulusal mevzuatlarını uyumlaştırmasında yardımcı olmuştur. Aynı zamanda aday ve üye ülkelerin STK'ları ile birlikte projeler yürüterek AB'ye uyum sürecini hızlandırmış ve çevre bilincinin toplumların içinde de yaygınlaşması sağlamıştır. İklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve çevre kirliliği tehditlerini ele almak için iklim eylemine öncelik veren bu platforma Türkiye 1998 yılında Türkiye Çevre Vakfı (TÜRÇEV) aracılığıyla üye olmuştur ("Our Programmes", 2022). FEE, üyelerinden ve iş birliği partnerlerinden bazı kriterleri yerine getirmesini ve Mavi Bayrak, Yeşil Anahtar, ekolojik eğitim, ormanların korunması, sürdürülebilir kalkınma gibi çevresel konularda duyarlı olmasını beklemektedir. Türkiye'nin bu platformda etkin rol alması ve projeler geliştirilmesi çevre eğitimini güçlendirecek ve çevre bilincini daha kalıcı bir şekilde

topluma kazandırılmasını sağlayacaktır. Çevresel farkındalığa bağlı olarak 1990'lı yıllarda kurumsallaşma süreci hızlanmıştır. Çevre Kuruluşları Dayanışma Derneği (ÇEKUD) 1999 yılında gönüllülerin öncülüğünde bu dönemde kurulmuştur. Sosyal bir çevre ağı kurmayı ve çevre koruma politikalarını yaygınlaştırmayı amaçlayan bu dernek, çevresel güvenliğin sağlanması için önemli projeler yürütmektedir ("ÇEKUD Tarihçesi", 2012). Türkiye menşeli bu dernek, çevre koruma faaliyetleri ve kampanyaları ile devleti de bazı düzenlemeler yapmaya teşvik etmiştir. Dolayısıyla ÇEKUD hem çevresel güvenlik normunu uygulamış hem de başka aktörleri yönlendirmiştir. Bu anlamda etkin rol alan bu STK, Türkiye'nin çevre düzenlemelerini güçlendirmesini sağlayarak AB Müktesebatının çevre faslında da ilerleme kaydetmesini sağlamıştır ("ÇEKUD: Çevre Haberleri", 2022).

1990'lı yıllarda kuruluşunu tamamlayan diğer önemli STK ise Avrupa Çevre Ajansı'dır. Türkiye'nin de temsil edildiği bu Ajans, çevresel güvenlik ve iklim değişikliği gibi konularda şeffaf ve güvenilir bilginin edinileceği bir platformdur. Avrupa Çevre Ajansı (AÇA) siyasal, toplumsal alanda çevreci gelişmelerin yaşandığı dönemde kurulmuştur. 1993 yılında kurulan AÇA, çevre ile ilgili sağlıklı bilgileri Birlik üyelerine sunmakla görevlidir. Avrupa Çevre Ajansı'nın kurulmasıyla birlikte EIONET de faaliyete geçmiştir ("Who we are-EEA", 2022). Ajansın faaliyet alanları ise şunlardır: çevre sorunları ile alakalı bilgi toplamak ve bu bilgileri doğru kanallardan üye ülkelere dağıtmak. Türkiye'nin 2003 yılında üye olduğu bu Ajans, etkin ve verimli bir çevre politikası için bir zemin oluşturmuş ve çevresel güvenlik konusunda bir bilinç oluşmasını sağlamıştır. Ayrıca Ajans hem belli başlı çevre sorunlarına dair rapor hazırlamakta hem de farklı sektörlerin çevre sorunlarına etkisini düzenli bir biçimde incelemektedir. Dolayısıyla, periyodik aralıklarla hazırladığı tablo, grafik gibi yöntemlerle çevre sorunlarının takibinin yapılmasını kolaylaştırmaktadır.

Ajans aynı zamanda çevresel güvenlik normunun gelişimini de takip etmektedir. Ajans'ın paylaştığı veriler AB'ye uyum sürecinde Türkiye'ye de yol gösterici olmuştur. AÇA'nın internet sitesi incelendiğinde interaktif, dijital haritalara ulaşmak ve çevre terminolojisini öğrenmek de mümkündür ("Data and Maps", 2022). Bunun gibi bilimsel çalışmalar, çevre çalışmaları konusundaki kavram karmaşasını önlemekte ve ülkelerin daha bilinçli çevre koruma faaliyeti sürdürmesine yardımcı olmaktadır. 1990'larda yaşanan bu gelişmeler 2000'li yıllarla birlikte hızlanmıştır. 2000'li yıllarda çevre alanında aktif olan

STK'ların üye sayısı artmış ve faaliyet alanları genişlemiştir. Buna örnek olarak ÇEVKO, çevre normunun Türkiye'de yayılımını güçlendiren ve destekleyen STK'lardan biridir. Bu nedenle güçlü bir sıfır atık politikasına sahip bu STK, çevresel güvenliğin sağlanmasına katkısı bağlamında bu başlık altında ele alınmak istenmiştir. ÇEVKO atık yönetimindeki öncü rolü ile birçok proje yürütmekte ve çevre dostu bazı uluslararası uygulamaları da faaliyete geçirmektedir. Bunlardan en önemlisi Yeşil Nokta sistemidir. Yeşil Nokta, ilk olarak Almanya'da 1990-1991 yılları arasında uygulanmış ve ambalaj atığı sistemindeki mevcut paketleri nitelemek için kullanılmıştır. "Ambalaj Geri Kazanım Organizasyonu Avrupa (PRO-Europe)" Yeşil Nokta kullanımını artırmak için 1995 yılında oluşturulmuştur. ÇEVKO, 2003 yılında PRO-Europe ile imzaladığı anlaşma sayesinde uluslararası Yeşil Nokta/Green Dot kavramını Türkiye'ye kazandırmıştır ("Yeşil Nokta", 2022). Bir şirket ambalajının üzerinde Yeşil Nokta bulunuyorsa, ulusal bir ambalaj geri kazanım şirketine katkı sağlandığı anlamına gelmektedir. PRO-Europe üyelerinin ana görevi, çoğunlukla satış ve ev ambalajları için yeterli ulusal toplama ve geri kazanım sistemlerinin etkin bir şekilde uygulanmasını organize etmektir.

Asıl amaçlanan, ambalaj atıklarının mali yönden en verimli ve ekolojik açıdan sürdürülebilir şekilde geri kazanılmasını ve geri dönüştürülmesini sağlamaktır. Ayrıca PRO Avrupa, İngiltere'deki Valpak ve Kanada'daki Green Dot North America gibi benzer sistemlerle iş birliği anlaşmaları imzalamıştır ("Valpak", 2022; "Green Dot Trademark Use in North America", 2022). Valpak ve Green Dot North America, Yeşil Nokta'ya sahip şirketlerin etiketli ambalajları dünya çapında sorunsuz bir şekilde kullanabilmelerini sağlamak ve İngiltere ve NAFTA bölgesinde Yeşil Nokta'nın kullanımını yönetmektedir ("Who we are-PRO-Europe", 2022). ÇEVKO'nun PRO-Europe platformu dışında üye olduğu ve çevreyi koruma konusunda iş birliğini güçlendirdiği diğer bir alan ise Genişletilmiş Üretici Sorumluluğu Birliği'dir (EXPRA). EXPRA, çevresel güvenliğin sağlanması adına sağlam hedefleri olan uluslararası platformlardan birisidir. Belirlediği temel hedefler ise şöyledir:

- Ambalaj Atıkları için Genişletilmiş Üretici Sorumluluğu'nu (EPR) teşvik etmek,
- Ev dışı atıklar da dâhil olmak üzere özellikle evsel ambalaj atıklarına odaklanılmasını sağlamak,
- Sürdürülebilir ve verimli, kâr amacı gütmeyen bir dağıtımı teşvik etmek,

- Kullanılmış atıkların ayrı toplanması, ayrıştırılması ve geri kazanımı için en iyi uygulamaları teşvik etmek,
- Yetkililere, derneklere ve diğer kuruluşlara bilgi birikimi sağlamak (“About EXPRA”, 2013).

Sonuç olarak ÇEVKO, bu önemli platformlarda Türkiye’yi temsil ederek iklim hedeflerini ve çevresel iş birliği mekanizmalarını zamanla güçlendirmiştir. Bu durum, STK’ların iklim değişikliği ile mücadele konusunda ve ulusal/uluslararası çevre politikalarında etkili ve aktif bir rol alabildiğini gösteren olumlu ve teşvik edici bir örnek olmuştur. STK’ların çevre normunun korunmasına yönelik katkılarının diğer bir boyutu ise ekonomidir. Çevre politikalarının sürdürülebilirliğinin sağlanması adına iş dünyasından temsilcilerin konuya duyarlılığı ve iş birliği içinde olmaları önem arz etmektedir. Türkiye’de bu iş birliği mekanizmasını güçlendiren en temel husus Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği’nin (TOBB)²⁰ çevresel güvenlik ve sürdürülebilirlik konularına gösterdiği hassasiyettir. TOBB çevre etiketi, Avrupa Yeşil Mutabakatı çalışmaları, çevre-dostu projeler gibi uygulamalarıyla ve Çevre Müdürlüğü, Sektörler ve Girişimcilik Dairesi gibi birimleriyle çevre sorunlarının çözümüne katkı sağlamak ve ekonomi alanındaki çevreci adımları güçlendirmektedir (“Çevre Müdürlüğü”, 2023).

---

²⁰ Küreselleşmeyle birlikte STK’ların sayısının arttığı ve toplum genelinde yaygınlaştığı tespit edilmiştir. STK’ların farklı alanlarda çalışan gönüllü kuruluşlardan düşünce kuruluşlarına, sosyal hareketlerden bireysel girişimlere, hükümet-dışı örgütlerden sendikalara ve meslek odalarına kadar oldukça geniş bir yelpaze içinde hareket ettikleri görülmüştür. Bu veriler doğrultusunda TOBB gibi meslek odalarının da STK kapsamına dâhil edilebileceği kanısına varılmış ve bu tez çalışmasında TOBB’un çevre çalışmalarına STK başlığı altında yer verilmiştir (Cicioğlu, 2011, s. 13-15,38-39).

SONUÇ²¹

Bu çalışmada, Ian Manners tarafından geliştirilen Normatif Teori bağlamında ekolojik modernizasyon, sürdürülebilir kalkınma ve çevresel güvenlik normlarını içinde barındıran çevre normu incelenmiştir. Kathryn Sikkink'in norm konusunda yaptığı normun konsolidasyonu, normun yayılımı gibi kavramsallaştırmalardan da bu çalışmada yararlanılmıştır. Tezin içinde odaklanılan aktör ise çevre normunu oluşturan ve uygulayan temel aktörler arasında yer alması sebebiyle Avrupa Birliği olmuştur. 1987 tarihli Avrupa Tek Senedi ile çevre politikası AB'nin temel politika alanlarına dâhil edilmiştir. Bu sebeple, ekseriyetle, 1987 yılı ve sonrasında oluşturulan kurumlar, hazırlanan belgeler, çıkarılan kanunlar ve alınan kararlar ele alınmış ve çevre normu, çevre politikası ve çevresel güvenlik kavramlarının bu kaynaklarda nasıl incelendiği ortaya konulmuştur. Çevre ve güvenlik kavramlarını farklı boyutlarıyla ele alan literatür analiz edilmiş ve temel bulgular özetlenmiştir. Elde edilen bulgular bu bağlamda literatürün dörde ayrıldığını göstermiştir: normu önceleyen kaynaklar, normun ekonomik güvenlik bağlamında araçsallaştırıldığını ileri süren kaynaklar, normun siyasal ve kurumsal bağlamda araçsallaştırıldığını savunan kaynaklar, normu “Güvenlik Çalışmaları” içinde ele alan kaynaklar. Bu tez çalışması, çevre normunun siyasal, kurumsal ve ekonomik güvenlik bağlamında araçsallaştırıldığı literatürün ilgili kısımlarına katkı sağlamak ve Türkiye örneği ile normun yayılımına dair analizleri geliştirmektedir. Ayrıca bu tez çalışması ile başlıca çevre normlarına ve bu normların AB'deki oluşum sürecine dair kapsamlı ve güncel bir kaynak hazırlanmıştır. Tezin içerisinde çevreci normatif değerlerin kurumsal ve yasal açıdan oluşumu incelenirken çevre politikasının araçlarına da dikkat çekilmiştir. Türkiye'de çevre normunun AB aracılığıyla yayılımının detaylı analizi ile literatürdeki boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Başlıca çevre normları arasında yer alan çevresel güvenliği sağlama motivasyonu ülkelerin coğrafi avantaj ve dezavantajları, siyasi ve ekonomik koşulları sebebiyle farklılık gösterebilmektedir. Ancak aktörlerin ortak sorunu hâline gelen küresel çevre sorunlarına, yerel dinamikler de dikkate alınarak, küresel çözüm üretilmesi gerekmektedir. Bu nedenle tez çalışmasının birinci bölümünde öncelikle çevre normunun

---

²¹ Bu çalışmada incelenen temel konuların ve edinilen nihai bulguların özetlendiği tablo Ek-1'de yer almaktadır.

ve çevre politikasının oluşumuna ve uluslararasılaşmasına dair temel sorular cevaplanmıştır. Çevre normunun temel bileşenleri olan ekolojik modernizasyon, çevresel güvenlik ve sürdürülebilir kalkınma normları üzerine bir teorik temel oluşturulmuştur. Çevre normunun gelişimini anlamak adına normun oluşum, kurumsallaşma ve yayılma evrelerine ilişkin çıkarımlarda bulunulmuştur. Nitekim bir normun oluşum süreci kendine özgü bileşenleri ve kavramları içinde barındırmaktadır. Normun oluşumu, normun kurumsallaşması, normun yerelleşmesi, normun içselleştirilmesi, norm inşası ve normun yayılımı karşımıza çıkabilecek kavramlardan bazılarıdır. Bu tez çalışmasının ana bileşenlerinden biri olan norm oluşum süreci, içinde hem tarihsel ve sosyal bir dönüşümü hem de toplumsal ve siyasal kurumsallaşmayı barındırmaktadır. Bu nedenle normun oluşumuna katkı sağlayan aktörler ve etmenler bir yandan normların gelişimini analiz etmemize yardımcı olurken, bir yandan da bireysel, toplumsal, ulusal ve kurumsal değişimi ve dönüşümü gözler önüne sermektedir.

Normun oluşumu beş evrede gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki, bir konunun sorun hâline gelmesidir. Nitekim küresel ısınma, iklim değişikliği gibi konular zamanla bir sorunsala dönüşmüş ve önemli birer sorun olarak ele alınmaya başlanmıştır. İkinci aşamada ise bu sorunun ulusal/bölgesel/uluslararası düzeyde kabul görmesi gerekmektedir. Uluslararası anlaşmalar ve toplantılar bu noktada önemli bir rol üstlenmektedir. Üçüncü aşamada var olan sorunla mücadele için temel prensiplerin belirlenip o yönde politika geliştirilmektedir. Avrupa Birliği'nin çevre politikasında esas aldığı kirleten öder ve önleyicilik ilkeleri buna örnektir. Dördüncü aşamada ise belirlenen ilkelerin ve politikaların toplumsal, ekonomik ve/veya siyasal alanda karşılık bulmasıdır. Bu aşama normun kabulüne işaret etmektedir. Son aşamada ise normun kabulünün ardından belirlenen ilkelerin ve politikaların ulusal/uluslararası düzeyde yayılımıdır. Bir normun yayılım sürecinde ise temelde normun içselleştirilmesi hedeflenmektedir. Normun içselleştirilmesi normun oluşumuna katkı sağlayan en önemli aşamalardan biridir. Farklı ulusal ve uluslararası aktörler bunu benzer biçimde gerçekleştirmektedir. Normun yerelleştirilmesi normun içselleştirilmesi sürecini hızlandıran ve normun kabulünü kolaylaştıran bir stratejidir. Bütün bu süreçlerde öncü rol oynayan aktörler temelde normu inşa eden aktörler ve norm uygulayıcılarıdır. Normu inşa eden aktörler norm oluşumu, normun yayılımı, normun yerelleşmesi ve kurumsallaşması gibi aşamaların hepsinde

etkili olmaktadır. Bu aktörler uluslararası müzakereler, sözleşmeler, yaptırımlar gibi birden çok mekanizmayı harekete geçirerek normun yayılımını sağlamaktadır.

Tezin birinci bölümünde normun oluşum aşamalarının yanı sıra başlıca çevre sorunları, temel çevre normları, çevre normunun uluslararasılaşması ve çevre politikasının oluşumu da incelenmiştir. Bu bağlamda çevresel sorunların güvenlik alanının bir parçası hâline geliş sürecine ve ulusal/uluslararası aktörleri çevre politikası oluşturmaya iten başlıca çevre sorunlarına da yer verilmiştir. Tezin içinde çevre normunun uluslararasılaşması ise 1972 tarihli “Birleşmiş Milletler Stockholm İnsan Çevresi Konferansı”, 1992 yılında düzenlenen “BM Çevre ve Kalkınma Konferansı” ve 2018 yılında toplanan “Küresel İklim Eylemi Zirvesi” üzerinden ele alınmıştır. Sürdürülebilir kalkınma normunun da çıkış noktası olan bu konferanslar küresel çevre bilincinin gelişimini hızlandırmıştır. AB’nin çevre politikaları da BM’nin çevre faaliyetleri ile paralel olarak gelişmiştir. Birlik’in Çevre Eylem Programları bu zaman aralığında hazırlanmaya başlanmış ve içeriği zamanla güçlendirilmiştir. Birleşmiş Milletler Stockholm İnsan Çevresi Konferansı, Avrupa Birliği’nin çevre politikalarını hukuki, siyasi ve sosyal düzeyde ayrı bir politika alanı olarak ele almasında teşvik edici bir platform olması açısından önemlidir. Uluslararası çevre politikaları, görüldüğü üzere, aktörleri kendi çevre politikalarını geliştirmeye yönlendirmiştir. Dolayısıyla tez içerisinde çevre bilincinin güçlenmesini sağlayan çevre normunun yanı sıra çevre politikasının oluşumu ve yayılımı da incelemiştir. Ayrıca çevrenin bir politika aracı hâline gelişi de ele alınmıştır. Buradaki cevaplanmak istenen temel soru, çevresel sorunların nasıl dış politikanın normatif bir unsuru hâline geldiğidir. Çevre sorunlarının bir politika alanı hâline gelmesi çevre sorunlarının küreselleşmesi ile birlikte olmuştur. Ulusal/uluslararası düzeyde çevre bilincinin oluşmasında sosyal, ekonomik, siyasi ve hukuki faktörler etkili olmuştur. Örneğin Avrupa Birliği’nin genişlemesiyle birlikte meydana gelen nüfus artışı, kaynakların hızlı ve bilinçsiz olarak tüketimini beraberinde getirmiştir. Bu durum Birlik’in çevre politikalarına ağırlık vermesine vesile olmuştur. Ancak buradaki temel hassasiyet, üye devletlerdeki toplumsal refahın sağlanması, yaşam kalitesinin artırılması ve bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi olmuştur. 1970’li yıllarda uluslararası alanda çevre bilincinin artmasının ve yürütülen müzakerelerin AB’nin çevre politikasını olumlu yönde etkilediği ve ortak bir çevre politikası geliştirmesine katkı sağladığı da tespit edilmiştir. Ancak Avrupa Birliği’nin bütünleşme sürecinde ise çevre politikaları ekonomi

politikalarının gerisinde kalmış ve 1987 yılında Avrupa Tek Senedi yürürlüğe girene kadar ayrı bir politika alanı olarak tanımlanmamıştır. Bu geçiş sürecinde ekonomik entegrasyon ve iç pazarın güçlendirilmesi öncelenmiştir. Ekonomik hassasiyetin ön planda tutulması, üye devletlerin çevre düzenlemelerinin haksız bir rekabete sebep olabileceği endişesinden kaynaklanmaktadır.

Oluşturulan teorik temel ışığında ikinci bölümde AB’de çevre normunun nasıl karşılık bulunduğu ve AB’nin kendi bünyesinde ve uluslararası alanda bu normun inşasını ve yayılımını sağlarken hangi araçlara başvurduğu incelenmiştir. İkinci bölümde yer alan bilgiler ışığında Birlik’in iç dinamikleri üzerinden bütünleşme ve genişleme sürecinde çevre normunu nasıl oluşturduğu, çevre düzenlemelerini, yaptırımlarını geliştirdiği ve çevre politikası araçları hakkında bazı çıkarımlarda bulunulmuştur. Çevre normunun konsolidasyonunun AB özelinde ele alındığı bu bölümde, Birlik’in içerisinde çevre normunun oluşumuna, normun kurumsal ve yasal gelişimine, temel çevre politikası araçlarına ve güncel iklim hedeflerine yer verilmiştir. AB’nin çevre politikasının ilk evrelerinde ekonomik kaygılar ve maliyet analizi çevre koruma politikalarından daha öncelikli görülmüş ve iş birliği olasılığı azalmıştır. Ancak çevre sorunlarına karşı çok uluslu çözüm aranması ve iş birliğinin sağlanması birçok yönüyle önemlidir. Birçok sorun ulusal sınırlar çerçevesinde kalmamış ve küreselleşmiştir. Bu nedenle en akılcı çözüm yolu devletlerin birlikte çalışmasıdır. Örneğin taşkınlar, kuraklık, hava kirliliği, su kaynaklarının güvenliği gibi sorunlar tüm ülkelerin ortak çalışması ile çözüme kavuşabilecektir. Ancak tek başına politika yürüten ülkeler kendi ekonomilerini zora sokacak yüksek maliyetleri üstlenmek istememektedir. Gelişmiş ülkelerin fon yardımları ve teknik bilgi paylaşımı ile az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yardım etmesi hâlinde küresel sorunların çözümü kolaylaşabilecektir. Bu bağlamda Avrupa Birliği’nin zamanla işbirliği mekanizmalarını güçlendirerek güçlü bir kurumsal temel oluşturulduğunu ve çevresel güvenlik normunu benimsediğini söylemek mümkündür. Bu durum AB’nin çevre politikası gündemindeki kavram ve konuların hızla yaygınlaşması ve çevre politikasının kurumsallaşması ile doğrudan ilgilidir. Nitekim AB’nin çevre politikasında etkin rol alan kurumlardan biri olan Çevre Genel Müdürlüğü (DG Environment) 1971’de Çevre ve Tüketiciyi Koruma Birimi olarak faaliyetine başlamış ve 1981 yılında kuruluşunu tamamlamıştır. Böylelikle Avrupa Birliği’nin çevre politikasının kurumsallaşması adına önemli bir adım atılmıştır. 2010 yılında ise Çevre Genel

Müdürlüğünün, İklim Eylemi Genel Müdürlüğü adını alması Avrupa Birliği'nin içinde çevre konularına verilen önemin arttığına işareti olmuştur. Kurumsal gelişimin diğer bir yansıması ise 1994 yılında kurulan Avrupa Çevre Ajansı'dır.

Birlik'in çevre politikasının yasal gelişimi ise Maastricht Anlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1 Kasım 1993'te başlamış ve 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Anlaşması ile tamamlanmıştır. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Avrupa Birliği'ne geçiş sürecindeki son adımı olan Maastricht Anlaşması, Avrupa Topluluğu'nda ekonomik ve siyasal bütünleşmenin yasal ve hukukî zeminini sağlayan en önemli belgelerden biridir. Maastricht Anlaşması, Avrupa'da siyasal bir birliğe doğru önemli bir adım olmakla birlikte çevrenin korunmasına yönelik politikaların somutlaştırılmasına ilişkin hükümleri bakımından da önemlidir. Maastricht Anlaşması'nın çevrenin korunması konusunda getirdiği yeniliklerin başında Topluluğun çevre politikalarının zenginleştirilmesi gelmektedir. AB oluşturduğu kapsamlı çevre politikasının ve çevre normunun yayılımında ve iklim değişikliği ile mücadelede çeşitli politika araçlarına da başvurmuştur. AB'nin çevre normuna istinaden geliştirdiği çevre politikasının uygulanmasındaki beş önemli araç şu şekildedir: çevre eylem programları, çevre eğitimi uygulamaları, çevre politikasının sürdürülebilirliği açısından AB'nin yaptırım gücü, AB Müktesebatında çevre faslı ve LIFE finansal destek programı. Birlik'in çevre politikasının gelişimi için en önemli çevre aracı Çevre Eylem Programlarıdır. Birlik, 1973 yılından bu yana Çevre Eylem Programlarını hazırlamaktadır. AB'nin çevre politikalarının temel araçlarından olan Çevre Eylem Programları Birlik'in çevre politikasının ana ilkelerinin belirlenmesi konusunda etkili olan çalışmaları içermektedir. Güncel iklim hedefleri bağlamında 31 Aralık 2020 tarihine kadar geçerli olan Yedinci Çevre Eylem Programı ile öncelikli çevre hedefleri belirlenmiştir. 2022 yılında yürürlüğe giren Sekizinci Çevre Eylem Programı'nda ise öncelikli iklim hedefleri yinelenmiş ve uzun vadeli çevre koruma stratejisi ortaya konulmuştur. Yeşil siyasetin de temelini oluşturan bu ilke ve hedeflerin sürdürülebilirlik üzerine inşa edildiği görülmektedir. Bu noktada sürdürülebilirlik kavramı; kaynakların bilinçli kullanımını, çevre politikasının sürdürülebilirliğini, yenilenebilir enerji yatırımlarını, çevre dostu üretimleri ve sürdürülebilir kentleşme politikalarını kapsamaktadır. Çevre Eylem Programları, Birlik'in çevre politikalarının düzenli takibini ve çevre politikası hedeflerinin mevcut koşullara göre güncellenmesini sağlamaktadır. AB'nin bir diğer çevre politikası aracı

olan çevre eğitimi ise çevre sorunlarının çözümünde ve çevre politikasının geliştirilmesinde en etkili yollardan biridir. Tek başına yeterli olmamakla birlikte çevre eğitimi, toplumda çevre bilincinin sağlanmasında ve çevre normunun kamuoyu oluşturmasında rol alan bir etmendir. Çevre normunun yaygınlaştırılmasını ve kamuoyunda karşılık bulmasını en iyi sağlayan ve küreselleşmenin de etkisiyle çevre politikalarını hızla geliştiren Avrupa Birliği, bu konuda önemli bir örnektir. AB'nin diğer politika araçları arasında yer alan yaptırımların ve AB Müktesebatının üye ve aday ülkeler için zorlayıcı bir faktör olduğu; LIFE Programı'nın ise, ülkelere çevre politikası konusunda finansal destek sağlaması sebebiyle teşvik edici bir araç olduğu tespit edilmiştir. LIFE programı sayesinde doğanın korunmasına yönelik projelere maddi açıdan destek oluşturulmuş ve Birlik içinde çevre ve iklim politikalarına mali destek sağlanmıştır.

AB üç farklı şekilde çevre normunu üye devletlerde yaygınlaştırmaya çalışmaktadır: politika araçları, AB'deki kurumsal süreçler ve paylaşılan normlar. Bu politika araçları ve uygulamaları ile Birlik, Birlik'e üye ya da aday ülkelerin çevre politikalarında bir standart oluşturmayı ve çevre normunun bu ülkelerde yayılımını sağlamayı hedeflemiştir. Nitekim Birlik'in bu hedefinin gerçekleştiğinin somut örnekleri mevcuttur. AB'nin en etkili olduğu alan üye ülkelerdeki kurumsallaşma süreci olmuştur. Üye devletlerin çoğunda Çevre Bakanlıkları güçlendirilmiştir. İspanya ve Yunanistan gibi ülkelerde de yeni Çevre Bakanlıkları kurulmuştur.

AB'nin içinde çevre politikasının kurumsal ve yasal olarak temeli oluşturulmuş ve Birlik'in güncel iklim hedefleri de bu doğrultuda şekillenmiştir. İklim kriziyle ilgili artan deliller neticesinde AB, iklim politikasını bir öncelik olarak görmeye devam etmiştir. İklim değişikliği sorunsalının bir sonucu olarak çevresel felaketlerle karşı karşıya olunması sebebiyle AB, sürdürülebilir bir yeşil dönüşümü sağlamayı amaçlamaktadır. AB Komisyonu küresel ısınmaya, iklim değişikliğine, su kirliliğine, hava kirliliğine ve bilinçsiz atık yönetimine bir tepki olarak, benimsediği bu öncü misyon doğrultusunda "Avrupa Yeşil Anlaşması"nı hazırlamıştır. Yeşil Anlaşma aslında AB'nin 2020 yılı ve sonrasında çevre koruma politikası bağlamında yürüteceği iklim politikalarının bir yol haritası niteliğindedir. Yeşil Anlaşma'nın temelini oluşturan ve Anlaşma'nın performansını değerlendirmemizi sağlayan dört temel kategori mevcuttur: politika önceliği, mali donanım, AB kurumlarının yasal yeterliliği ve uluslararası iş birliği.

Avrupa Birliği'nin geliştirdiği “Avrupa 2020 Stratejisi: Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme için Avrupa Stratejisi” belgesinin etkisi ile Birlik'in çevre politikalarında yeşil büyüme, akıllı büyüme, sürdürülebilir büyüme ve kapsayıcı büyüme kavramları da önem kazanmıştır. Belirlenen bu hedefler doğrultusunda yenilenebilir enerji konusu öne çıkmıştır.

Üç bölümden oluşan tezin son bölümünde Birlik'e üye olmayan fakat tam üyelik müzakerelerinde tecrübesi olan Türkiye örnek olarak incelenmiştir. Üçüncü bölümün temel amacı ise Türkiye'de çevre normunun oluşum sürecinde AB'nin rolünü anlamak ve “AB üyelik müzakere sürecinin Türkiye'nin çevre politikası uygulamalarına etkisi nedir?” sorusuna yanıt bulmak olmuştur. Bu noktada müzakere sürecinin AB ve Türkiye açısından karşılıklı olarak olumlu ve olumsuz yönleri değerlendirilirken, çevre faslının açılışı ve günümüzdeki durumu da ele alınmıştır. Bu bölümde öncelikle Türkiye'de çevre normunun oluşumu ile kurumsal ve yasal gelişimi ele alınmıştır. Çevre normunun Türkiye'de yayılımında AB'nin rolü ise beş temel konu üzerinden incelenmiştir: Türkiye için çevre faslının açılışı, AB Müktesebatına Uyum Programlarının çevre normu bağlamında değerlendirilmesi, Katılım Ortaklığı Belgeleri, Türkiye'ye Yönelik İlerleme Raporları ve çevre normunun yayılımında STK'ların rolü.

Türkiye'de çevre normu, 1970'li yıllarla birlikte gelişen uluslararası çevre politikalarının etkisiyle ortaya çıkmış ve politika gündemine dâhil edilmiştir. BM Stockholm İnsan Çevresi Konferansı küresel çevre yönetişiminde öncü rol oynamış ve çevresel farkındalığı güçlendirmiştir. Uluslararası düzeyde karşılık bulan çevresel güvenlik ve sürdürülebilir kalkınma normları zamanla ulusal düzeyde içselleştirilmiş ve yerelleştirilmiştir. Ancak çevre normunun benimsenmesi ve kurumsallaşması ekonomik ve siyasi sebeplerle yavaş bir şekilde gerçekleşmiştir. Çevre odaklı politika yürüten Yeşil Parti, 1988 yılında kurulmuş ve özellikle nükleer santrallere karşı toplumda oluşan tepkinin siyasi platformda sesi olmuştur. Ancak Yeşil Parti'nin etkili rol alamaması ve istikrarsız politikası çevre politikasının oluşumunu geciktirmiştir. Nitekim Yeşil Parti Türkiye'de üç defa kurulmuş ve mevcut düzen içinde kalıcı bir yer edinememiştir. 1988 yılında Türkiye'de ilk kez kurulan Yeşil Parti 1994 yılında kapanmıştır. Yaklaşık on beş yıl sonra yeşil siyasetin güçlenmesi adına yeni bir girişim olmuş ve 2008 yılında Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi adı ile Parti tekrar kurulmuştur. 2012 yılına kadar faaliyet gösteren bu Parti de çevre politikalarının gelişimine istenilen katkıyı verememiştir. Toplumda

yeterince karşılık bulamayan yeşil siyaset konusunda üçüncü adım Eylül 2020’de Yeşiller Partisi’nin kurulması ile atılmıştır. Yeşil Parti özelinde etkin bir yeşil politika yürütülememesinin bazı sebepleri olduğu tespit edilmiştir: ekonominin çevre politikasına baskın gelmesi, sürdürülebilir kentleşmede geç kalınması ve partileşme sorunları. Çevreci hareketin siyasi gücünün zayıf olması çevre normunun Türkiye’de yaygınlaşmasını geciktirmiştir. Fakat Türkiye’nin AB’nin çevre politikalarını rol model alması, ardından AB üyelik müzakereleri ile resmi yollarla çevre faslının açılması çevre normunun toplumsal ve kurumsal etkinliğini artırmıştır.

Çevre normunun gelişim düzeyi, toplumdaki çevre bilincinin seviyesi ve çeşitli aktörlerin çevre dostu faaliyetleri ile analiz edilebilmektedir. Nitekim çevre politikasının ve çevresel faaliyetlerin temelini aktörler ve paydaşlar oluşturmaktadır. Paydaş sözcüğü bu bağlamda çevre politikaları etkileyen ve çevre sorunlarına sebep olan ya da çevre sorunlarından etkilenen tarafları içermektedir. Türkiye’de çevre politikasının yürütülme biçimi çok aktörlü bir politika yapım sürecinin bir örneğidir. Bu çok aktörlü yapının çözümlenmesi ve çevre politikalarının çözümlenmesi adına kurumsallaşma önem arz etmektedir. Nitekim kurumsallaşma, kurumların belirledikleri hedeflerin kabul görmüş normlar, değerler ve ilkeler ile yönetilmesidir. Kurumsallaşma aslında normun somutlaşması ve kabul görmesinin bir sonucudur. Normlar kurumsallaştığında, aktörler ortak tercihleri, değerleri ve fikirleri daha güçlü bir şekilde ifade etmeye başlamaktadırlar. Normlar birçok farklı şekilde kurumsallaşabilir, bunlardan dördü en yaygın olanlarıdır. İlk yöntem, normu savunan aktörler aracılığıyla çok sayıda devlet tarafından uluslararası düzeyde kabul edilmeleridir. Bu bazen uluslararası bir anlaşma, bazen bir örgüt, bazen de çok taraflı bir girişim/proje olarak kendini gösterir. İkinci yöntem, devlet ya da hükümet dışı kurumlar aracılığıyla kurumsallaşmalarıdır. Üçüncü kurumsallaşma yöntemi ise basın ve görsel medya aracılığıyla gerçekleşir. Buna göre, sosyal ve siyasi iletişimsel süreçlerin ve norm savunucularının kurucu etkisi, belirli normların kurumsallaşması ve yaygın kabul görmesiyle sonuçlanır. Son olarak, kimlikler normları kurumsallaştırma etkisine sahiptir. Bu hem toplum hem de devlet düzeyinde geçerlidir. Bu kurumsallaşma aşamaları Türkiye örneğinde de gözlemlenmektedir. Türkiye çevre normunu benimsedikten sonra kurumsallaşma adımlarını atmış ve uluslararası platformlarda da yer alarak çevre koruma politikalarını desteklemiştir. STK’lar aracılığı ile de sosyal ve iletişimsel olarak çevre normunun toplumda yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu süreçte en temel etkenler BM ve

AB'nin çevrecilik konusundaki istikrarlı faaliyetleri ve AB'ye adaylık müzakereleri olmuştur. Çevre normunun AB-Türkiye ilişkileri bağlamında kurumsallaşmasına katkı sağlayan altı temel süreç şunlardır: Çevre Genel Müdürlüğü'nün kurulması (1984), Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın kuruluşu (2021), Türkiye Çevre Ajansı'nın kurulması (2020), İklim Değişikliği Başkanlığı'nın ve İklim Değişikliği Uyum ve Koordinasyon Kurulu'nun oluşturulması (2021) ve AB mevzuatına uyum süreci.

Kurumsallaşma sürecini yasal gelişmeler tamamlamış ve normun gelişimi güçlendirilmiştir. Bu yasal gelişmeler içerisinde Çevre Kanunu'nun çıkarılması, belli başlı AB direktiflerine uyum sağlanması, çevre normunu destekleyen diğer başka sektörlerde çevreyi korumak adına çıkarılan kanunlar ve yönetmelikler yer almaktadır. Çevre normunun ve çevre politikasının düzenli bir şekilde takibinin sağlanabileceği en temel kaynaklar ise Hükûmet Programları ve Beş Yıllık Kalkınma Planları olmuştur. Türkiye'nin çevre politikasının oluşumunun uluslararası gelişmelerin ve AB'nin etkin çevre politikalarının etkisi ile şekillendiğini söylemek mümkündür. AB, çevre normunun Türkiye'de hem oluşumunda hem de yayılımında etkin rol almıştır. Türkiye, AB ile ilişkileri ve uluslararası çevre politikalarının gelişiminin etkisiyle kurumsal ve yasal olarak çevre politikasını güçlendirmiştir. Tez içerisinde AB'nin Türkiye'de çevre normunun yayılımındaki aktif ve yönlendirici etkisi; çevre faslı görüşmeleri, AB Müktesebatına Uyum Programı, Katılım Ortaklığı Belgeleri, İlerleme Raporları ve AB menşeli STK'ların Türkiye'deki aktif faaliyetleri üzerinden incelenmiştir.

AB Müktesebatına Uyum Programları şu belgeleri kapsamaktadır: Ulusal Programlar (2001, 2003 ve 2008), Türkiye'nin AB Müktesebatına Uyum Programı (2007-2013), AB'ye Katılım için Ulusal Eylem Planı (2016-2019) ve AB'ye Katılım için Ulusal Eylem Planı (2021-2023). Bu uyum programları neticesinde çıkarılan kanunlarda biyolojik çeşitliliğin korunması, gıda güvenliğinin sağlanması, kirleten öder gibi bazı AB'nin benimsediği çevresel ilkelerin uygulanması, kaynakların güvenliği ve çevre politikasının uluslararasılaştırılması gibi konular ele alınmıştır.

Nihayetinde hazırlanan bütün bu program ve planlar, Türkiye'nin kalkınma planları ve hükûmet programları ile uyumlu olacak şekilde planlanmıştır. Ekonomik kısıtlar ve maliyet analizleri zaman zaman çevre odaklı politika anlayışını geri planda bıraksa da Türkiye, AB'ye katılım için geliştirilen çevre politikalarını diğer politika alanları ile

entegre etmeye çalışmıştır. Kalıcı politikaların geliştirilmesi adına çevre eğitimi, danışmanlık ve kurumsallaşma süreçleri öncelikli olarak ele alınmıştır. Biyolojik çeşitliliğin korunması, iklim değişikliğini önleyici politikaların geliştirilmesi, ozon tabakasının korunması başlıca çevresel konular arasında yer almıştır. Bu konulara yönelik birçok yönetmelik çıkartılarak AB çevre direktiflerine uyum sağlanmaya çalışılmıştır. Bu süreçte çevreci STK'ların hızla arttığı ve toplumsal çevre bilincinin önceki yıllara göre daha fazla güçlendiği gözlemlenmiştir. Ayrıca çevre dostu üretim ve çevre korumacı tüketim anlayışı da Türkiye'de güçlenmiş ve AB destekli projeler arasında çevre konulu projelerin yeri ve önemi artmıştır. Çevresel güvenlik normu gibi yeşil normların aday/üye ülkenin iç hukuk sisteminde kabul edilmesi ile birlikte daha fazla proje ve yatırım hayata geçirilmektedir. Ancak AB çevre mevzuatının Türkiye'nin ulusal dinamikleri ve ekonomisi hesaba katılarak kısa, orta ve uzun vadeli yayılımının mümkün olabileceği düşünülmektedir. AB Müktesebatına uyumun sağlanabilmesi; ilgili direktiflerde yer alan ekonomik, çevresel ve sosyal etkilerin incelenmesine ve iyi bir mali ve idari yönetişime bağlıdır.

Türkiye-AB ilişkileri özelinde çevre politikasının gelişiminin takip edildiği diğer önemli belge ilerleme raporlarıdır. Bu raporlar; 1998-2004 yılları arasında Düzenli İlerleme Raporları, 2005-2014 yılları arasında İlerleme Raporları ve 2015-2022 yılları arasında ise Türkiye Raporları olarak ifade edilmiştir. İlerleme raporları içinde çevre konusu ayrı bir başlıkta yer almıştır. 1998-1999 İlerleme Raporlarında "Çevre" başlığında, 2000- 2004 yılı raporlarında "Bölüm 22" adı altında, 2005-2011 yılları arasında "Fasıl 27: Çevre" bölümünde, 2012-2020 raporlarında "Çevre ve İklim Değişikliği" başlığı altında ve 2021-2022 raporlarında ise gruplandırma yapılarak "Grup 4: Yeşil Gündem ve Sürdürülebilir Bağlantısallık" kategorisinde Türkiye'nin çevre politikası değerlendirilmiştir.

Çevre başlığının ise bazı alt başlıkları mevcuttur: yatay mevzuat, hava kalitesi, atık yönetimi, su kalitesi, doğa koruma, endüstriyel kirliliğin kontrolü ve risk yönetimi, kimyasallar, GDO ve idari kapasite. Bu alt başlıklardaki ilerlemenin takip edilmesi ile çevre politikalarının izlenmesi ve detaylı analizinin yapılması kolaylaşmıştır. İlerleme raporlarında yer alan temel çevresel sorunlar Türkiye'nin beş yıllık kalkınma planlarında, hükûmet programlarında da yer almıştır. Nitekim Türkiye'nin çevre mevzuatındaki gelişmelerinin hızlanması da AB'nin çevre politikalarındaki yönlendirici rolünü ve çevre normunun yayılımındaki etkisini göstermiştir. Özellikle çevresel korumanın prensip

olarak kabul edildiği On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi içinde, 2015'te imzalanan Paris Anlaşması'nın da etkisi ile çevre politikalarında sağlanan gelişme ilerleme raporlarında da açıkça ifade edilmiştir.

Bu tez çalışmasında son olarak, STK'ların Türkiye'nin çevre politikasının ve sosyal çevre ağının oluşumuna katkısı ele alınmıştır. Türkiye'de STK'ların çevre normunun yayılımındaki rolü incelendiğinde üç bileşen karşımıza çıkmaktadır: farkındalık, toplumsallaşma ve uluslararasılaşma. STK'ların bu üç temel üzerine kurulduğu ve faaliyetlerine de bu doğrultuda devam ettiği görülmektedir. Farkındalık ve çevre bilinci STK'ların hem gelişme sebebi hem de eylemlerinin bir sonucudur. Ulusal ve uluslararası gelişmeler neticesinde çevre bilinci gelişmiş ve STK'ların çevre sorunlarına hassasiyet göstermesi sağlanmıştır. Ulusal ve uluslararası düzeyde meydana gelen siyasi ve ekonomik krizlerle çevre politikaları dönem dönem kesintiye uğramış olsa da çevre konusu özelinde faaliyet gösteren birçok STK kurulmuştur. Çevre alanındaki STK'ların gelişimine katkı sağlayan altı önemli toplantının olduğu tespit edilmiştir: BM Stockholm İnsan Çevresi Konferansı (1972), Habitat I Konferansı (1976), BM Çevre ve Kalkınma Konferansı (1992), Habitat II Konferansı (1996), Habitat III Konferansı (2016), Küresel İklim Eylemi Zirvesi (2018). Türkiye'de çevre normunun yayılımında STK'lar aracılığı ile AB'nin rolünü anlamamızı sağlayan dört önemli aktör bulunmaktadır: AÇO, AÇA, FEE, EXPRA. Bu STK'lar hem Türkiye'de faaliyet göstermekte hem de Türkiye, bazı önemli STK'ları aracılığı ile bu platformlarda uluslararası bir temsile ulaşmaktadır.

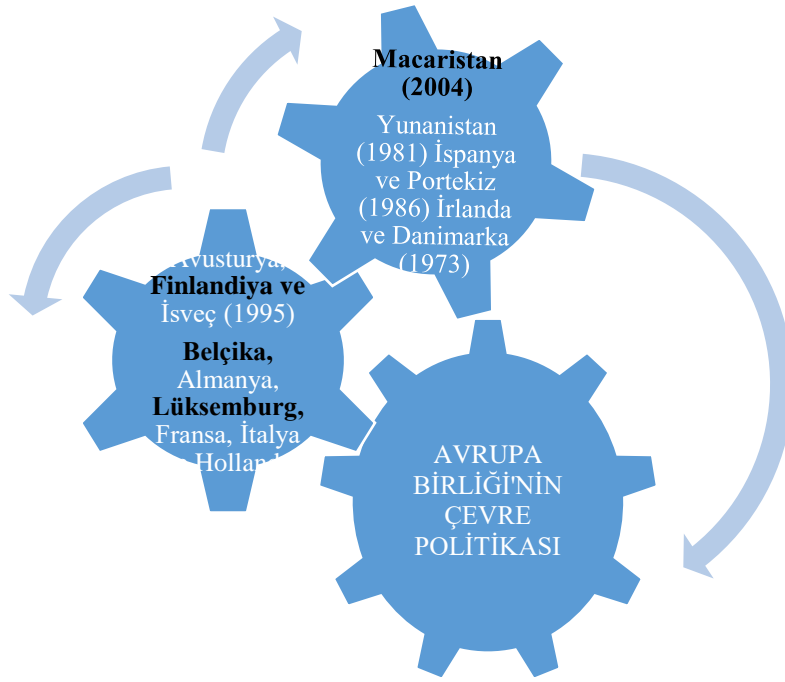
Yapılan okumalar ve analizler ışığında AB'nin çevre normunu aday ve üye ülkeler üzerinde yaygınlaştırdığı görülmüştür. Türkiye örneği ile test edilerek AB'nin bu süreçte çevre eylem programları, çevre eğitimi, STK'lar, AB Müktesebatı gibi çeşitli politika araçlarını kullandığı tespit edilmiştir. Bu tez çalışmasında AB'nin çevre normunu ekonomik, siyasi ve kurumsal bağlamda araçsallaştırdığı saptanarak, hedeflendiği üzere, literatürün bu bölümlerine katkı sağlanmıştır. Çevre normunun ekonomik bağlamda araçsallaştırıldığını ileri süren kaynaklarda, ortaya çıkan ekonomik maliyetler sebebiyle çevre politikalarının ve çevre önlemlerinin ikincil planda kaldığı ifade edilmektedir. Çevresel güvenlik ve ekonomi ikilemi neticesinde aktörler, çevre politikasını uygularken maliyet analizi yapmakta ve bazı çevre eylemlerini uygulamaktan vazgeçmektedirler. Nitekim AB ve Türkiye örneğinden hareketle, çevre politikasının ayrı bir politika alanı hâline gelip ekonomi politikalarının gölgesinden kurtulması da uzun zaman almıştır. Bu

durum, çevre politikası yürüten aktörlerin dönemsel olarak ekonomik ve siyasi çıkarlarını öncesinden kaynaklanmıştır. Tez çalışmasının katkı sağladığı literatürde çevre normunun oluşumunu siyasi ve kurumsal araçlar üzerinden ele alan kaynaklar da mevcuttur. Bu kaynaklarda çevresel güvenlik ve/veya sürdürülebilir kalkınma normunun bazı ulusal/uluslararası kurumlar yoluyla araçsallaştırıldığı ve iklim değişikliğine yönelik politikalarda adaptasyonun zorlaştığı irdelenmektedir. Bu alanda normun siyaseten nasıl inşa edildiğini ve nasıl kurumsallaştığını inceleyen eserler de yer almaktadır.

Sonuç olarak, AB’de ve Türkiye’de çevre politikasının oluşumuna dair benzer kurumların birbirine paralel olarak oluşturulduğu tespit edilmiştir. Kurumsal gelişmeler, yasal gelişmeler ile tamamlanmış ve AB çevre hukuku günümüzdeki hâlini almıştır. Kurumsallaşmanın güçlenmesi ve yasal zeminin hazırlanması çevre normunu güçlendirmiştir. Bütünleşme ve derinleşme süreçleriyle AB bugünkü hâlini almış ve üye ülkeler kendilerini kısmi olarak denetleyen bir üst otorite oluşturmuşlardır. Birlik çevresel güvenlik, ekolojik modernleşme ve sürdürülebilir yeşil politika konusunda üye devletleri teşvik etmiş ve çevreci adımları mali olarak da desteklemiştir. Bazı çevresel denetim mekanizmaları aracılığıyla aday ve üye ülkelerin ulusal mevzuatlarını bu doğrultuda yenilemeleri sağlanmaya çalışılmıştır. AB kendi içindeki çok-aktörlü yapısı sebebiyle iklim hedeflerini gerçekleştirme konusunda sorunlar yaşadığında ise bazı üye devletlerin çevre politikaları ön plana çıkmıştır. Bu aktörler çevre normunun Birlik içinde ve dışında yayılımında önemli rol üstlenmişlerdir. Bu sayede AB, oluşturduğu çevre normunun ve çevre politikası ilkelerinin üye ve aday ülkelerde yayılımını sağlayabilmiş ve kullandığı çevre politikası araçlarına yasal bir çerçeve hazırlayabilmiştir. Çevre politikasında öncü ülkeler ise kendi çevre stratejilerini AB düzeyine taşıyarak etki alanlarını genişletebilmekte ya da AB’nin iklim ve çevre hedeflerinin yaygınlaşmasına katkı sağlayabilmektedirler. Bu nedenle çevre standartları konusunda daha ilerici olan üye devletler, Birlik’in çevre politikasının geliştirilmesinde etkili olmuşlardır. Aslında bu durum, çevre normunun oluşması ve kurumsallaşması hususunda AB ve AB’ye üye ülkeler arasında birbirini yönlendiren, tamamlayan ve dönüştüren bir ilişki modelinin olduğunu göstermektedir. Çevre politikalarında öncü rolü üstlenen bazı üye ülkeler mevcuttur. Finlandiya, Lüksemburg, Belçika ve Macaristan bu ülkelerden bazılarıdır.

AB’nin oluşturduğu kurumlar, kurallar ve yaptırımlar üye ve aday ülkeleri çevre politikası geliştirmeye ve çevreci faaliyetler yürütmeye yönlendirmiştir. Ancak bu

örneklerden anlaşılacağı üzere Birlik'e üye bazı öncü ülkeler de inisiyatif olarak diğer ülkelerin çevre politikasını mali ve kurumsal yönden desteklemiş ve çevre normunun bölgesel yayılımına katkı sağlamışlardır. Dolayısıyla Birlik'in çevre normunun yayılımı önce çevre politikasında öncü Finlandiya, Belçika gibi ülkelerde karşılık bulmuştur. Sonrasında bu ülkeler AB'nin çevre normunun yaygınlaşması hedefinin bir aracı hâline gelerek diğer ülkeleri teşvik etmiş ve onlara örnek olmuşlardır. AB ve çevresel duyarlılığı yüksek olan üye ülkeler arasında hegemonik ve tek taraflı bir bağın aksine karşılıklı faydanın sağlandığı çift yönlü bir iletişim ağının olduğu tespit edilmiştir. Avrupa Birliği'nin çevre normunun yayılımını bazı üye ülkelerde karşılıklı fayda prensibiyle oluşturduğunu gösteren şekil aşağıdadır:

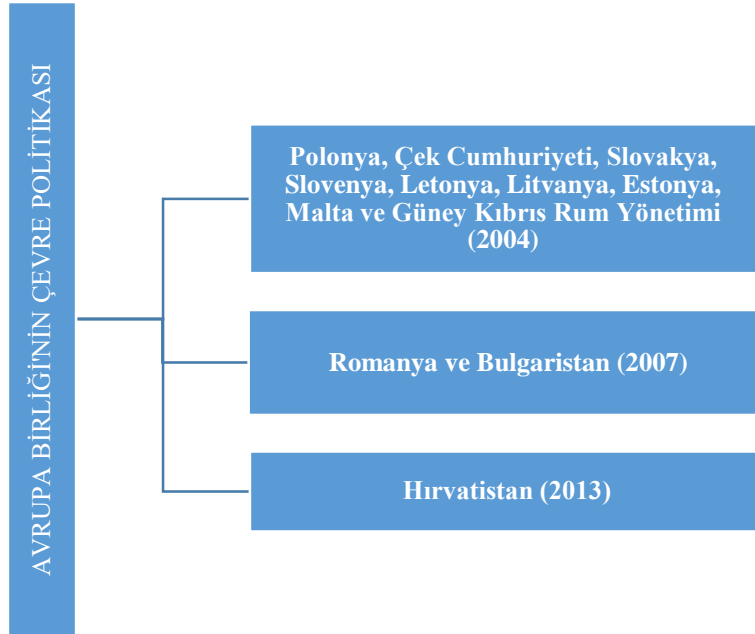

Şekil 2: Avrupa Birliği'nin Çevre Politikasının Üye Ülkeler Üzerinde Yayılımı-1

Kaynak: Genel değerlendirme niteliğinde olan bu şekil tarafımdan hazırlanmıştır.

Şekil 2 AB'nin üye ülkelere yönelik farklılaşan çevre politikasını da gözler önüne sermektedir. Nitekim Birlik'in Doğu Avrupa ülkeleriyle teşvik edici, zorlayıcı ve/veya tek yönlü bir iletişim kurduğu gözlemlenirken; gelişmiş ve çevre politikasında öncü olan ülkelerle ise karşılıklı bir bağımlılık geliştirdiği ve çevreci dönüşümün karşılıklı olarak sağlandığı bir bağ kurduğu görülmüştür. Doğu Avrupa'da bulunan ancak çevre politikalarının gelişiminde ve çevre normunun yayılımında öncü ülkelerden biri olan

Macaristan ise istisnai bir duruma sahiptir. Bu tespitler doğrultusunda AB'nin çevre normunun yayılımı esnasında hegemonik bir ilişki kurduğu ülkeler aşağıda yer alan şekilde gösterilmiştir:

Şekil 3: Avrupa Birliği'nin Çevre Politikasının Üye Ülkeler Üzerinde Yayılımı-2

Kaynak: Genel değerlendirme niteliğinde olan bu şekil tarafımdan hazırlanmıştır.

Birlik'in içinde çevre normunun yayılımı ve çevreci dönüşüm Türkiye'nin de çevre politikalarını etkilemiştir. Türkiye'nin kapsamlı bir çevre politikası geliştirmesine etki eden ve bu süreci güçlendiren temel faktörler şunlar olmuştur: BM'nin geliştirdiği uluslararası çevre politikaları, AB'ye adaylık statüsünün alınması, çevre faslının açılması, katılım müzakereleri sürecinde hazırlanan düzenli raporlar ve AÇA gibi AB menşeli STK'ların Türkiye'deki STK'lar ile koordineli şekilde yürüttüğü aktif rol. Çevre politikalarının sürdürülebilirliğini artırmak için bütün sektörlerde entegrasyonun sağlanması gerekmektedir. Çevre politikasının çok aktörlü ve çok boyutlu bir politika alanı olduğu düşünülerek kurumlar, STK'lar, toplum ve bireyler arasında koordinasyonun sağlanması önemlidir. Çevresel güvenlik normu eğitim, ekonomi, savunma, güvenlik, afet yönetimi, enerji gibi politika alanlarının yanı sıra coğrafya, biyoloji, meteoroloji, jeoloji gibi birçok bilim dalıyla da bütünlük sağlamalıdır. Nitekim her bir aktörün çevreye

yönelik bir misyon belirleyerek çevre politikasına katkı sağlaması, çevre sorunlarının çözümünü kolaylaştıracaktır. Ayrıca küreselleşen çevre sorunlarının çözümünde yerel coğrafi, ekonomik ve fizikî faktörler dikkate alınmalıdır. Türkiye özelinde toptancı bir anlayışla hazırlanacak olan genel bir çevre politikası yerine; yerel dinamiklerin dikkate alındığı, şehir ve bölge bazında detaylı ve kapsamlı bir çevre planı hazırlanmalıdır. Sürdürülebilir bir çevre politikası için çevresel krizler ortaya çıktıktan sonra bertaraf etme stratejisinin yanı sıra önleyicilik ilkesi benimsenerek sorunu ortaya çıkmadan önleme anlayışı geliştirilmelidir. Ayrıca yaptırımlar ve ceza politikası, çevre politikasının tek aracı olarak görülmemeli ve teşvik edici araçlara (eğitimler, personel desteği, mali destekler vb.) daha çok başvurulmalıdır. Çevre politikası bağlamında yapılan yatırımlar Türkiye için de yüksek bir maliyet olarak görülmekte ancak çevresel krizlerin doğaya ve insanlığa telafisi olmayan zararı ve maliyeti göz ardı edilmektedir. Bu bağlamda afet yönetimi ve çevresel yönetim benzerlik göstermektedir. Sel, deprem, yangın, tsunami gibi doğal afetler meydana gelmeden önlemlerin alınması gerektiği gibi; olağan-dışı iklim olayları, sıcaklık artışı, kaynakların tükenme tehlikesi gibi iklim değişikliğinin olası hayati etkilerine karşı da önlem planlarının oluşturulması gerekmektedir. Türkiye de bu bağlamda önleyicilik ilkesini ve sürdürülebilir kentleşme ve yapılaşma politikasını benimsemelidir. Bunun yanı sıra altyapı çalışmaları da çevresel krizler dikkate alınarak inşa edilmeli ve/veya yenilenmelidir. Özellikle tarım ve hayvancılık sektöründe kaynakların akılcı ve tasarruflu kullanımının teşvik edilmesi ve doğru sulama, arıtma ve drenaj sistemlerinin kurulması önemlidir.

Daha kalıcı bir çevre politikası için bireyden topluma, toplumdaki ulusal politikaya ve nihayetinde uluslararası politikaya dönüşen bir norm inşa süreci tercih edilmelidir. Toplumsal çevre bilincinin güçlenmesi ve somut çevreci adımlar atılabilmesi için çevre eğitiminin önemi göz ardı edilmemelidir. Mühendislik, lojistik, ticaret, eğitim, akademi, otomotiv, sağlık gibi farklı sektörlerde faaliyet gösteren ulusal ve uluslararası aktörler arasında bilimsel çalışma ve iş birliği gruplarının oluşturulması çevresel sorunlarının çözümüne katkı sağlayabilecektir. Bu platformlarda elde edilecek bulguların ve bilimsel çıktıların ilgili mercilere sunulması hâlinde çevre normunun bireyden topluma, toplumdaki karar alıcılara doğru yayılımı sağlanabilecektir. Bu çevreci-bilimsel faaliyetlerin karar alıcı aktörlere rehberlik etmesi ve politika söylem ve uygulamalarında

evre-dostu stratejilerin yer alması; nihayetinde evre normunun içselleştirilmesi ile sonuçlanabilecektir.

Bu tez çalışmasının evre-bilimine ve çevresel güvenlik çalışmalarına diğer bir katkısı literatürde yeterince incelenmemiş çevresel konuların tespit edilmiş olmuştur. Gelecek çalışmalara rehberlik edebilecek olası araştırma konuları şunlardır: iklim göçü, evre eğitimi, evre hukuku, evre-dostu ekonomi, yerel evre politikaları, evre politikalarının bölgesel karşılaştırmalı analizi, devletlerin çevresel güvenliği sağlamada teşvik politikaları, evre politikalarının tarihsel gelişimi, örnek evre projelerin incelenmesi, evre-dostu lojistik faaliyetler, evre-dostu turizm ve yenilenebilir enerji sistemleri/politikaları.

KAYNAKÇA

- “1710 sayılı Eski Eserler Kanunu”. (1973). (14527).
<https://gayrimenkulmevzuati.com/eski-eserler-kanunu/#:~:text=Eski%20eserlerin%20ve%20an%C4%B1tlar%C4%B1n%20bak%C4%B1m,g%C3%BCmr%C3%BCk%20resim%20ve%20har%C3%A7lar%C4%B1ndan%20muaft%C4%B1r.> (Erişim Tarihi: 20/11/2020).
- “1999 Düzenli Raporu”. (1999).
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1999.pdf. (Erişim Tarihi: 31/12/1999).
- “2001 Yılı İlerleme Raporu”. (2001).
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2001.pdf. (Erişim Tarihi: 31/12/2001).
- “2002 Yılı İlerleme Raporu”. (2002).
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2002.pdf. (Erişim Tarihi: 31/12/2002).
- “2003 Yılı Ulusal Programı: 22- Çevre”. (2003).
https://www.ab.gov.tr/files/UlusalProgram/UlusalProgram_2003/Tr/pdf/IV-22.pdf. (Erişim Tarihi: 31.12.2021).
- “2022 Türkiye Raporu”. (2022).
https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2022_turkiye_report_tr_27.11.2022_22.05.pdf. (Erişim Tarihi: 31/12/2022).
- “A Secure Europe in a Better World: European Security Strategy”. (2003). Brüksel.
<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15895-2003-INIT/en/pdf>. (Erişim Tarihi: 10/11/2020).
- “AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı” . (2001). Cilt I. AB.
- “AB’nin açıkladığı ‘Yeşil Anlaşma’ hangi maddeleri içeriyor?”. (2019).
<https://tr.euronews.com/2019/12/11/ab-nin-acikladigi-yesil-anlasma-hangi-maddeleri-iceriyor>. (Erişim Tarihi: 20/05/2021).
- “AB Ülkeleri Fire Vererek Anlaştı: AB 2050’de İklim Nötr Oluyor”. (2019).
<https://www.iklimhaber.org/ab-ulkeleri-fire-vererek-anlasti-ab-2050de-iklim-notr-oluyor/>. (Erişim Tarihi: 25/12/2022).
- “AB ‘Fit for 55’ Paketi”. (2021). <https://www.narterlaw.com/ab-fit-for-55-paketi/>. (Erişim Tarihi: 16/07/2021).
- “About EEB”. (2022). <https://AÇO.org/homepage/about/>. (Erişim Tarihi: 20/12/2022).

- “About EXPRA”. (2013). https://www.expra.eu/uploads/downloads/EXPRA_brochure_2013_12_20.pdf. (Erişim Tarihi: 20/12/2013).
- “About Montreal Protocol”. (2022). <https://www.unep.org/ozonaction/who-we-are/about-montreal-protocol>. (Erişim Tarihi: 01/01/2022).
- “Accession partnership”. (2022). <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/accession-partnership.html>. (Erişim Tarihi: 31/12/2022).
- “Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)”. (1989). Ankara: DPT.
- “Avrupa Birliği’nin Çevre ve İklim Değişikliği Politikası”. (2023). https://www.ab.gov.tr/fasil-27-cevre_92.html. (Erişim Tarihi: 23/01/2023).
- “Avrupa Birliği Müktesebatı Çevre Faslı ve İyi Uygulamalar”. (2019). <https://www.cevreenerji.org/avrupa-birligi-muktesebati-cevre-fasli-ve-iyi-uygulamalar/>. (Erişim Tarihi: 20/11/2019).
- “Avrupa Birliği’ne Katılım için Ulusal Eylem Planı (2016-2019)”. (2016). https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/ulusal_eylem_plani_yeni.pdf. (Erişim Tarihi: 26/02/2016).
- “Avrupa Birliği’ne Katılım için Ulusal Eylem Planı (2021-2023)”. (2021). https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/uep/21_23_UEP_TR.pdf. (Erişim Tarihi: 13/07/2021).
- “Avrupa Ekonomik Topluluğunu Kuran Anlaşma”. (2018). <https://www.ikv.org.tr/images/files/A2-tr.pdf>. (Erişim Tarihi: 31/12/2018).
- “Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları”. (2022). T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı: https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html. (Erişim Tarihi: 25/12/2022).
- “Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)”. (1984). Ankara: DPT.
- “Better Business, Better World”. (2017). <http://report.businesscommission.org>. (Erişim Tarihi: 25/06/2020).
- “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi”. (2002). https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/webmenu/webmenu12421_1.pdf. (Erişim Tarihi: 10/2022).
- “BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi”. (2022). <https://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi.tr.mfa>. (Erişim Tarihi: 25/12/2022).
- “Candidate Countries and Potential Candidates”. (2022). <https://ec.europa.eu/environment/enlarg/candidates.htm>. (Erişim Tarihi: 01/06/2022).

- “Combating environmental crime”. (2022). https://environment.ec.europa.eu/law-and-governance/compliance-assurance/combating-environmental-crime_en. (Erişim Tarihi: 31/12/2022).
- “Commission Implementing Decision (EU) 2021/173”. (2021). *Official Journal of the European Union*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021D0173&from=EN>. (Erişim Tarihi: 15/02/2021).
- “Conference on Security and Co-operation in Europe Final Act”. (1975). Helsinki.
- “COP 25 hüsranla sona erdi”. (2019). Yeşil Gazete: <https://yesilgazete.org/blog/2019/12/15/cop25-husran-yaratti/>. (Erişim Tarihi: 25/12/2020).
- “COUNCIL DECISION- 2008/157/EC”. (2008). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32008D0157&from=en#d1e39-4-1>. (Erişim Tarihi: 18/02/2008).
- “Council Recommendation on learning for environmental sustainability”. (2022). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022DC0011&from=EN>. (Erişim Tarihi: 14/01/2022).
- “ÇEKUD Tarihçesi”. (2012). <https://www.cekud.org.tr/tr/hakkimizda/cekud-tarihcesi/>. (Erişim Tarihi: 10/12/2021).
- “ÇEKÜL Akademi”. (2022). <https://www.cekulvakfi.org.tr/proje/cekul-akademi>. (Erişim Tarihi: 30/12/2022).
- “Çevre Faslı Müzakere Süreci”. (2022). (Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü) <https://ab.csb.gov.tr/ab-uyum-sureci-i-108043>. (Erişim Tarihi: 31/12/2022).
- “Çevre Hakkında AB Müktesebat Rehberi”. (2012). İstanbul & Brüksel: CPS (Corporate & Public Strategy Advisory Group).
- “Çevre Kanunu”. (1983). 22(18132), 5. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2872.pdf>. (Erişim Tarihi: 20/11/2022).
- “Çevre Müdürlüğü”. (2023). <https://www.tobb.org.tr/CevreMudurlugu/Sayfalar/AnaSayfa.php>. (Erişim Tarihi: 20/06/2023).
- “Çevre, Orman Ve Şehircilik Bakanlığının Teşkilat Ve Görevleri”. (2011). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/06/20110608M1-4..pdf>. (Erişim Tarihi: 20/12/2021).

- “Çevre Politikası”. (2020). (İKV)
<https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=227#:~:text=AB%20%C3%87evre%20Politik as%C4%B1'n%C4%B1n%20temel,g%C3%BCr%C3%BClt%C3%BC%20kirlili%C4%9Fi%20ve%20iklim%20de%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fidir.> (Erişim Tarihi: 20/09/2022).
- “Çevre, Şehircilik Ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın Tarihçesi”. (2021).
<https://csb.gov.tr/tarihcemiz-i-7012>. (Erişim Tarihi: 20/11/2022).
- “Data and Maps”. (2022). (Eionet (European Environment Information and Observation Network (Eionet))). <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps>. (Erişim Tarihi: 25/12/2022).
- “DECISION on a General Union Environment Action Programme to 2020 ‘Living well, within the limits of our planet’”. (2013). Avrupa Birliği.
- “Directive 2008/99/EC of The European Parliament and of The Council”. (2008).
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008L0099&rid=3>. (Erişim Tarihi: 06/12/2008).
- “Directive 85/337/EEC: Report”. (1997). <https://circabc.europa.eu/ui/group/3b48eff1-b955-423f-9086-0d85ad1c5879/library/f50c2f51-788a-4289-8057-596e2762e806/details?download=true>. (Erişim Tarihi: 15/09/2022).
- “Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)”. (2006). Ankara: TBMM.
- “Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)”. (1979). Ankara: DPT.
- “EEB Environmental And Sustainability Policy Statement”. (2020). https://EEB.org/wp-content/uploads/2020/07/EEB-Environmental-and-Sustainability-policy_Web.pdf. (Erişim Tarihi: 25/12/2021).
- “EEC Fourth Environmental Action Programme”. (1987). *Official Journal of the European Communities*(70), 7-41.
- “Ek Protokol ve Deklarasyon Metni”. (2023). <https://www.mfa.gov.tr/ek-protokol-ve-deklarasyon-metni.tr.mfa#:~:text=%E2%80%9CAvrupa%20Birli%C4%9Fi'nin%20Geni%C5%9Flemesinin%20Ard%C4%B1ndan,aras%C4%B1nda%20mektup%20teatisi%20yoluyla%20imzalanm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r.> (Erişim Tarihi: 23/01/2023).
- “Environment and Climate Action: The most important and challenging EU policy areas”. (2019). <https://www.avrupa.info.tr/en/environment-and-climate-change-most-important-and-challenging-eu-policy-areas-259>. (Erişim Tarihi: 09/2019).
- “Environmental Compliance Assurance”. (2021).
https://ec.europa.eu/environment/legal/compliance_en.htm. (Erişim Tarihi: 14/12/2021).

- “Environment action programme to 2030”. (2022). https://environment.ec.europa.eu/strategy/environment-action-programme-2030_en. (Erişim Tarihi: 31/12/2022).
- “EUR-Lex”. (2016). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016SC0246&from=EN>. (Erişim Tarihi: 07/07/2016).
- “EU set to start negotiations on Turkey’s environment chapter”. (2009). <https://www.dunya.com/gundem/fm-davutoglu-urges-eu-to-grant-turks-visa-free-travel-haberi-100258>. (Erişim Tarihi: 21/12/2009).
- “Finland”. (2022). https://www.sginetwork.org/2022/Finland/Environmental_Policies#:~:text=The%20country%20has%20an%20ambitious,also%20been%20a%20top%20priority. (Erişim Tarihi: 31/12/2022).
- “Finland country profile- SDGs and the environment”. 2020. <https://www.eea.europa.eu/themes/sustainability-transitions/sustainable-development-goals-and-the/country-profiles/finland-country-profile-sdgs-and>. (Erişim Tarihi: 02/12/2020).
- “Flash Environmental Assessment Tool (FEAT) Version 2.0”. (2014). İsviçre: Ortak BMEP/BMİYKO Çevre Birimi. https://resourcecenter.undac.org/wp-content/uploads/2021/02/Guidance.Environment.Assessment.FEAT-2.0_Working-Document.pdf. (Erişim Tarihi: 31/01/2015).
- “From the Single Act to Maastricht and Beyond: The Means to Match our Ambitions”. (1992). COM(92) 2000. Brüksel: Communication from the Commission.
- “Gecekondu Kanunu”. (1966). 5(12362), 5. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.775.pdf>. (Erişim Tarihi: 25/09/2022).
- “General Information and Hints & Tips about the LIFE Programme”. (2021). <https://lifecyclamen.com.cy/wp-content/uploads/2nd-Hints-Tips-Guide.pdf>. (Erişim Tarihi: 31/12/2021).
- “General Union Environment Action Programme to 2030”. (2022). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022D0591>. (Erişim Tarihi: 12.04.2022).
- “Green Dot Trademark Use in North America”. (2022). <https://www.greendot.ca/>. (Erişim Tarihi: 31/12/2022).
- “Green Education”. (2022). <https://education.ec.europa.eu/focus-topics/green-education?>. (Erişim Tarihi: 31/12/2022).
- “GREEN Network”. (2022). <https://green-eu.net/>. (Erişim Tarihi: 31/12/2022).

- “Helsinki Accords”. (1999). https://en.wikipedia.org/wiki/Helsinki_Accords. (Erişim Tarihi: 25/09/2022).
- “İklim İçin Kentler Deklarasyonu”. (2019). <https://iklimicinkentler.org/yirmi-dort-belediye-iklim-icin-biz-variz-diyor/>. (Erişim Tarihi: 25/12/2021).
- “İklim Değişikliği Konferansı: Cop 25: 2-13 Aralık 2019 Tarihleri Arasında Şili Santiago’da”. (2019). <https://www.enerjiekonomisi.com/iklim-degisikligi-konferansi-cop-25-2-13-aralik-2019-tarihleri-arasinda-sili-santiago-da/9324/>. (Erişim Tarihi: 25/12/2022).
- “International Convention for the Regulation of Whaling”. (2022). https://en.wikipedia.org/wiki/International_Convention_for_the_Regulation_of_Whaling. (Erişim Tarihi: 25/12/2022).
- “International Cooperation to Accelerate Sustainable Development in Developing Countries and Related”. (1992). *United Nations Conference on Environment & Development-Agenda 21* (s. 2.1- 2.43). Rio de Janerio: United Nations Sustainable Development.
- “International Whaling Commission”. (2022). https://en.wikipedia.org/wiki/International_Whaling_Commission. (Erişim Tarihi: 25/12/2022).
- “Japonya’ya “balina avcılığı kararından dön” çağrısı”. (2018). <https://www.trthaber.com/haber/dunya/japonyaya-balina-avciligi-kararindan-don-cagrisi-399101.html>. (Erişim Tarihi: 27 Aralık 2018).
- “Katılım Müzakereleri”. (2017). <https://www.avrupa.info.tr/tr/katilim-muzakereleri-720>. (Erişim Tarihi: 31/12/2020).
- “Katılım Müzakereleri”. (2022). https://www.ab.gov.tr/katilim-muzakereleri_37.html. (Erişim Tarihi: 05/12/2022).
- “Kuzey Makedonya”. (2022). https://www.ab.gov.tr/makedonya_267.html. (Erişim Tarihi: 15/11/2022).
- “LIFE Programme 2021-2027”. (2021). CINEA. <https://environment.gov.mt/en/life/Pages/life2021-2027.aspx>. (Erişim Tarihi: 31/12/2021).
- “List of acquis under the responsibility of EC DG Environment”. (2016). https://www.ab.gov.tr/files/SEPB/cevrefaslidokumanlar/acquis_list_dg_env.pdf. (Erişim Tarihi: 25/12/2019).
- “Living Planet Report: Bending The Curve of Biodiversity Loss”. (2020). WWF. <https://www.zsl.org/sites/default/files/LPR%202020%20Full%20report.pdf>. (Erişim Tarihi: 25/12/2022).
- “LSE School of Public Policy: Annual Report 2020/2021”. (2021). LSE.

- “Luxembourg”. (2022). <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/b35b6f18-en/index.html?itemId=/content/component/b35b6f18-en#:~:text=Luxembourg's%20objectives%20of%20reducing%20its,Law%20of%2015%20December%202020>.
- “Moratoryum”. (2022). <https://tr.wikipedia.org/wiki/Moratoryum>. (Erişim Tarihi: 25/12/2022).
- “New Environment Action Programme To 2020 Questions And Answers”. (2012). European Commission.
- “Our Programmes”. (2022). <https://www.fee.global/programmes>. (Erişim Tarihi: 31/12/2022).
- “On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2019-2023)”. (2019). Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- “Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018)”. (2013). Ankara: T. C. Kalkınma Bakanlığı.
- “Political relations between Serbia and the EU”. (2023). <https://www.mfa.gov.rs/en/foreign-policy/eu-integration/political-relations-between-serbia-and-eu>. (Erişim Tarihi: 31/01/2023).
- “Regulation (EU) 2021/783 of The European Paliament and of The Council”. (2021). *Official Journal of the European Union*, 54-78. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R0783>. (Erişim Tarihi: 25/06/2022).
- “Rio Declaration on Environment and Development”. (1992). UN. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf. (Erişim Tarihi: 25/12/2018).
- “Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)”. (2000). Ankara: DPT.
- “Single European Act”. (1987). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11986U/TXT&from=EN>. (Erişim Tarihi: 15/12/2020).
- “Stockholm Declaration”. (1972). UNEP.
- “Su Ürünleri Kanunu”. (1971). *10(13799)*, 5. Sayı: 13799. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1380.pdf>. (Erişim Tarihi: 15/12/2018).
- “Türk Dil Kurumu Sözlükleri”. (2022). Türk Dil Kurumu (TDK). <https://sozluk.gov.tr/>. (Erişim Tarihi: 25/12/2022).
- “The Aarhus Convention and the EU”. (1998). https://environment.ec.europa.eu/law-and-governance/aarhus_en. (23/01/2023).

- “The Helsinki Action Plan For Sustainability”. (2002). <https://www.hel.fi/static/ymk/esitteet/action-plan-for-sustainability.pdf>. (Erişim Tarihi: 20/10/2020).
- “The Treaty On The Functioning of The European Union”. (2012). <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF>. (Erişim Tarihi: 26/10/2012).
- “Treaty establishing a Constitution for Europe”. (2004). *Official Journal of the European Union*, 47, 1-474. http://publications.europa.eu/resource/cellar/7ae3fd7e-8820-413e-8350-b85f9daaab0c.0005.02/DOC_1. (Erişim Tarihi: 25/12/2020).
- “Treaty of Amsterdam”. (1997). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:11997D/TXT&from=EN>. (Erişim Tarihi: 20/12/2021).
- “Treaty of Lisbon”. (2007). C306-50. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12007L/TXT&from=EN>. (Erişim Tarihi: 20/12/2021).
- “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”. (1982). 22(17863).
- “Türkiye Çevre Ajansı”. (2023). *Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı-Türkiye Çevre Ajansı*. <https://tuca.gov.tr/>. (Erişim Tarihi: 10/06/2023).
- “Türkiye’nin AB Müktesebatına Uyum Programı (2007-2013): 27-Çevre”. (2019). https://www.ab.gov.tr/files/Muktesebat_Uyum_Programi/27_Cevre.pdf. (Erişim Tarihi: 08/07/2019).
- “Türkiye: 2005 Katılım Ortaklığı Belgesi”. (2006). https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2006.pdf. (Erişim Tarihi: 31/12/2007).
- “Türkiye için Katılım Ortaklığı Belgesi”. (2003). <https://eucenter.sdu.edu.tr/assets/uploads/sites/127/files/ortaklik-2003-18112015.pdf>. Ankara: DPT.
- “UNEP The Report of Governing Council on the work of its eight session”. (1980). No:25.
- “United Nations Climate Framework Convention”. (1992). New York: United Nations.
- “Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)”. (1972). Ankara: DPT.
- “Valpak”. (2022). <https://www.valpak.co.uk/>. (Erişim Tarihi: 31/12/2022).
- “Varoluş Nedenimiz”. (2022). <https://www.tema.org.tr/hakkimizda/kurumsal/varolus-nedenimiz>. (Erişim Tarihi: 25/12/2022).

- “Webinar report: The LIFE programme”. (2020).
<https://www.overseas-association.eu/content/uploads/2021/07/Report-Webinar-LIFE-EN.pdf>. OCTAssociation. (Erişim Tarihi: 15/09/2020).
- “Who we are-EEA”. (2022). <https://www.eea.europa.eu/about-us/who>. (Erişim Tarihi: 03/10/2022).
- “Who we are-PRO-Europe”. (2022). <https://www.pro-e.org/about-us/who-we-are>. (Erişim Tarihi: 31/12/2022).
- “Yazım Kuralları”. (2022). *Türk Dil Kurumu (TDK)*.
<https://tdk.gov.tr/kategori/icerik/yazim-kurallari/>. (Erişim Tarihi: 25/12/2022).
- “Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)”. (1995). Ankara: DPT.
- “Yeşil Nokta”. (2022).
https://www.cevko.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=4&Itemid=116&lang=tr. (Erişim Tarihi: 31/12/2022).
- “Yeşiller Partisi (Türkiye)”. (2023).
[https://tr.wikipedia.org/wiki/Ye%C5%9Filler_Partisi_\(T%C3%BCrkiye\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Ye%C5%9Filler_Partisi_(T%C3%BCrkiye)). (Erişim Tarihi: 19/01/2023).
- Akbaş, G., & Apar, A. (2010). *“Avrupa 2020 Stratejisi: Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme için”*. Ankara: T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Sosyal, Bölgesel ve Yenilikçi Politikalar Başkanlığı.
- Akdur, R. (2005). *Avrupa Birliği ve Türkiye Çevre Koruma Politikaları: Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Uyumu*. Avrupa Topluluğu Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Aksu, C. (2011). “Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre”. Denizli: Güney Ege Kalkınma Ajansı. https://personel.omu.edu.tr/docs/ders_dokumanlari/868_19956_345.pptx.
- Algan, N., & Künçek, Ö. (1998). “Transboundary Population Movements: Refugees, Environment And Politics”. *The Turkish Yearbook of International Relations*. 28, 75-103.
- Aliyev, P. (2022). “Bir Güvenlik Meselesi Olarak Çevre Sorunları”. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*. 6 (2), 358-382.
- Amanatidis, G. (2019). “European policies on climate and energy towards 2020, 2030 and 2050”. 1-12. *ENVI in FOCUS*.
[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/631047/IPOL_BRI\(2019\)631047_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/631047/IPOL_BRI(2019)631047_EN.pdf). (Erişim Tarihi, 30/04/2019).
- Andersen, M. & Massa, I. (2000). “Ecological Modernization-Origins, Dilemmas and Future Directions”. *Journal of Environmental Policy & Planning*. (2), 337–345.

- Anstoetter, M. D., & Mcdonough, M. (2012). "Environment Action Program To Adress Nanomaterials and Endocrine Disruptors". *Food & Beverage Litigation Update*. (438), 1-10.
- Arı, İ. (2023). "Türkiye's Climate Policy: Aligned with International Climate Politics". Ataman, M. & Shkurti Özdemir, G. (Ed.). *Different Dimensions of Environmental Security in Türkiye and Beyond*. Ankara: SETA Yayınları, 129-153.
- Arıkan, Y. (Ed.). (2006). *Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü*. Ankara: Bölgesel Çevre Merkezi.
- Aşan, D. (2022). "1972 Stockholm İnsan ve Çevre Konferansı". *Su ve Çevre Teknolojileri Dergisi*. (169), 36-37.
- Aşıcı, A. & Şahin, Ü. (Ed.). (2012). *Yeşil Ekonomi*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Ataman, M. & Shkurti Özdemir, G. (2023). "Introduction". Ataman, M. & Shkurti Özdemir, G. (Ed.). *Different Dimensions of Environmental Security in Türkiye and Beyond*. Ankara: SETA Yayınları, 7-19.
- Atatorun, M. (2011). "Avrupa Birliği (AB) Bölgesel Politikası: Macaristan ve Türkiye Uygulamaları". *Yüksek Lisans Tezi*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atik, H. (2017). "Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde ve Türkiye'de Düşük Karbonlu ve İklim Dirençli Bir Topluma Geçiş: Ampirik Bir Analiz", *Uluslararası İlişkiler*. 14(54), 127-147.
- Aydın, A., & Çamur, Ö. (2017). Avrupa Birliği Çevre Politikaları ve Çevre Eylem Programları Üzerine Bir İnceleme. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7(13), 21-44.
- Bächler, H. (1995). "The Anthropogenic Transformation of the Environment: A Source of War?". Spillmann, K. & Bächler, H. (Ed.). *Environment and Conflicts Project ENCOP: International Project on Violence and Conflicts Caused by Environmental Degradation and Peaceful Conflict Resolution*. Zürih: Center for Security Studies, 11-28.
- Baker, S. (1997). *The Politics of Sustainable Development Theory, Policy, and Practice within the European Union*. Global Environmental Change Series. UK: Routledge.
- Baker, S. (2007). "Sustainable Development as symbolic commitment: declaratory politics and the seductive appeal of ecological modernisation in the European Union". *Environmental Politics*. 16(2), 297-317.
- Barnett, J., & Dovers, S. (2001). "Environmental Security, Sustainability, And Policy". *Pacifica Review: Peace, Security And Global Change*, 13(2), 157-169.

- Baş, D. (2018). “Natura 2000 Projesi Görev 3.3- Ankara Eğitimi: Kuş Direktifi Sunumu”. REC Türkiye. https://rec.org.tr/wp-content/uploads/2018/02/kuc59f_direktifi_dursunbas.pdf. (Erişim Tarihi: 30/01/2018).
- Baykal, T. (2010). “Türkiye’de Çevre Yönetim Sisteminin Merkezi Örgütlenmesi”. *Mevzuat Dergisi*. 13(147). <https://www.mevzuatdergisi.com/>. (Erişim Tarihi: 25/12/2022).
- Baykal, S. (2014). “Katılım Ortaklığı Belgesi: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Yeni Bir Dönemeç”. *Mülkiye Dergisi*. 25 (226). 201-224.
- Bayram, M. (2015). *Avrupa Birliği Hukuku Dersleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Bayram, T., Altıkat, A., & Torun, F. (2011). “Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Politikaları”. *İğdir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 1(1), 33-38.
- Benli, H. vd. (2018). “Türkiye’de Afet Yönetimi Ve Doğa Kaynaklı Afet İstatistikleri”. Ankara: AFAD.
- Bilgin, A. (2014). “Çevre Politikası”. B. Akçay, & İ. Göçmen (Ed.). *Avrupa Birliği Tarihçe Teoriler Kurumlar ve Politikalar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 511-536.
- Birpınar, M. E. & Tuğaç, Ç. (2023). “Climate Security and Migration: An Evaluation for The World and Türkiye”. Ataman, M. & Efe, İ. (Ed.). *On Climate Migration: Exploring Cases From Türkiye and Beyond*. Ankara: SETA Yayınları, 141-173.
- Blowers, A. & Glasbergen, P. (2003). *Prospect for Environmental Change*. Cilt 3, 1-302.
- Bostanoğlu, M. (2020). “Sanayi-Çevre İlişkisi: Ab Ve Türkiye’de Büyük Endüstriyel Kazaların Önlenmesi Yönergesi”. İKV. Yayın No: 309. İstanbul: Anadolu Basım Merkezi.
- Bozkaya, Ş. (2019). “Sürdürülebilir Kalkınma Kapsamında Çevre Zirveleri”. *Route Educational and Social Science Journal*. 6(11), 934-950.
- Bozkır, V. (2002). “Türkiye ve Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Süreci”. https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-birligi_ne-tam-uyelik-sureci.tr.mfa. (Erişim Tarihi: 25/12/2022).
- Börzel, T. (2005). “Europenization: how the European Union interacts with its member states”. S. Bulmer, & C. Lequesne (Ed.). *The Member States of the European Union*. UK: Oxford University, 45-76.
- Brauch, H. G. (2008). “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”. *Uluslararası İlişkiler*. 5(18), 1-47.
- Braun, M. (2014). *Europeanization of Environmental Policy in the New Europe: Beyond Conditionality*. Londra: Palgrave Macmillan.

- Brown, L. (1977). "Redefining National Security". *Worldwatch Paper*. (14), 2-46.
- Bruch, C. & Czebiniak, R. (2002). "Globalizing Environmental Governance: Making the Leap From Regional Initiatives on Transparency, Participation, and Accountability in Environmental Matters". *ELR News & Analysis*. <http://www.eli.org>, 10428-10453.
- Brundtland, G., & Khalid, M. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. UK: Oxford University.
- Budak, S. (2004). "Uluslararası Çevre Düzenlemeleri Bağlamında Politika Adalet ve Kalkınma". U. Yıldırım, & M. C. Marin (Ed.). *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*. İstanbul: Beta Yayınları, 385-430.
- Bulgur, N. (2020a). "Global Environmental Governance In The Last Period Of The Anthropocene: The Case Of European Union". *International Journal Of Humanities And Social Science Invention*. 9(4), 21-26.
- Bulgur, N. (2020b). "Environmental Policy Of The European Union: The Spread Of Norms Or Environmental Security?". *Ist Conference On Mediterranean Studies: Renewable Energy And The Environment: Social, Political And Economic Dimensions*. İzmir (Online): Yaşar Üniversitesi-Akdeniz Çalışmaları Merkezi, 30.
- Bulgur, N. (2020c). "Doğu Akdeniz Çıkmazında Avrupa Birliği'nin Sürdürülebilir Enerji Politikalarının Bölgeye Yansımaları". *V. Ortadoğu'da Siyaset Ve Toplum Kongresi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 32.
- Bulgur, N. (2020d). "Küreselleşmenin Türkiye'de Sivil Toplum-Dış Politika İlişisine Yansımaları". *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. 16(31), 4493-4505.
- Bulgur, N. (2021). "The Analysis of Iran's National Security Strategy Within The Framework of Sectoral Securitization Theory and Its Impact on Turkey-Iran Relations". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*. 2, 215-236.
- Bulut, F. (2016). "Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Uluslararasılaşma Süreçleri". *İLKE*. (2), 1-15.
- Busby, J. & Urpelainen J. (2018). "Are states, cities and companies taking the lead on climate action?". <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2018/09/17/are-states-cities-and-companies-taking-the-lead-on-climate-action/>. *The Washington Post*. (Erişim Tarihi: 17/09/2018).
- Buzan, B., (2015). *İnsanlar, Devletler & Korku*. Emre Çıtak (Çev.). İstanbul: Röle Academic Publishing.
- Buzan, B., & Waever, O. (2003). *Regions and Power: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University.

- Buzan, B., Waeber, O., & Wilde, J. (1998). *Security: A Framework For Analysis*. Colorado: Lynne Rienner.
- Carius, A., & Lietzmann, K. M. (1999). *Environmental Change and Security: A European Perspective*. Berlin: Springer.
- Cerit Mazlum, S. (2019). *İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi 2: Küresel İklim Politikaları*. Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü.
- Chindriş-Vasioiu, O. (2016). "Environmental Policy-Component Of European Security". *Internal Auditing and Risk Management*. 43(1), 40-48.
- Cicioğlu, F. (2011). "Sivil Toplum-Dış Politika İlişkisi Çerçevesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Türkiye'nin Avrupa Birliği Politikasına Yaklaşımı". *Doktora Tezi*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cicioğlu, F., & Bulgur, N. (2022). "The Politics of EU Towards Environmental Education and Sustainable Development". *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. 11(2), 944-962.
- Claudet, S. & Sun, G. (2018). "Almanya çevre ve iklim politikalarında 'ikiyüzlü' mü?". <https://tr.euronews.com/my-europe/2018/09/28/almanya-cevre-ve-iklim-politikalarinda-ikiyuzlu-mu>. (Erişim Tarihi: 28/09/2018).
- Conocimiento. V. (2015). "When Lorenz Discovered the Butterfly Effect". <https://www.bbvaopenmind.com/en/science/leading-figures/when-lorenz-discovered-the-butterfly-effect/>. OpenMind BBVA. (Erişim Tarihi: 22/05/2015).
- Creswell, J. (2017). *Araştırma Deseni: Nicel, Nitel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. (S. Demir (Ed.)). Ankara: Girişim Matbaacılık.
- Crutzen, P., & Stoermer, E. F. (2000). "The "Anthropocene". *IGBP Newsletter*. (41), 17. *IGBP Newsletter*: <http://www.igbp.net/download/18.316f18321323470177580001401/1376383088452/NL41.pdf>. (Erişim Tarihi: 25/12/2022).
- Çağlayan, Y. (Ed.). (2010b). *Avrupa Birliği'nden Çevre Alanında İyi Uygulama Örnekleri*. Ankara: Bölgesel Çevre Merkezi.
- Çokgezen, J. (2007). "Avrupa Birliği Çevre Politikası ve Türkiye". *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 23(2), 91-115.
- Dalby, S. (2008). "Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak". *Uluslararası İlişkiler*. 5(18), 179-195.
- Death, C. (2014). *Critical Environmental Politics*. UK: Routledge.
- Deters, H. (2018). *The EU's Green Dynamism: Deadlock and Change in Energy and Environmental Policy*. USA: Rowman & Littlefield International Ltd.

- Dickens, P. (2004). *Society and Nature: Changing Our Environment, Changing Ourselves*. Cambridge: Polity.
- Dobson, A. (2005). *Environmental Citizenship*. Cambridge: MIT.
- Doğan, F. & Acet İnce, G. S. (2022). “Küresel Çevre Rejimi: Örgütler ve Devletlerin Çevre Politikaları”. Çalış, Ş. (Ed.). *Uluslararası Örgütler, Devletler ve Dış Politika*. Ankara: Nobel Yayınevi, 337-363.
- Dooley, K. (2009). “The Butterfly Effect of the “Butterfly Effect” . *Nonlinear Dynamics, Psychology, and Life Sciences*. 13(3), 279-288.
- Duman, M. Z. (2004). “İdris Küçükömer in Sivil Toplum Anlayışı”. *Celal Bayar Üniversitesi S.B.E Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 47-52.
- Durmaz, B. (2004). “Avrupa Birliği’nde Çevre Politikası Alanında Muhtemel Müzakere Sürecine Yönelik Gerekli Hazırlıkların Örneklerle Çalışılması”. *Uzmanlık Tezi*. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği.
- Duru, B. (2007). “Avrupa Birliği Çevre Politikası”. E. Çağrı, & D. Senemoğlu (Ed.). *Avrupa Birliği Politikaları*. Ankara: İmaj Yayınevi, 1-19.
- Duygu, E. (2014). “Güncel Çevre Sorunları”. H. Reyhan, A. Mutlu, H. Doğan, & A. Reyhan (Ed.). *Sosyal Çevre Bilimleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 57-95.
- Eder, K., & Kousis, M. (2012). *Environmental Politics in Southern Europe: Actors, Institutions, and Discourses in a Europeanizing Society*. Berlin: Springer.
- Engin, B. (2007). “Avrupa Birliği Özelinde Çevre Politikalarının Etkinliği”. *Doktora Tezi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ercoşkun, Ö., & Ekşi, D. (2013). *Kariyer Yollarına Açılan Yeşil Pencere*. Ankara: Sinemis Yayınları.
- Erdem, M., & Yenilmez, F. (2017). “Türkiye’nin Avrupa Birliği Çevre Politikasına Uyum Sürecinin Değerlendirilmesi”. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*. 4(2), 91-119.
- Erdoğan, H. (2008). “Avrupa Birliği’nde Anayasa Hazırlık ve Onay Sürecinin Değerlendirilmesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 13(3), 341-368.
- Ergün, D. (2008). “Türkiye’de Çevre Politikalarının Yerel Yönetimler Açısından Etkinliği”. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EU4Environment. (2022). “The Environmental Compliance Assurance System in Armenia: Current Situation and Recommendations”. <https://www.eu4environment.org/app/uploads/2022/03/Environmental-compliance-assurance-system-in-Armenia.pdf>. (Erişim Tarihi: 31/12/2022).

- European Commission. (2019). Communication on The European Green Deal. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/european-green-deal-communication_en.pdf (Erişim Tarihi: 10/09/2020).
- European Commission. (2021). “ROADMAP”. <file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/090166e5dbc301c0.pdf>. (Erişim Tarihi: 13/04/2021).
- European Commission. (2022). “Commission calls for environmental sustainability to be at the core of EU education and training systems”. file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Commission_calls_for_environmental_sustainability_to_be_at_the_core_of_EU_education_and_training_systems.pdf. (Erişim Tarihi: 14/01/2022).
- EUROSTAT. (2020). “Greenhouse Gas emission statistics - emission inventories. Retrieved from European Statistical Office”. <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/1180.pdf> (Erişim Tarihi: 16/09/2020).
- Evin, H., & Demiral , B. (2018). “Malatya’da Katı Atık Yönetimi: Kentleşmenin Yerel Çevre Politikaları Üzerine Etkisi”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. 7(2), 277-295.
- Falkner, R. (2006). “The European Union as a ‘Green Normative Power’? EU Leadership in International Biotechnology Regulation”. *Center for European Studies Working Paper Series*. 140, 1-19.
- Farrow, K., Grolleau, G. & Lisette Ibanez. (2017). “Social Norms and Pro-environmental Behavior: A Review of the Evidence” *Ecological Economics*. 140(6). 1-13.
- Fetting, C. (2020). “The European Green Deal”. *ESDN Report*. Aralık 2020. Vienna: ESDN Office.
- Finnemore, M., & Sikkink, K. (1998). “International Norm Dynamics and Political Change”. *International Organization*. 52(4), 887-917.
- Garipağaoğlu, N. (2000). *Türkiye Ortam Sorunları Coğrafyası (Hava-Su-Toprak Ekosistemleri Açısından)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Georgeson, L., & Maslin, M. (2018). “Putting the United Nations Sustainable Development Goals into practise: A review of Implementation, monitoring and finance”. *Geo: Geography and Environment*. 5(1), 1-25.
- Giolitto, P. (1997). “*Environmental Education in the European Union*”. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1168d16b-e998-4ff9-a864-606268b15cb6>. (Erişim Tarihi: 25/12/2022).
- Goldstein, N., Cialdini, R., & Griskevicius, V. (2008). “A Room with a Viewpoint: Using Social Norms to Motivate Environmental Conservation in Hotels”. *Journal of Consumer Research*. 35(3), 472-482.

- Gore, A. ve Blood, D. (Ed.). (2021). *A Legal Framework For Impact: Sustainability Impact in Investor Decision-Making*. Londra: Freshfields Bruckhaus Deringer.
- Görmez, K. (2003). *Çevre Sorunları*. Ankara: Nobel Akademik.
- Grager, N. (1996). "Review Essay: Environmental Security?". *Journal of Peace Research*. 33(1), 109-116.
- Graham, O. L. (2000). *Environmental Politics and Policy, the 1960s-1990s (Issues in Policy History)*. ABD: Penn State University.
- Griskevicius, V., Tybur, J. M. & Van den Bergh, B. (2010). "Going Green to Be Seen: Status, Reputation, and Conspicuous Conservation". *J. Personal. Soc. Psychol.* 98(3), 392-404.
- Güleç, M. G. (2012). "Avrupa Bütünleşme Kuramları". <https://www.tuicakademi.org/avrupa-butunlesme-kuramlari/>. (Erişim Tarihi: 18/06/2020).
- Güneş, A. (2012-2013). "Aarhus Sözleşmesi Ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı". *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 17-18(26-27-28-29), 25-40.
- Güneş, A. (2011). *Avrupa Birliği Çevre Hukuku*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Hajer, M. A. (1995). *The Politics of Environmental Discourse-Ecological Modernization and the Policy Process*. New York: Oxford University Press.
- Haverland, M. (2003). "The impact of the European Union on environmental policies". K. Featherstone, & C. Radaelli (Ed.). *The Politics of Europeanization*. UK: Oxford University, 203-224.
- Hayes, J., & Knox-Hayes, J. (2014). "Security in Climate Change Discourse: Analyzing the Divergence between US and EU Approaches to Policy". *Global Environmental Politics*. 14(2), 82-101.
- Healy, S. & Cames, M. (2018). "Briefing: The Global Climate Action Summit (GCAS), San Francisco, 12-14 September, 2018". [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/626058/IPOL_BRI\(2018\)626058_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/626058/IPOL_BRI(2018)626058_EN.pdf). (Erişim Tarihi: 31/08/2018).
- Hectors, K. (2022). "Belgium: Environment and Climate Regulation Comparative Guide". <https://www.mondaq.com/environment/1131008/environment-and-climate-regulation-comparative-guide>. (Erişim Tarihi: 11/05/2022).
- Herman, G. Robert (1996). "Identity, Norms, and National Security: The Societ Foreign Policy Revolution and the End of the Cold War", Katzenstein, Peter (Ed.), *The Culture of National Security-Norms and Identity in World Politics*, New York: Columbia University.

- Hey, C. (2005). *A Short History Of The Policy Strategies. Eu Environmental Policies Handbook*. Brüksel: European Environmental Bureau.
- Homer-Dixon. (1994). “Environmental Scarcities and Violent Conflict”. *International Security*. 19(1).
http://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/bitstream/handle/10535/2855/Environmental_Scarcities_and_Violent_Conflict.pdf?sequence=1, 5-40.
- Humphries, R. (2022). “8th Environment Action Programme The Eu’s To-Do List For Immediate Action”.
https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/8th_eap_the_eu_s_to_do_list_for_immediate_action.pdf. (Erişim Tarihi: 05/04/2022).
- İnaç, S., Görücü, Ö. & Pınar, A.H. (2006). “Ecological Modernisation in Kahramanmaraş District: Providing The Sustainability Of Wildlife And Wetlands Along With Economical Development”. *Journal of Science and Technology of Dumlupınar University*. (10), 15-24.
- Jordan, A., Gravey, V., & Adelle, C. (2021). “EU environmental policy at 50: retrospect and prospect”. Jordan, A. & V. Gravey (Ed.), *Environmental policy in the EU: actors, institutions and processes*. UK: Routledge, 357-374.
- Kalelioğlu, U., & Özkan, N. (Ed.). (2000). *Türkiye’nin Taraf Olduğu Uluslararası Çevre Sözleşmeleri*. İzmir: İzmir Barosu.
- Kaplan, A. (1999). *Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı.
- Karagöz, A. (1998). “Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi”. *Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi*. 1(7), 1-9.
- Kassas, M., Tolba, M. K., & Loudon, J. H. (Ed.). (1980). *World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development*. IUCN-UNEP-WWF.
- Kaya, S., & Ilgıt, A. (2021). “İklim Değişikliği ve Çevresel Güvenlik: Türkiye Örneği”. *Alternatif Politika*. 13(1), 175-207.
- Kaypak, Ş. (2013). “Çevresel Güvenlik ve Sınırşan Çevre Suçları”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38), 11-22.
- Kegley, Charles W. & Blanton, Shannon L. (2015), *Dünya Siyaseti: Yönelim ve Dönüşüm*, Alagöz Gessler, H. (Çev.), Sakarya: SAÜ Kültür Yayınları, 1. Basım.
- Keman, H. (2017). “Institutionalization”.
<https://www.britannica.com/topic/institutionalization>. (Erişim Tarihi: 12/10/2017).
- Kesici, İ. (Ed.). (1993). *Avrupa Topluluklarını Kuran Temel Anlaşmalar (AKÇT, AET, AAET)* (Cilt 1). Ankara: DPT.

- Kırımhan, S., Tel, M., & Afet, Z. (2005). *Avrupa Birliği Sürecinde: Türkiye’de Çevre yönetimi*. Ankara: AK-TEL Mühendislik Ltd.
- Klepp, S., & Chavez-Rodriguez, L. (2018). *A Critical Approach to Climate Change Adaptation Discourses, Policies and Practices*. UK: Routledge.
- Kökalan Çımrın, F. (2015). “Bergama Köylü Hareketinin Dünü ve Bugünü”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 14(53), 310-317.
- Köktaş, A. (2005). “Topluluk/Birlik ile Üye Devletler Arasında Yetki Paylaşımı: Avrupa Birleşik Devletleri mi? Birleşik Devletlerin Avrupası mı?”. *AÜHFD*. 54(2), 219-247.
- Küçük, G. & Yüce Dural, B. (2017). “Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Yeşil Ekonomiye Geçiş: Enerji Senaryoları Üzerinden Bir Değerlendirme”. *AÜSBD*. 22(1), 137-156.
- Kraft, M. (2017). *Environmental Policy and Politics*. UK: Routledge.
- Lefevere, J., Metzger, A., & Werk, J. (2016). “The EU and International Climate Change Policy”. J. Delbeke, P. Vıs, J. Delbeke, & P. Vıs (Ed.). *EU Climate Policy Explained*. UK: Routledge, 94-108.
- Liefferink, D., & Jordan, A. (2005). “An “ever closer union” of national policy? The convergence of national environmental policy in the European Union”. *European Environment*. 15(2), 102-113.
- Lightfoot, S. & Burchel, J. (2005). “The European Union and the World Summit on sustainable development: normative power Europe in action?”. *Journal of Common Market Studies*. 43(1), 75-95.
- Manners, I. (2002). “Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?”. *JCMS*. 40(2), 235-258.
- Manners, I. (2006). *The Constitutive Nature Of Values, Images, And Principles In The European Union*. UK: Routledge.
- Manners, I. (2008). “The Normative Ethics Of The European Union”. *International Affairs*, 84(1), 45-60.
- Marin Duran, G., & Morgera, E. (2012). *Environmental Integration in The EU’s External Relations: Beyond Multilateral Dimensions*. UK: Hart.
- Mazlum, İ. (2023). “Yeşil Konuşmalar 4: Çevre ve Güvenlik İlişkisi-1: Çevresel Güvenlik” (Söyleşi). <https://www.uikpanorama.com/blog/2023/07/06/yk-3/>. (Erişim Tarihi: 06/07/2023).
- McCormick, J. (2018). *Avrupa Birliği’ni Anlamak*. Şahin, H. H. (Çev.). Ankara: BB101.

- McDonald, M. (2013). "Discourses of Climate Security". *Political Geography*. (33), 42-51.
- McDonald, M. (2018). "Climate Change and Security: Towards Ecological Security?". *International Theory*. 10(2), 153-180.
- Melnyk, O. (2016). "European Union Environmental Security: The Only Achieving Strategy". *Securitologi*. 23(1), 47-57.
- Mingst, K., & Arreguin-Toft, I. (2013). *Essentials of International Relations*. New York: W.W. Norton & Company.
- Mol, A. P. (2003). "The environmental transformation of the modern order". T. J. Misa, P. Brey & A. Feenbeg (Ed.). *Modernity and Technology*. Cambridge: MIT, 303-326.
- Morse, J., & Richards, L. (2012). *README FIRST For A User's Guide To Qualitative Methods*. Sage Publications.
- Nakiboğlu, A. & Bozkaya, Ő. (2019). "Sürdürülebilir Kalkınma Kapsamında Çevre Zirveleri", *Route Educational and Social Science Journal*. 6(11), 934-950.
- Neziroğlu, İ., & Yılmaz, T. (Ed.). (2013a). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (27 Ekim 1965-26 Mart 1971)* (Cilt 4). Ankara: TBMM Basımevi.
- Neziroğlu, İ., & Yılmaz, T. (Ed.). (2013b). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (26 Mart 1971-17 Kasım 1974)* (Cilt 5). Ankara: TBMM Basımevi.
- Neziroğlu, İ., & Yılmaz, T. (Ed.). (2013c). *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (17 Kasım 1974-12 Kasım 1979)* (Cilt 6). Ankara: TBMM Basımevi.
- Neziroğlu, İ., & Yılmaz, T. (Ed.). (2013d). *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (12 Kasım 1979-9 Kasım 1989)* (Cilt 7). Ankara: Basımevi.
- Neziroğlu, İ., & Yılmaz, T. (Ed.). (2013e). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (30 Ekim 1995 - 11 Ocak 1999)* (Cilt 9). Ankara: TBMM Basımevi.
- Neziroğlu, İ., & Yılmaz, T. (Ed.). (2013f). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (11 Ocak 1999 -)* (Cilt 10). TBMM Basımevi.
- Nuroğlu, E. (2021). "Paris Anlaşması, İklim Değişikliği ve Yeşil Mutabakat Üçgeni". AA: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/paris-anlasmasi-iklim-degisikligi-ve-yesil-mutabakat-ucgeni/2430304>. (Erişim Tarihi: 25/12/2022).
- Oberthur, S., & Gehring, T. (2006). *Institutional Interaction in Global Environmental Governance*. ABD: MIT.
- Olgun, H. (2017). *Yeşil ve Siyaset*. O. İmga (Ed.). Antalya: Lotus Yayıncılık.

- Orhan, G. (2015). "Türkiye'de Çevre Politikaları: Değişen Söylemler, Değişmeyen Öncelikler". *MEMLEKET Siyaset Yönetim*, 1-24.
- Orhan, G., Cerit Mazlum, S. & Kaya, Y. (2017). "Uluslararası Çevre Rejimleri: Oluşturulmaları, İşleyişleri ve Özellikleri". *Uluslararası Çevre Rejimleri*. Orhan, G., Cerit Mazlum, S. & Kaya, Y. (Der.). Bursa: Dora Yayınları, 3-31.
- Orhon, D. (Ed.). (2003). "Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Tematik Paneli: Vizyon ve Öngörü Raporu". https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/CSK_son_surum.pdf. (Erişim Tarihi: 25/12/2022).
- Öner, Ş. (2023). "İklim Değişikliği Sorununun Uluslararası Gelişmeler Eşliğinde Türkiye'nin Politika ve Kurumlarına Yansımaları". *Ombudsman Akademik*. 18, 13-47.
- Özak Coşkun, Y. (2020). "Carbon Border Tax Adjustment: A Myth or a Reality?". *1st Conference on Mediterranean Studies Renewable Energy and the Environment: Social, Political and Economic Dimensions (9-10 Ekim 2020)*. İzmir: Yaşar Üniversitesi-Akdeniz Çalışmaları Merkezi, 12.
- Öz Baysal, E. vd. (2020). "İklim İçin Kentler: Çözümün Bir Parçası Olmak/İyi Uygulama Örnekleri Ve İklim Finansmanı". İstanbul: Yerel İzleme, Araştırma ve Uygulamalar Derneği.
- Özdemir, B. Z. (2023). "Climate Change Policy of The European Union: Assertive Maneuvers for Global Leadership". Ataman, M. & Shkurti Özdemir, G. (Ed.). *Different Dimensions of Environmental Security in Türkiye and Beyond*. Ankara: SETA Yayınları, 89-103.
- Özkan, A. & Hunter, D. (2023). "Environmental Security: A New Dimension of Security Studies". Özkan, A & Tüysüzöğlü, G. (Ed.). *Security Studies: Classic To Post-Modern Approaches*. Londra: Lexington Books, 115-153.
- Paterson, A. (2000). *Understanding Global Environmental Politics: Domination, Accumulation*. UK: Palgrave.
- Payne, A. (2005). *The Politics Of Unequal Development*. Londra: Red Globe Press.
- Peterson, M. J. (2019). *Contesting Global Environmental Knowledge, Norms, And Governance*. New York: Routledge.
- Phillips, L. (2009). "Turkey opens environment chapter in EU accession talks". <https://euobserver.com/eu-political/29187>. (Erişim Tarihi: 21/12/2009).
- Quilter, H., & Short, K. (2018). "Climate Crisis: Defence Readiness and Responsibilities". New Zealand Ministry of Defence.
- Radaelli, C. (2003). "The europeanization of public policy". K. Featherstone, & C. Radaelli (Ed.). *The Politics of Europeanization*. UK: Oxford University, 27-56.

- Redclift, M. R. & Marco, G. (2013). *Handbook on Climate Change and Human Security*. UK: Edward Elgar.
- Rees, M. (2004). *Our Final Hour: A Scientist's Warning*. New York: Basic Books.
- Richter, I., Thogersen, J., & Klöckner, C. (2018). "A Social Norms Intervention Going Wrong: Boomerang Effects From Descriptive Norms Information". *Sustainability*. 10(8), 1-20.
- Risse, T. (2016). *Domestic Politics and Norm Diffusion in International Relations Ideas Do Not Float Freely*. UK: Routledge.
- Rothe, D. (2009). "Just Adaptation? How the Diffusion of Norms in the Global Climate Regime Affects International Climate Politics". *Intergenerational Justice Review*. 9(3), 100-105.
- Sachs, J. S. (2015). *The Age of Sustainable Development*. New York: Columbia University Press.
- Sarıbeyoğlu Skalar, M. (2015). *Uluslararası Hukuk ve Sürdürülebilir Kalkınma*. İstanbul: Beta Basım.
- Savaşan, Z. (2021). "Çevre Hukuku & Politikaları: Uluslararası Düzlemde Küresel Düzleme". Savaşan, Z. & Ünay, H. (Ed.). *Uluslararası Çevre Hukuku ve Politikaları: Düünden Bugüne ve Geleceğe*. Ankara: Yetkin Yayınları, 33-65.
- Sayın, Y. (2016). "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Müzakereleri ve Müzakere Fasılları". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*. 19(2). 41-62.
- Schlosberg, D. & Bomberg, E. (2008). "Perspectives On American Environmentalism". *Environmental Politics*. 17(2), 187-199.
- Schreurs, M. (2016). "The Paris Climate Agreement and the Three Largest Emitters: China, the United States, and the European Union". *Politics and Governance*. 4(3), 219-223.
- Selçuk, I. Ş. (2010). *Küresel Isınma, Türkiye'nin Enerji Güvenliği ve Geleceğe Yönelik Enerji Politikaları*. Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- Selvi, F. (2019). "Geçiş Ekonomilerinde Kentleşme Ve Çevre: Ülke Örneği Macaristan". *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*. 3 (7), 152- 177.
- Sezgin, Z. (2012). "Ecological Modernization: A Viable Option For A Sustainable Future?". *Marmara Journal of European Studies*. 20(1), 219-245.
- Shepard, D. (2018). "Global Climate Action Summit brings surge of new commitments and calls for increased government action". <https://www.unep.org/news-and-stories/press-release/global-climate-action-summit-brings-surge-new-commitments-and-calls>. (Erişim Tarihi: 15/09/2018).

- Sikkink, K. (2004). *Mixed Signals: US Human Rights Policy and Latin America*. New York: Cornell University Press.
- Skjaereth, J. & Wettstad, J. (2007). "Is EU Enlargement bad for environmental policy? Confronting gloomy expectations with evidence". *International Environmental Agreements*. (7), 263-280.
- Smith, Z. (2017). *The Environmental Policy Paradox*. UK: Routledge.
- Solak Güleç, S., & Sürmeli, İ. (2015). "Hükûmet Programları ve Kalkınma Planları Ekseninde Çevre Politika Analizi". *Yasama Dergisi*. (30), 22-43.
- Sönmezoğlu, F., & Ekler Bayır, Ö. (2012). "Çevre Sorunlarına İlişkin Uluslararası Rejimler". *İ.Ü. SBF Dergisi*. (47), 247-289.
- Sulak, H. (2018). "Çevreci Hareketin Siyasallaşma Deneyimi: Avrupa ve Türkiye Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz". *Yüksek Lisans Tezi*. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sümer, V. (2014). "Çevre Sorunları ve Küresel İklim Değişikliği". Ş. Kardaş, & A. Balcı (Ed.). *Uluslararası İlişkilere Giriş*. İstanbul: Küre, 593-603.
- Şahin, Ü. (2014). *Türkiye'nin İklim Politikalarında Aktör Haritası*. İstanbul: İstanbul Politikalar Merkezi.
- Şahin, G., Taksim, M. & Yitgin, B. (2021). "Effects Of The European Green Deal On Turkey's Electricity Market". *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. (1), 40-58.
- Şengün, H. (2015). "Türkiye'de Çevre Yönetimi ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Uygulamaları". *Strategic Public Management Journal (SPMJ)*. (1), 109-130.
- Tabak, H. (2014). "Normlar ve Uluslararası İlişkiler: Türkçe Yazın İçin Geç Kalınmış Bir Araştırma Gündemi". İdris Demir (Ed.). *Türkiye'nin Dış Politikası*. Bursa: Dora, 19-46.
- Talas, M. (2011). "Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi". *TÜBAR*. XXIX, 387-401.
- Talu, N. (2015). *Türkiye'de İklim Değişikliği Siyaseti*. Ankara: Phoenix.
- Tardieu, E. (Ed.). (2018). "Report of Activities 2018". <https://www.riob.org/sites/default/files/BILAN%20ACTIVITE%202018%20IN%20BO%20EN.pdf>. (Erişim Tarihi: 31/10/2018).
- Tatar, Ç. (2022). "Avrupa Birliği'nin 2021-2030 Döneminde Yol Haritasını Ortaya Koyan 8. Çevre Eylem Programı". <https://www.forseti.com.tr/genel/avrupa-birliginin-2021-2030-doneminde-yol-haritasini-ortaya-koyan-8-cevre-eylem-programi/>. (Erişim Tarihi: 26/01/2022).

- Tekeli, İ. (2011). *Türkiye Açısından Dünyada İklim Değişikliği*. Ankara: TÜBA.
- Terzi, S. (2017). “Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Türkiye’de Uygulanan Çevre Politikası Araçlarının Değerlendirilmesi”. *Uzmanlık Tezi*. Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Treib, O., Bähr, H., & Falkner, G. (2011). “Social policy and environmental policy: comparing modes of governance”. U. Diedrichs (Ed.). *The dynamics of change in EU governance*. UK: Edward Elgar, 103-130.
- Tuna, G. (2001). *Yeni Güvenlik Küresel Ekonomik, Ekolojik Ve Sosyal Tehditler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tuna, M. (2006). *Türkiye’de Çevrecilik: Türkiye’de Çevreye İlişkin Toplumsal Eğilimler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tuncer, A. (2021). “Kültür Ve Doğa Mirasının İzinde: Çekül (Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı)”. R. Keleş, & E. Alacadağlı (Ed.). *Sivil Toplum Demokrasi ve Kent Yönetimi*. Ankara: Astana, 473-508.
- Tuzcuoğlu, F. (2013). “Türkiye’de Üniversite Öğrencilerinin Kentsel Yeşil Alanlarla İlgili Algı ve Farkındalıkları: Sakarya Üniversitesi Örneği”. *Sakarya İktisat Dergisi*. 2 (2) , 43-68.
- Tüzel, G. B. (2018). *Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Toplam Faktör Verimliliği*. Ankara: Miki.
- Uğurlu, Ö. (2009). *Çevresel Güvenlik ve Türkiye’de Enerji Politikaları*. İstanbul: Örgün.
- Ullman, R. (1983). “Redefining Security”. *International Security*. 8(1), 129-153.
- Ultan, M. Ö. (2015). “Avrupa Birliği’nde Yasadışı Göçün Önlenmesi ve Ülke Uygulamaları”. *Doktora Tezi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uydacı, M. (2002). *Yeşil Pazarlama: İş Ahlakı ve Çevresellik Açısından Yaklaşımlar*. Muğla: Muğla Üniversitesi.
- Vural, Ç. (2018). “Çevresel Güvenliğin Gelişimi”. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*. 6(1), 20-38.
- Weale, A. (2005). “Policy Dynamics”. A. Jordan (Ed.), *Environmental Policy in the European Union*. UK: Earthscan, 125-140.
- Yalçın, Z. (2017). *Yeşil Büyüme: Çevre Kirliliği ve Eşitsizliklere Karşı Yeni Bir Büyüme Paradigması*. Bursa: Ekin.
- Yaman , K., & Gül , M. (2018). “Kuruluşundan Günümüze Avrupa Birliği’nin Çevre Politikası” . *Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi*. 2(2), 198-217.

- Yaylı, H. & Kaya, H. (2020). “İlerleme Raporları Çerçevesinde Türkiye’nin AB Çevre Politikalarına Uyumunu”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 22(3), 664-684.
- Yılmaz, M. (2021). “Çevre Hakkı ve Ekonomik Yarar Dikotomisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 7(1), 1-19.

EK

Ek 1: Tez İçerisinde İncelenen Temel Konular ve Elde Edilen Bulgular

Konu Başlıkları	Bulgular
Başlıca çevre normları:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ekolojik Modernizasyon 2. Sürdürülebilir Kalkınma 3. Çevresel Güvenlik
Çevre normunun oluşumunda uluslararası dönüm noktaları:	<ul style="list-style-type: none"> • BM İnsan Çevresi Konferansı (1972), BM Çevre ve Kalkınma Konferansı (1992), Johannesburg Zirvesi (2002), Kyoto Protokolü (2005), Paris İklim Zirvesi (2015), Küresel İklim Eylemi Zirvesi (2018)
Avrupa Birliği'ni özel kılan üç temel durum:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Çok aktörlü sistem sorunsalı 2. Kararların uygulanması sorunu 3. Politika alanlarının yönetişimi
Avrupa Birliği'nin çevre politikası için önem arz eden beş norm:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ekolojik Modernizasyon 2. Sürdürülebilir Kalkınma 3. İhtiyati Tedbir 4. Çevre Politikası Entegrasyonu 5. Çok Taraflılık
Avrupa Birliği'nin çevre politikasının temel boyutları:	<ul style="list-style-type: none"> • Ekonomik, Siyasal, Kurumsal, Hukukî ve Sosyal/Toplumsal Boyut
Avrupa Birliği'nin çevre politikasında kullandığı yaptırım araçları:	<ol style="list-style-type: none"> 1. EMAS (Eko-Yönetim ve Denetim Programı) 2. ÇED (Çevresel Etki Değerlendirme) 3. ETS (Emisyon Ticaret Sistemi) 4. Aarhus (Çevresel Bilgiye Erişim Direktifi) 5. 2008/99/EC Direktifi 6. ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi Serisi
Türkiye'nin kapsamlı bir çevre politikası geliştirmesine etki eden temel faktörler:	<ul style="list-style-type: none"> • BM'nin geliştirdiği uluslararası çevre politikaları

	<ul style="list-style-type: none"> • AB'ye adaylık statüsünün alınması, çevre faslının açılması • Katılım müzakereleri sürecinde hazırlanan düzenli raporlar • AÇA gibi AB menşeli STK'ların Türkiye'deki STK'lar ile koordineli şekilde yürüttüğü aktif rol
Türkiye'de Yeşil Parti'nin temel sorunları:	<ul style="list-style-type: none"> • Ekonominin çevre politikasına baskın gelmesi • Sürdürülebilir kentleşmede geç kalınması • Partileşme sorunları ve istikrarsız politik tutum
Çevreci STK'ların gelişimine katkı sağlayan altı önemli toplantı:	<ol style="list-style-type: none"> 1. BM Stockholm İnsan Çevresi Konferansı (1972) 2. Habitat I Konferansı (1976) 3. BM Çevre ve Kalkınma Konferansı (1992) 4. Habitat II Konferansı (1996) 5. Habitat III Konferansı (2016) 6. Küresel İklim Eylemi Zirvesi (2018).
Türkiye'de STK'ların çevre normuna katkı sağladığı üç temel aşama:	<ul style="list-style-type: none"> • Farkındalık, Toplumsallaşma ve Uluslararasılaşma.
Türkiye'de çevre normunun yayılımında etkin rol alan STK'lar ve bu süreçte AB'nin rolü :	<ul style="list-style-type: none"> • TEMA, ÇEVKO, ÇEKÜL ve ÇEKUD Türkiye'deki önemli STK'lardan bazılarıdır. • Türkiye'de çevre normunun yayılımında STK'lar aracılığı ile AB'nin rolünü anlamamızı sağlayan dört önemli aktör bulunmaktadır: AÇO, AÇA, FEE, EXPRA. Bu STK'lar hem Türkiye'de faaliyet göstermekte hem de Türkiye, bazı önemli STK'ları aracılığı ile bu platformlarda uluslararası bir temsile ulaşmaktadır.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Nurbanu BULGUR	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bölümü	Uluslararası İlişkiler Bölümü
Yüksek Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler Bölümü
Programı	Uluslararası İlişkiler Bölümü
Makale ve Bildiriler	
1. Bulgur, N. (2018). “ İran’ın Ulusal Güvenlik Stratejisinin Barry Buzan’ın Sektörel Güvenikleştirme Teoriği Çerçevesinde Analizi ”. <i>International Conference On Social Sciences 16-20 April 2018. Özet Bildiri</i> , 46.	
2. Bulgur, N. (2018). “ The Relevance Between Forced Migration And Terrorism After 9/1 1 Attack ”. <i>International Symposium On Multidisciplinary Academic Studies 28th June-1st July 2018. Özet Bildiri</i> .	
3. Bulgur, N. (2018). “ Impact Of Globalization On The Interaction Between NGOs And Foreign Policy: Turkey-Azerbaijan Cultural And Societal Relations ”, <i>The Role Of Artistic Literature in Intercultural Dialogue International Scientific Conference 4-5 December 2018. Özet Bildiri</i> . Sumgayıt Devlet Üniversitesi, 105.	
4. Bulgur, N. (2020a). “ Global Environmental Governance In The Last Period Of The Anthropocene: The Case Of European Union ”. <i>International Journal of Humanities And Social Science Invention</i> .9(4), 21-26.	
5. Bulgur, N. (2020d). “ Küreselleşmenin Türkiye’de Sivil Toplum-Dış Politika İlişkisine Yansımaları ”. <i>OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi</i> , 16(31), 4493-4505.	
6. Bulgur, N. (2021). “ The Analysis of Iran’s National Security Strategy Within The Framework of Sectoral Securitization Theory and Its Impact on Turkey-Iran Relations ”. <i>Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi</i> . 2(2), 215-236.	
7. Cicioğlu, F. & Bulgur, N. (2022). “ The Politics of EU Towards Environmental Education and Sustainable Development ”. <i>İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi</i> . 11(2), 944-962.	
8. Bulgur, N. (2023). “ Investigating The Green Purchasing Behavior of Turkish and Iranian Consumers ”. <i>I. International Congress on Iranian Studies Abstract Book (Online)</i> . https://iraniancongress.org/index.php/kongre/libraryFiles/downloadPublic/6,2 .	